

АПОСТОЛЬСЬКА АДГОРТАЦІЯ
РАДІСТЬ ЛЮБОВІ
СВЯТИШОГО ОТЦЯ
ФРАНЦИСКА
ДО ЄПИСКОПІВ
ДО СВЯЩЕНИКІВ І ДИЯКОНІВ
ДО БОГОПОСВЯЧЕНИХ ОСІБ
ДО ХРИСТИЯНСЬКИХ ПОДРУЖЖІВ
І ДО ВСІХ МИРЯН
ПРО ЛЮБОВ У РОДИНІ¹

¹ переклав о. Олег Кривобочок ТІ. Неофіційний переклад для особистого вжитку.

ЗМІСТ

РАДІСТЬ ЛЮБОВІ [1-7]

I. У СВІТЛІ СЛОВА [8]

ТИ І ТВОЯ ДРУЖИНА [9-13]
ТВОЇ ДІТИ – МОВ ПАРОСТІ ОЛИВКИ [14-18]
СТЕЗЯ СТРАЖДАННЯ І КРОВІ [19-22]
ПРАЦЯ ТВОЇХ РУК [23-26]
НІЖНІСТЬ ОБІЙМІВ [27-30]

II. ДІЙСНІСТЬ І ВИКЛИКИ ДЛЯ РОДИН [31]

АКТУАЛЬНИЙ СТАН РОДИНИ [32-49]
ДЕЯКІ ВИКЛИКИ [50-57]

III. ДИВИТИСЯ НА ІСУСА: ПОКЛИКАННЯ РОДИНИ [58-60]

ІСУС ВІДНОВЛЮЄ І ВИКОНУЄ БОЖИЙ ПЛАН [61-66]
РОДИНА В ДОКУМЕНТАХ ЦЕРКВИ [67-70]
ТАЇНСТВО ПОДРУЖЖЯ [71-75]
ЗЕРНА СЛОВА І НЕДОСКОНАЛІ СИТУАЦІЇ [76-79]
ПЕРЕДАЧА ЖИТТЯ І ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ [80-85]
РОДИНА І ЦЕРКВА [86-88]

IV. ПОДРУЖНЯ ЛЮБОВ [89]

НАША ЩОДЕННА ЛЮБОВ [90]
Терпеливість [91-92]
Постава служіння [93-94]
Зцілення заздрощів [95-96]
Без бравури й хвалькуватості [97-98]
Люб'язність [99-100]
Щедрість [101-102]
Без внутрішнього насильства [103-104]
Прощення [105-108]
Радити з іншими [109-110]
Прощає все [111-113]
Довіряє [114-115]
Надіється [116-117]
Усе зносить [118-119]

ЗРОСТАТИ В ПОДРУЖНІЙ ЛЮБОВІ [120-122]

Все життя, усе спільне [123-125]

Радість і краса [126-130]

Одружитися по любові [131-132]

Любов, яка проявляється і зростає [133-135]

Діалог [136-141]

ПРИСТРАСНА ЛЮБОВ [142]

Світ емоцій [143-146]

Бог любить радість своїх дітей [147-149]

Еротичний вимір любові [150-152]

Насильство і маніпуляція [153-157]

Подружжя і дівоцтво [158-162]

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЛЮБОВІ [163-164]

V. ЛЮБОВ, ЯКА СТАЄ ПЛІДНОЮ [165]

ПРИЙНЯТИ НОВЕ ЖИТТЯ [166-167]

Любов у властивому очікуванні вагітності [168-171]

Любов мами і тата [172-177]

БІЛЬША ПЛІДНІСТЬ [178-184]

Пізнати тіло [185-186]

ЖИТТЯ У ВЕЛИКІЙ РОДИНІ [187]

Бути дітьми [188-190]

Особи похилого віку [191-193]

Бути братами [194-195]

Велике серце [196-198]

VI. ДЕЯКІ ПАСТОРАЛЬНІ ПЕРСПЕКТИВИ [199]

ПРОПОВІДЬ ЄВАНГЕЛІЯ РОДИНИ СЬОГОДНІ [200-204]

СУПРОВОДЖЕННЯ НАРЕЧЕНИХ У

ПРИГОТУВАННІ ДО ПОДРУЖНЬОГО ЖИТТЯ [205-211]

Приготування до шлюбу [212-216]

СУПРОВОДЖЕННЯ У ПЕРШИХ РОКАХ ПОДРУЖНЬОГО ЖИТТЯ

[217-222]

Деякі засоби [223-230]

ПРОЯСНИТИ КРИЗИ, СУМНІВИ Й ТРУДНОЩІ [231]

Кризи як виклик [232-238]

Старі рани [239-240]

Супроводжувати після розриву стосунків і розлучення [241-246]

Складні ситуації [247-252]

КОЛИ СМЕРТЬ ВСТРОМЛЮЄ СВОЄ ЖАЛО [253-258]

VII. ДОБРЕ ВИХОВАТИ ДІТЕЙ [259]

ДЕ ДІТИ? [260-262]

ЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ [263-267]

НАПОУМЛЕННЯ ЯК ЗАОХОЧЕННЯ [268-270]

ТЕРПЕЛИВИЙ РЕАЛІЗМ [271-273]

РОДИННЕ ЖИТТЯ ЯК МІСЦЕ ВИХОВАННЯ [274-279]

СЕКСУАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ [280-286]

ПЕРЕДАЧА ВІРИ [287-290]

VIII. СУПРОВОДЖУВАТИ, РОЗПІЗНАВАТИ Й ІНТЕГРУВАТИ КРИХКЕ [291-292]

ПАСТОРАЛЬНА ПОСТУПОВІСТЬ [293-295]

РОЗПІЗНАВАННЯ «НЕРЕГУЛЯРНИХ» СИТУАЦІЙ [296-300]

ПОМ'ЯКШУВАЛЬНІ ФАКТОРИ У ПАСТОРАЛЬНОМУ
РОЗПІЗНАВАННІ [301-303]

НОРМИ І РОЗПІЗНАВАННЯ [304-306]

ЛОГІКА ПАСТОРАЛЬНОГО МИЛОСЕРДЯ [307-312]

IX. ПОДРУЖНЯ І РОДИННА ДУХОВНІСТЬ [313]

ДУХОВНІСТЬ НАДПРИРОДНОГО СОПРИЧАСТЯ [314-316]

СПІЛЬНА МОЛИТВА В СВІТЛІ ПАСХИ [317-318]

ДУХОВНІСТЬ ВИКЛЮЧНОЇ І ВІЛЬНОЇ ЛЮБОВІ [319-320]

ДУХОВНІСТЬ ОПІКИ, ПОТІШАННЯ І ЗАОХОЧЕННЯ [321-325]

Молитва до Пресвятої Родини

1. РАДІСТЬ ЛЮБОВІ, якою живуть родини, є також радістю Церкви. Отці синоду відмітили, що, незважаючи на численні ознаки кризи подружжя, «прагнення родини залишається живим, особливо серед молодих людей, і це мотивує Церкву»². Як відповідь на це гаряче прагнення, «християнське послання щодо родини – це справді добра новина»³.

2. Синод розглянув ситуацію родини у сучасному світі, розширив горизонти бачення і відновив усвідомлення важливості подружжя і родини. Але складність запропонованих тем показала необхідність поглиблювати у відкритих дискусіях деякі доктринальні, моральні, духовні та пасторальні питання. Роздуми пастирів і богословів, згідні з ученням Церкви, чесні, реалістичні й творчі, допоможуть нам внести більшу ясність. Дебати, які точаться у засобах масової інформації, у друкованих виданнях і навіть між служителами Церкви, походять із непогамованого бажання змінити все без достатніх роздумів і обґрунтованості – аж до претензій вирішувати все загальними нормами або робити загальні висновки з часткових богословських роздумів.

3. Нагадуючи, що час важливіший, ніж простір, хочу наголосити, що не всі доктринальні, моральні та пасторальні дискусії повинні врегульовуватися втручанням Учительського Уряду Церкви. Очевидно, що Церкві необхідна єдність доктрини і практики, але це не виключає можливості існування різних інтерпретацій деяких аспектів доктрини або деяких наслідків, які з цього витікають. Так буде доти, поки Святий Дух не приведе нас до повної правди (див. *Йо.* 16, 13), тобто, поки нас повністю не втаємничить у таїну Христа, і тоді зможемо бачити все Його очима. Окрім цього, в кожній країні чи регіоні можна шукати рішення відповідно до особливостей даної культури, які братимуть до уваги місцеві традиції та потреби, бо «культури дуже різноманітні, і кожний загальний принцип [...] необхідно інкультурувати – якщо хочемо, щоб його дотримувалися й застосовували»⁴.

4. В усякому разі мушу сказати, що праця синоду була чудовою і багато що прояснила. Я вдячний за багатий доробок, який допоміг мені побачити весь спектр проблем родини в світі. Сукупність виступів Отців,

2 III Надзвичайна Генеральна Конференція Синоду Єпископів, *Звіт синоду* (18 жовтня 2014), 2.

3 XIV Звичайна Генеральна Конференція Синоду Єпископів, *Звіт синоду* (24 жовтня 2015), 3.

4 *Промова на закінчення XIV Звичайної Генеральної Конференції Синоду Єпископів* (24 жовтня 2015): *L'Osservatore Romano*, іспанською мовою 30 жовтня 2015, ст. 4; див. Папська Біблійна Комісія, *Віра і культура в світлі Біблії. Акти пленарної сесії 1979 Папської Біблійної Комісії*, Турин 1981; II Ват. Собор, Душпастирська Конституція *Gaudium et Spes*, про Церкву в сучасному світі, 44; Йоан Павло II, Енцикліка *Redemptoris missio* (7 грудня 1990), 52: AAS 83 (1991), 300; Апостольська адгортація *Evangelii Gaudium* (24 листопада 2013), 69.117: AAS 105 (2013), 1049.1068-69.

які я слухав дуже уважно, виглядала як дорогоцінний многогранник, сформований із слушного занепокоєння і чесних та щирих запитань. І тому я вирішив, що доцільно написати післясинодальну Апостольську Адгортацію, яка збере доробок двох останніх синодів про родину, доповнивши її іншими темами, і яка вкаже напрямок роздумам, діалогу, пасторальній практиці і, водночас, надихатиме, стимулюватиме родини і допомагатиме їм бути самовідданими й долати труднощі.

5. Ця Адгортація набирає особливого значення в контексті Ювілейного Року Милосердя. По-перше, тому, що я бачу в ній пропозиції для християнських родин, які заохотять їх цінити дар подружжя і родини та підтримувати сильну любов, наповнену такими чеснотами як великодушність, відповідальність, вірність і терпеливість. По-друге, тому, що вона заохочує всіх бути знаками милосердя і присутності там, де родинне життя не досконале або йому бракує миру й радості.

6. Якщо говорити про зміст тексту, то почну від введення, інспірованого Святим Письмом, яке надасть йому відповідний тон. Потім розгляну актуальний стан родини, щоби твердо «стояти на землі». Потім нагадаю про деякі основні аспекти навчання Церкви про подружжя і родину, щоби у такий спосіб перейти до двох основних розділів, присвячених любові. Потім наголошу на деяких пасторальних підходах, які направлятимуть нас у будівництві міцних і плідних родинних вогнищ згідно з Божим планом, і один розділ присвячу вихованню дітей. Потім затримаюся на запрошенні до милосердя і до пасторального розпізнавання ситуацій, які не відповідають повністю тому, що нам пропонує Господь, і насамкінець накреслю короткі штрихи духовності родини.

7. Завдяки доробку двох років синодальних роздумів ця Адгортація охоплює багато різноманітних тем у різних стилях представлення. Цим пояснюється її великий обсяг. І тому не раджу прочитати весь текст поспішно. Буде більше користі – як для родин, так і для тих, які працюють у апостоляті родин, – якщо заглиблюватимуться в неї терпеливо, поступово, або якщо шукатимуть у ній те, що потрібне в кожній конкретній ситуації. Можливо, до прикладу, що подружжя більше зацікавляться четвертим і п'ятим розділами, ті, які працюють в апостоляті родин – шостим, а всіх разом відчутно діткне восьмий розділ. Надіюся, що кожний, читаючи цей текст, відчує потребу опікуватися з любов'ю життям родин, бо вони «не проблема, а, головним чином, можливість»⁵.

⁵ Промова під час Зустрічі з Родинами у Сантьяго-де-Куба (22 вересня 2015): *L'Osservatore Romano*, іспанською мовою 25 вересня 2015, ст. 12.

І РОЗДІЛ У СВІТЛІ СЛОВА

8. Біблія наповнена родинними, поколіннями, любовними історіями і родинними кризами, почавши від першої сторінки, коли на сцену виходить родина Адама і Єви – як з тягарем насильства, так і з силою життя, яке продовжується (див. *Бут.* 4), і аж до останньої сторінки, яка описує шлюб Нареченої і Агнця (див. *Одк.* 21, 2.9). Описані Ісусом два доми, збудовані на скелі й на піску (див. *Мт.* 7, 24-27), символічно представляють різноманітні родинні ситуації, створені свободою самих членів родини, бо, як пише поет, «кожний дім – це канделябр»⁶. А тепер увійдемо до одного з цих домів, ведені псалмопівцем і піснею, яку ще й сьогодні співають як під час юдейської, та і під час християнської літургій шлюбу:

«Щасливий кожний, хто Господа боїться і хто його путями ходить!
Як будеш їсти працю рук твоїх, щасливий будеш і добре тобі буде.
Жінка твоя, неначе лоза плодовита,
у середині дому твого.
Діти твої, мов парості оливки,
навколо столу твого.
Ось так буде благословенний чоловік,
що Господа боїться.
Нехай Господь благословить тебе з Сіону,
щоб ти міг бачити добро Єрусалиму,
поки віку твого,
щоб ти міг бачити дітей твоїх дітей!
Мир на Єрусалим!» (*Пс.* 128, 1-6).

ТИ І ТВОЯ ДРУЖИНА

9. Отож переступаємо поріг цього спокійного дому, в якому родина сидить за святковим столом. У центрі бачимо батька й матір з усією історією їхньої любові. В них здійснюється початковий задум, про який сам Христос голосно нагадує: «Хіба ви не читали, що Творець від початку створив їх чоловіком і жінкою» (*Мт.* 19, 4). І повторює заповідь Книги Буття: «Так то полишає чоловік свого батька й матір і пристає до своєї жінки, і стануть вони одним тілом» (2, 24).

10. Дві перші величні глави Книги Буття показують людську пару в її фундаментальній дійсності. На перших сторінках Біблії виділяються деякі суттєві твердження. Перше, виражене стисло Ісусом, говорить: «І сотворив Бог людину на свій образ; на Божий образ сотворив її; чоловіком і жінкою сотворив їх» (1, 27). Вражаюче, що «образ Бога» відразу виражається саме

⁶ Хорхе Луїс Боргес, «Незнана вулиця», у *Спека Буенос-Айреса*, Буенос-Айрес 2011, 23.

парою «чоловік і жінка». Чи це означає, що самому Богові властива статевість, чи Він має божественну подругу – як у віруваннях деяких древніх релігій? Очевидно, що ні, бо дуже добре знаємо, що Біблія відкинула, як ідолопоклонство, такі вірування, поширені серед хананейців Святої Землі. Трансцендентність Бога зберігається, але оскільки Він є водночас і Творцем, то плідність людської пари є живим і ефективним «образом», видимим знаком творчого акту.

11. Подружня пара, яка любить і народжує життя, є справжньою живою «фігурою», але не тією з каменю чи золота, які забороняє Декалог, а здатною показати Бога Творця і Спасителя. І тому плідна любов стає символом внутрішнього життя Бога (див. *Бут.* 1, 28; 9, 7; 17, 2-5.16; 28, 3; 35, 11; 48, 3-4). Через це оповідь Книги Буття за так званою «священничою традицією» пронизана різними родоводами (див. 4, 17-22.25-26; 5; 10; 11, 10-32; 25, 1-4.12-17.19-26; 36), бо здатність людської пари народжувати – це дорога, на якій розгортається історія спасіння. У цьому світлі плідні стосунки подружньої пари стають образом, який допомагає відкрити й описати таїну Бога, фундаментальну для християнського розуміння Тройці, яке споглядає Бога в Отцеві, Синові й Духові любові. Триєдиний Бог є сопричастям любові, а родина – живим відображенням любові. Нас освітлюють слова св. Йоана Павла II: «Наш Бог у своїй найглибшій таїнственності не самотній, а є родиною, бо містить у собі батьківство, синівство і любов – сутність родини. У Божественній родині любов'ю є Святий Дух»⁷. Отож, родина не є чимось чужим для сутності Бога⁸. Цей тринітарний вимір подружньої пари набирає нове вираження в теології апостола Павла, коли він поєднує його з «тайною» єдності Христа з Церквою (див. *Еф.* 5, 21-33).

12. Але Ісус, розмірковуючи про подружжя, відсилає нас також до інших сторінок Книги Буття, до другої глави, де з'являється чудовий образ подружньої пари з виразними деталями. Виберемо лише дві. Перша – неспокій чоловіка, який шукає «поміч, відповідну для нього» (18. 20), здатну заспокоїти самотність, яка його турбує і яку не можуть заспокоїти тварини і все створіння. Оригінальний єврейський текст виражає безпосередні стосунки, майже «лоб в лоб» – лицем в лице – також і в мовчанні, бо в любові мовчання часто більш промовисте, ніж слова. Це зустріч з обличчям, з «ти», яке відображає любов Бога і, як говорить біблійний мудрець, є «початком щастя: помічницею – з ним спорідненою, стовпом для опертя» (пор. *Сир.* 36, 24). Або, як вигукує обручниця з Книги Пісня Пісень у дивовижному визнанні любові й взаємного дару: «Мій любий – мій, а я його, його, що пасе між лілями [...] Я – мого любого й мій любий – мій, він, що пасе отам поміж лілями» (2, 16; 6, 3).

⁷ Гомілія під час Євхаристії в Пуєбла (28 січня 1979), 2: AAS 71 (1979), 184.

⁸ Див. там само.

13. З цієї зустрічі, яка лікує самотність, виникає родина і народжується потомство. Це друга деталь, яку можемо виділити: Адам, який також є мужчиною всіх часів і всіх частин нашої планети, разом із своєю дружиною дають початок новій родині, що і повторює Ісус, цитуючи Книгу Буття: «і пристане до своєї жінкиⁱ, і будуть вони двоє одним тілом» (Мт. 19, 5; пор. Бут. 2, 24). Дієслово «пристатиⁱⁱ» в єврейській мові означає повну гармонію, фізичну і духовну близькість – аж до рівня, який описує єдність із Богом: «Душа моя до тебе линеⁱⁱⁱ» (Пс. 63, 9). У такий спосіб подружжя єдність постає не лише у сексуальному і тілесному вимірі, але також у добровільному даруванні любові. В результаті такої єдності вони «стають одним тілом» – в з'єднанні тіл або в єдності сердець, життя і, ймовірно, в дитині, яку народжують двоє і яка об'єднує в собі генетично і духовно два «тіла».

ТВОЇ ДІТИ – МОВ ПАРОСТІ ОЛИВКИ

14. Повернімося до пісні псалмопівця. В будинку, де за столом сидять чоловік і дружина, з'являються діти, які їх супроводжують «мов парості оливки» (Пс. 128, 3), тобто наповнені енергією і вітальністю. Якщо батьки – фундамент дому, то діти – «живе каміння» родини (див. 1 Пт. 2, 5). Знаменно, що в Старому Завіті після слова (*YHWH*, «Господь») найчастіше з'являється слово «син» (*ben*), яке відсилає нас до єврейського дієслова «будувати» (*banah*). І тому Псалом 127 вихваляє дар дітей, використовуючи образи будови дому, соціального і економічного життя, яке точилося біля брами міста: «Коли Господь та не буде дому, – дарма працюють його будівничі. Спадок Господній – діти; плід лона – нагорода. Як стріли у руці вояка, так діти віку молодого. Щасливий чоловік, що ними наповнив сагайдак свій! Не осоромляться, коли будуть позиватись при брамі з ворогами» (1.3-5). Правда, що ці образи відображають культуру древнього суспільства, але діти завжди є знаком повноти родини упродовж історії спасіння – з покоління в покоління.

15. З такого висвітлення можемо висувати інший вимір родини. Знаємо, що Новий Завіт говорить про «Церкву, яка збирається по домах» (див. 1 Кор. 16, 19; Рим. 16, 5; Кол. 4, 15; Фил. 2). Життєвий простір родини можна перетворити в домашню церкву, у віттар для Євхаристії і для Христа, який сидітиме за тим самим столом. Незабутня сцена з Книги Одкровення: «От, стою при дверях і стукаю: як хто почує голос мій і відчинить двері, увійду до нього і вечерятиму з ним і він зо мною» (3, 20). У такий спосіб змальовано дім, у якому є Бог, спільна молитва і, як наслідок, благословення Господа. Саме це стверджує Псалом 128, який ми взяли за основу: «Нехай Господь благословить тебе з Сіону» (5).

16. Біблія також бачить родину як середовище для катехизації дітей. Це виразно видно в описі святкування Пасхи (див. Вих. 12, 26-27; Втор. 6,

20-25), а потім пояснюється в юдейській агаді (*haggadah*) чи також у наративному діалозі, який супроводжує обряд пасхальної вечері. Окрім того один Псалом прославляє передачу віри в родині: «Те, що ми чули і що знаєм, і батьки наші нам оповідали, не затаїмо ми перед їхніми синами, звіщаючи родові, що прийде, хвалу Господню та його потугу, і чудеса, які він чинив. Бо він установив у Якові свідоцтво, і клав закон в Ізраїлі, щоб те, що заповідав батькам нашим, вони синам своїм переказали; щоб відав рід, який прийде, діти, які народяться, щоб устали й розповіли своїм дітям» (Пс. 78, 3-6). І тому родина – це середовище, в якому батьки стають для своїх дітей першими учителями віри. І передача віри – це «ручна праця», через переємність від особи до особи: «І як питає тебе син твій узавтра... [...] – скажеш йому...» (Вих. 13, 14). У такий спосіб різні покоління прославлятимуть Бога, «хлопці, а й дівчата, старі разом з юнацтвом» (Пс. 148, 12).

17. Обов'язок батьків: з усією серйозністю виконувати свою освітню місію – як цього часто навчають біблійні мудреці (див. *Проп.* 3, 11-12; 6, 20-22; 13, 1; 22, 15; 23, 13-14; 29, 17). Діти покликані прийняти й виконувати заповідь: «Шануй твого батька і матір твою» (Вих. 20, 12), де дієслово «шанувати» означає повне виконання родинних і соціальних обов'язків, не занедбуючи їх релігійними виправданнями (див. *Мр.* 7, 11-13). Фактично: «Хто шанує батька, той гріхів збувається. Хто звеличує матір свою, той немов скарби збирає» (*Сир.* 3, 3-4).

18. Євангеліє також нагадує, що діти – не власність родини, і вони підуть своїм життєвим шляхом. Правда, що Ісус являється як взірць послуху земним батькам, Він повністю послушний їм (див. *Лк.* 2, 51), але правдою є також і те, що Він показує, що життєвий вибір дитини і її особисте християнське покликання може вимагати залишити родину, щоб піддатися своєму особистому захопленню Божим Царством (див. *Мт.* 10, 34-37; *Лк.* 9, 59-62). Він сам, будучи дванадцятирічною дитиною, відповів Марії і Йосифові, що повинен виконати іншу місію, вищу від місії у земній родині (див. *Лк.* 2, 48-50). І тому наголошує на необхідності набагато глибших стосунків навіть між членами родини: «Мати моя і брати мої це ті, що слухають слово Боже й його виконують» (*Лк.* 8, 21). З іншого боку, приділяючи стільки уваги дітям, до яких у суспільствах стародавнього Близького Сходу ставилися як до родинної власності, як до речей, позбавлених будь-яких прав, Ісус заходить аж так далеко, що показує дорослим дітей як учителів – з огляду на їхню просту і спонтанну довіру до інших: «Істинно кажу вам: Якщо ви не навернетесь і не станете, як діти, не ввійдете в Небесне Царство. Хто, отже, стане малим, як ця дитина, той буде найбільший у Небеснім Царстві» (*Мт.* 18, 3-4).

СТЕЗЯ СТРАЖДАННЯ І КРОВІ

19. Ідилія, змальована у Псалмі 128, не заперечує сумну дійсність, яку знаходимо у всіх книгах Святого Письма. Там присутні біль, зло і насилля, які нищать родину – її спільне життя і любов. Не випадково навчання Ісуса про подружжя (див. *Мт.* 19, 3-9) поєднане з диспутом про розлучення. Боже Слово постійно свідчить про цей темний вимір, який проявляється уже на початку, коли гріх перетворює зв'язок любові й чистоти між людиною і жінкою у стосунок домінування: «І тягти буде тебе до твого чоловіка, а він буде панувати над тобою» (*Вих.* 3, 16).

20. Це стежа страждання і крові, яка проходить через різні сторінки Біблії, починаючи від вбивства Каїном свого брата Авеля, продовжується у численних сварках між дітьми й дружинами патріархів Авраама, Ісаака і Якова, доходить до кривавих трагедій родини Давида і багатьох родинних проблем, описаних в оповідах про Товита чи у гірких визнаннях самотнього Іова: «Братів моїх він віддалив від мене, і мої знайомі відчужилися від мене [...] Жінка моя гидує моїм подихом, я став гидким сином мого лона» (*Іов* 19, 13. 17).

21. Сам Ісус народився в убогій родині, яка невдовзі повинна була втікати в чужі краї. Він заходить до дому Петра, де лежить його хвора теща (*Мр.* 1, 30-31); ангажується у драму смерті в домі Яіра і Лазаря (див. *Мр.* 5, 22-24.35-43); чує розпачливий плач вдови з Наїн над тілом мертвого сина (див. *Лк.* 7, 11-15); переймається воланням батька епілептика у малому селі (див. *Мт.* 9, 9-13; *Лк.* 19, 1-10). Він ходить в гості до митників Матея і Закхея, розмовляє з грішниками – такими як жінка, яка ввірвалася у дім фарисея (див. *Лк.* 7, 36-50). Він знає турботи й напруження, які існують в родині, і розповідає про них у своїх притчах: розпочинаючи від ситуацій, коли діти залишають батьківський дім і шукають різних пригод (див. *Лк.* 15, 11-32), і аж до непослушних синів, поведінку яких важко зрозуміти (див. *Мт.* 21, 28-31), або жертв насильства (див. *Мр.* 12, 1-9). Він клопочеться навіть весіллям, на якому забракло вина і виникла неприємна ситуація (див. *Йо.* 2, 1-10), цікавиться відсутністю запрошених (див. *Мт.* 22, 1-10), знає страждання убогої родини через втрату однієї монети (див. *Лк.* 15, 8-10).

22. З цього короткого огляду можемо виснувати, що Боже Слово – не послідовність абстрактних суджень, а супутник подорожі родин, які перебувають у кризі або страждають, і показує їм мету подорожі, коли Бог «витре кожную сльозу з очей їхніх; і смерті не буде більше, ні скорботи, ні плачу, ні болю не буде більше» (*Одж.* 21, 4).

ПРАЦЯ ТВОЇХ РУК

23. На початку Псалма 128 батька показано як робітника, який працею своїх рук може забезпечити матеріальний достаток і спокій своїй родині: «Як будеш їсти працю рук твоїх, щасливий будеш і добре тобі буде» (2). З

перших сторінок Біблії висновуємо, що праця – фундамент людської гідності й життя: «Узяв Господь Бог чоловіка й осадив його в Едемському саді порати його й доглядати його» (*Бут.* 2, 15). Це образ робітника, який перетворює матерію, використовує сили природи, виробляє «загорьований хліб» (*Пс.* 127, 2) і ще й вдосконалює себе самого.

24. Праця уможлиблює розвиток суспільства й водночас забезпечує родину, її стабільність і плідність: «Нехай Господь благословить тебе з Сіону, щоб ти міг бачити добро Єрусалиму, поки віку твого, щоб ти міг бачити дітей твоїх дітей! Мир на Єрусалим!» (*Пс.* 128, 5-6). Книга Приповідок показує завдання матері родини, праця якої описана в усіх деталях щоденного життя і викликає похвалу чоловіка й дітей (див. 31, 10-31). Сам апостол Павло гордився тим, що не був тягарем для інших, бо заробляв на життя працею своїх рук (див. *Ді.* 18, 3; *1 Кор.* 4, 12; 9, 12). Він був так переконаний у необхідності працювати, що встановив для своїх спільнот залізне правило: «Як хтось не хоче працювати, хай і не їсть» (*2 Сол.* 3, 10; див. *1 Сол.* 4, 11).

25. Говорячи це, розуміємо, що відсутність роботи або невпевненість у її постійності викликає страждання, як написано у Книзі Рут і як про це нагадує Ісус у притчі про робітників, змушених бездільно стояти на ринку (пор. *Мт.* 20, 1-16), або що Він сам досвідчив, коли його часто оточували вбогі й нещасні. Саме такі трагедії переживає суспільство у багатьох країнах, де відсутність вільних робочих місць у різні способи отруює життя родин.

26. Також не можемо забувати й про занепад, який гріх вносить у суспільство, коли людина поводиться як тиран по відношенню до природи, нищить її і використовує егоїстично й брутально. Це призводить до опустелювання ґрунтів (див. *Бут.* 3, 17-19) і економічної та соціальної нерівності – проти чого виразно підносять голос пророки, почавши від Іллі (див. *1 Цар.* 21), і закінчуючи словами Ісуса проти несправедливості (див. *Лк.* 12, 13-21; 16, 1-31).

НИЖНІСТЬ ОБІЙМІВ

27. Христос прищеплював своїм учням передусім закон любові й дару себе самого для інших (див. *Мт.* 22, 39; *Йо.* 13, 34), а робив це за посередництвом принципу, який батько або мати часто свідчать у своєму житті: «Ніхто неспроможен любити більше, ніж тоді, коли він за своїх друзів своє життя віддає» (*Йо.* 15, 13). Плодами любові є також милосердя і прощення. Під цим оглядом дуже вимовною є сцена на площі перед Храмом, коли зловлена на гріху блудниця, оточена своїми обвинувачами, невдовзі залишається наодинці з Ісусом, а Він її не звинувачує, а заохочує до гідного життя (див. *Йо.* 8, 1-11).

28. На горизонті любові, яка є основним досвідом християнського

подружжя і родини, вирізняється також інша чеснота, яку часто ігнорують у нашу епоху буйних і поверхневих стосунків: ніжність. Звернімося до ніжного й насиченого Псалма 131. Єдність між вірним і Господом виражається, як і в інших текстах (див. Вих. 4, 22; Іс. 49, 15; Пс. 27, 10), рисами батьківської або материнської любові. Тут бачимо делікатну і ніжну інтимність між мамою і дитиною, нагодований новонароджений спить на руках мами. Йдеться – як виражає єврейське слово *gamul* – про вже відлучену від грудей дитину, яка свідомо тримається мами, яка носить її на своїх грудях. Отож ця інтимність свідомо і не лише біологічна. І тому псалмопівець співає: «Я втихомирив і заспокоїв мою душу, немов дитячко на руках у матері своєї, немов дитя – душа моя у мене» (Пс. 131, 2). Подібним чином можемо перейти до іншої сцени, в якій пророк Осія вкладає в уста Бога як отця ці зворушливі слова: «Коли Ізраїль був дитячком, я полюбив його [...] я вчив Ефраїма ходити [...] Я притягав їх людяними мотузками, – поворозами любові. Я був для них, неначе тії, які здіймають ярмо в них із шиї. Я нахилився над ними й давав їм їсти» (11, 1.3-4).

29. У цій перспективі, яка поєднує віру й любов, благодать і працю, людську родину і Пресвяту Тройцю, споглядаємо родину, яку Боже Слово ввіряє у руки чоловіка, дружини й дітей, аби вони створили сопричастя осіб, яке було би образом єдності Отця, Сина і Святого Духа. Дітородні й виховні функції, в свою чергу, відображають творчу працю Отця. Родина покликана спільно щодня молитися, читати Боже Слово і брати участь у Євхаристії – щоб розвивати любов і перемінювати себе у храм Святого Духа.

30. Перед кожною родиною постає образ Пресвятої Родини з Назарета з її щоденною важкою працею і навіть кошмарами, коли страждала від незрозумілого насильства Ірода – трагічний досвід, який постійно переживають родини відкинутих і беззахисних біженців. Родини запрошені, як євангельські мудреці, споглядати Дитячко і Його Матір, впасти ниць і поклонитися Йому (див. *Мт.* 2, 11). Родини запрошені, як Марія, мужньо й спокійно виконувати як в смутку, так і в радості родинні обов'язки, зберігати й розважати в серці Божі чуда (див. *Лк.* 2, 19.51). Серце Марії вміщає також усі справи кожної родини, які Вона турботливо береже. І тому Вона може допомогти нам зрозуміти їх, щоб розпізнати в житті родини Божу волю.

II РОЗДІЛ ДІЙСНІСТЬ І ВИКЛИКИ ДЛЯ РОДИН

31. Добро родини вирішує майбутнє світу і Церкви. Подружжю й родині, їхнім труднощам і актуальним викликам присвячено багато досліджень. Необхідно звернути увагу на конкретну дійсність, бо «вимоги й голос Святого Духа чути також і в історичних подіях», в яких «Церква може глибше пізнавати невичерпну таїну подружжя і родини»⁹. Не маю наміру представляти тут усі можливі теми стосовно родини в сучасному світі. Але Отці синоду висловили свої думки про актуальний стан родини в світі, тому вважаю слухним озвучити дещо з їхнього пасторального доробку, додавши те, що непокоїть мене самого.

АКТУАЛЬНИЙ СТАН РОДИНИ

32. «Вірні навчанню Христа, дивимося на сучасну родину з усіма її труднощами, з її світлими і темними сторонами [...] Сучасні антропологічно-культурні зміни впливають на всі аспекти життя і вимагають аналітичного й диференційованого підходу»¹⁰. Кілька десятків років тому єпископи Іспанії констатували факт більшої свободи в родинному просторі, «зі справедливим поділом праці, обов'язків і завдань [...] Краще спілкування у подружжі допомагає покращити усі стосунки в родині [...] Ні сучасне суспільство, ані те, до якого прямуємо, не дозволяють нерозсудливо триматися старих форм і взірців»¹¹. Але «усвідомлюємо, в якому напрямку йдуть антропологічно-культурні зміни, через які індивіди сьогодні отримують меншу, ніж у минулому, допомогу від соціальних структур для свого афективного й родинного життя»¹².

33. З другого боку, «необхідно взяти до уваги зростаючу загрозу крайнього індивідуалізму, який знецінює родинні узи і призводить до трактування кожного члена родини як окремого острова, що у деяких випадках породжує панівну ідею суб'єкта, який сам себе формує згідно своїх прагнень, які приймаються як абсолютні цінності»¹³. «Напруження, викликані культурою споживацтва і задоволення крайнього індивідуалізму, породжують у родинах нетерпимість і агресію»¹⁴. Хотів би звернути увагу на ритм сучасного життя, стреси, соціальні структури і

9 Йоан Павло Pablo II, Апостольська адгортація *Familiaris consortio* (22 листопада 1981), 4: AAS 74 (1982), 84.

10 *Звіт Синоду* 2014, 5.

11 Конференція Єпископів Іспанії, *Подружжя і родина* (6 липня 1979), 3.16.23.

12 *Підсумковий звіт* 2015, 5.

13 *Звіт Синоду* 2014, 5.

14 *Підсумковий звіт* 2015, 5.

організацію праці, бо ці культурні фактори несуть загрозу довгостроковим рішенням. До прикладу, ціниться персоналізм, який наголошує на автентичності – на противагу нормативній поведінці. Ця риса характеру може розвивати різні здібності й спонтанність, але також створювати постави постійної недовіри, втечі від обов'язків, прив'язання до комфорту, зарозумілість. Свобода вибору уможливорює планування свого життя і розвиток того, що для індивіда найкраще, але якщо немає шляхетної мети і особистої дисципліни, перероджується у неспроможність великодушно дарувати себе іншим. Фактично, у багатьох країнах, де зменшується кількість подружжів, збільшується кількість осіб, які вибирають самотнє життя або статеві стосунки без співжиття. Можемо також наголосити на гідному похвали почуттю справедливості; але її неправильне розуміння перетворює громадян у клієнтів, які лише вимагають надання послуг.

34. Якщо ці загрози накласти на сприйняття родини, то вона може перетворитися на тимчасове пристанище, до якого приходять тоді, коли воно здається вигідним або щоб домагатися своїх прав, а стосунки будуть віддані тимчасовим мінливим бажанням і обставинам. Зрештою, сьогодні легко сплутати справжню свободу з ідеєю, що кожний оцінює на власний розсуд, так, ніби поза індивідами немає правд, цінностей, засад-орієнтирів, ніби все має однакове значення і все дозволено. У цьому контексті ідеал подружжя як виключний і стабільний пріоритет затирається принагідними обставинами або мінливими почуттями. Присутній страх самотності, прагнення середовища безпеки й довіри, але водночас зростає страх попасти в пастку стосунків, які гальмуватимуть здійснення особистих устремлінь.

35. Як християни, ми не можемо відмовитися захищати родину тільки тому, щоб не дратувати загальну вразливість на цьому пункті, залишатися в тренді або через відчуття безпорадності перед лицем моральних і людських падінь. Бо позбавлятимемо світ цінностей, які можемо і мусимо йому пропонувати. Правда, що немає сенсу лише риторично критикувати актуальні гріхи, так, ніби це могло щось змінити. Також не допоможе введення норм силою авторитету. Потрібні відповідальні й великодушні зусилля, які полягатимуть у представленні аргументів і мотивацій на користь подружжя і родини у такий спосіб, щоб люди були краще налаштовані прийняти благодать, яку Бог їм пропонує.

36. Водночас нам потрібно покори й реалізму, щоби визнати, що часто спосіб, у який представляємо християнські переконання, і форма спілкування з людьми спричинили те, на що ми сьогодні нарікаємо, і тому нам необхідна здорова самокритика. З другого боку, ми часто представляли подружжя у такий спосіб, що його остаточна мета, заклик зростати в любові й ідеал взаємної допомоги тьмяніли через майже виключний наголос на обов'язку дітородження. Також ми не допомагали молодожонам у перші роки подружнього життя, не давали їм порад,

допасованих до їхнього розпорядку дня, до їхнього способу мислення і конкретних проблем. Натомість ми часом представляли їм дуже абстрактний богословський ідеал подружжя, майже штучно збудований, далекий від конкретних обставин і справжніх можливостей реальних родин. Ця надмірна ідеалізація, особливо тоді, коли ми не збудили довіру до дії благодаті, не зробила подружжя більш бажаним і привабливим, а навпаки.

37. Дуже довго ми не заохочували відчинятися на благодать, а вірили, що, наголошуючи лише на питаннях доктрини, біоетики й моралі, достатньо підтримуємо родини, зміцнюємо подружні стосунки і наповнюємо сенсом їхнє спільне життя. Нам важко показати подружжя як динамічний шлях розвитку й сповнення, а не як тягар, який треба нести все своє життя. Також нам важко дозволити говорити сумлінню вірних, які часто, незважаючи на свої обмеження, відповідають на Євангеліє найкраще, як тільки можуть, і здатні самі розпізнавати в ситуаціях, коли всі усталені схеми не діють. Ми покликані формувати сумління, а не замінити його собою.

38. Ми повинні радіти з того, що більшість людей цінить родинні стосунки і прагне, щоб вони були тривалими й забезпечували взаємну пошану. І тому вони цінять супровід й порадиництво Церкви в питаннях розвитку любові, долання конфліктів і виховання дітей. Багато вірних цінять благодать, яку досвідчують у Таїнствах Примирення і Євхаристії, і яка допомагає їм долати подружні й родинні труднощі. У деяких країнах, особливо в різних частинах Африки, секуляризм не зумів послабити деякі традиційні цінності, і кожне подружжя будує міцний зв'язок між двома численними родинами, де ще зберігається чітка система долання конфліктів і труднощів. У сучасному світі також ціниться свідчення довготривалих подружжів, які продовжують розвивати спільне життя і зберігають взаємну любов. Це відкриває двері для позитивного й привітного душпастирства і дає можливість поступово поглиблювати вимоги Євангелія. Але ми багато разів ставали в захисну позицію і марнували пасторальні сили, подвоюючи атаки на загниваючий світ з малими прокреативними можливостями – щоб показати шляхи до щастя. Багато людей не розуміє, що послання Церкви про подружжя і родину – це ясне відображення навчання й постави Ісуса, який пропонує вимогливий ідеал й водночас ніколи не втрачає співчутливої близькості зі слабкими – такими як самарянка чи блудниця.

39. Це не означає заплющити очі на занепад культури, яка не стимулює любов і жертвовність. Народи, які відбулися перед двома останніми синодами, виявили різноманітні симптоми «культури імпровізації». До прикладу, швидкість, з якою люди змінюють почуттєві зв'язки. Вони вважають, що любов можна підключити або відключити як у соцмережах – на бажання клієнта, і також швидко заблокувати. Роздумую

також про страх, який породжує перспектива постійного заангажування, про одержимість на пункті вільного часу, про стосунки, які підраховують кошти й зиски і підтримуються виключно як ліки від самотності або ради почуття безпеки чи отримання якоїсь послуги. До почуттєвих стосунків ставляться так, як до речей і довколишнього середовища: все одноразове, кожна людина вживає щось і викидає, зношує і нищить, використовує, поки воно служить. А потім: прощай! Нарцисизм робить людину нездатною дивитися поза себе, поза свої бажання і потреби. Але той, хто використовує інших, рано чи пізно сам буде використаний, обдурений і відкинутий за тою самою логікою. Слід відмітити, що дуже часто стосунки розривають дорослі люди, які шукають своєї «автономії» і відкидають ідею старіти разом у взаємному піклуванні й підтримці.

40. «Навіть спрощуючи проблему, можемо сказати, що існує культура, яка відштовхує багатьох молодих людей від родинного життя, бо відсутні перспективи на майбутнє. І та сама культура, навпаки, пропонує багатьом іншим людям такі можливості, що вони також відмовляються від родинного життя»¹⁵. У деяких країнах багато молодих людей «часто відкладають шлюб через економічні проблеми, проблеми з працевлаштуванням і з навчанням. Часом роблять це з інших причин, таких як вплив ідеологій, які знецінюють подружжя і родину, приклади розлучення подружніх пар – на що вони самі не хочуть наражатися, страх перед тим, що вважають дуже великим і святим, соціальні пільги і економічна вигода із співжиття без шлюбу, суто емоційне й романтичне бачення любові, страх втратити свободу й незалежність, заперечення всього, що вважається інституціональним і бюрократичним»¹⁶. Ми повинні знайти слова, мотиви й свідчення, які допоможуть нам торкнутися найглибші поклади душ молодих людей, там, де містяться джерела великодушності, жертвовності, любові й навіть героїзму, аби спонукати їх прийняти з ентузіазмом і відвагою виклики подружжя.

41. Отці синоду говорили про актуальні «тенденції в культурі, які, як здається, нав'язують необмежену афективність, [...] нарцисичну, нестабільну й мінливу, яка не завжди допомагає особам дозрівати». Також висловили занепокоєння «поширенням порнографії і комерціалізацією тіла, чому сприяє, між іншим, надуживання інтернетом», і «обставинами, в яких особи змушені займатися проституцією». У цьому контексті «подружня пара часом відчуває невпевненість, нерішучість, і їй важко знайти шляхи розвитку. Багато осіб часто залишається на ранніх стадіях емоційного і сексуального життя. Криза у подружжі дестабілізує родину і через сепарацію та розлучення може спричинити серйозні наслідки для

¹⁵ Промова до Конгресу США (24 вересня 2015): *L'Osservatore Romano*, іспанською 25 вересня 2015, ст. 18.

¹⁶ Підсумковий звіт 2015, 29.

дорослих, дітей і суспільства, послаблюючи індивідуальні й суспільні зв'язки»¹⁷. До сімейних криз часто «ставляться поверхнево, без відваги й терпіння, без щирого діалогу й взаємного прощення, без примирення й жертвовності. Поразки дають початок новим стосункам, новим парам, новим зв'язкам і новим подружжям, створюючи складні й проблематичні, з християнської точки зору, родинні ситуації»¹⁸.

42. «Так само демографічний спад, спричинений антинаталістичною ментальністю і глобальною політичною пропагандою в галузі репродуктивного здоров'я, не лише детермінує ситуацію, в якій не забезпечується заміна поколінь, а й з часом створює небезпеку економічного зубожіння і втрати надії на майбутнє. Розвиток біотехнологій також сильно впливає на народжуваність»¹⁹. До цього можуть додаватися й інші фактори, такі як «індустріалізація, сексуальна революція, страх перенаселення, економічні проблеми. Культура споживацтва також відводить людей від дітородження – заради свободи і збереження власного стилю життя»²⁰. Правда, що правильне сумління подружньої пари, якщо вона щедро народжувала дітей, може спонукати до рішення обмежити кількість дітей, якщо для цього є достатні причини, але правдою є й те, що «ради пошани до гідності сумління Церква усіма своїми силами бореться з діями держави, спрямованими на підтримку антиконцепції, стерилізації й абортів»²¹. Ці засоби неприйнятні навіть у країнах із високим рівнем народжуваності, але слід відмітити, що політики спонукають до них навіть у деяких країнах із дуже низьким рівнем народжуваності. Як зауважили єпископи Кореї, така «поведінка суперечлива, і це нехтування своїми обов'язками»²².

43. Ослаблення віри і релігійних практик у деяких суспільствах давить на родину і зачиняє її у власних проблемах. Отці синоду ствердили, що «найбільша проблема сучасної культури – самотність, спричинена відсутністю Бога в житті індивіда і крихкістю стосунків. Загальне почуття безсилля перед лицем суспільно-економічної дійсності також часто руйнує родини [...] Часто родини почуваються опущеними через відсутність зацікавлення або малу увагу, яку їм приділяють державні інституції. Негативні наслідки з соціальної точки зору очевидні: від демографічної кризи до проблем із вихованням дітей, від опору прийняти нове життя до сприйняття людей похилого віку як тягаря, і аж до збільшення кількості

17 *Звіт Синоду 2014*, 10.

18 III Надзвичайна Генеральна Конференція Синоду Єпископів, *Послання* (18 жовтня 2014).

19 *Звіт синоду 2014*, 10.

20 *Підсумковий звіт 2015*, 7.

21 *Там само*, 63.

22 Конференція католицьких Єпископів Кореї, *В напрямку культури життя!* (15 березня 2007).

емоційних розладів, що часом породжує насильство. Обов'язок держави – ухвалити легальні закони й створити умови праці, які би гарантували майбутнє молодим людям і допомагали їм будувати родинне життя»²³.

44. Відсутність гідного або відповідного житла часто є причиною відстрочування формального шлюбу. Слід пам'ятати, що «родина має право на задовільне житло, пристосоване до родинного життя і кількості членів родини, у здоровому середовищі, яке задовольняє основні умови для життя родини й спільноти»²⁴. Родина і житло – дві взаємопов'язані речі. Цей приклад показує, що мусимо добиватися не лише прав індивіда, але й прав родини. Родина – це добро, без якого суспільство не може обійтися, але мусимо її захищати²⁵. Захист цих прав є «профетичним покликанням на захист інституту родини, яку треба поважати й захищати від будь-яких проявів агресії»²⁶, особливо сьогодні, коли в політичних програмах їй відводять дуже мало місця. Родини мають, між іншим, право «сподіватися від держави відповідної політики стосовно родин у юридичній, економічній, соціальній та податковій сферах»²⁷. Часом родини дуже страждають, коли хворіє близька людина і немає можливості забезпечити добре лікування або коли довго не можуть знайти роботу. «Спад економіки змушує родини відмовлятися від освіти, культурного й суспільного життя. Сучасна економіка породжує різні форми соціальної ізоляції. Особливо родини страждають від проблем, пов'язаних із працею. Можливості працевлаштування для молодих людей невеликі, пропозиції дуже обмежені й нестабільні. Робочий день довгий, а часто довго ще й доїжджати до місця праці. Це утруднює членам родини бути разом, зі своїми дітьми і щодня зміцнювати стосунки»²⁸.

45. «Є багато позашлюбних дітей, особливо в деяких країнах, і є багато таких, які живуть лише з одним із батьків або в сиротинцях чи прийомних родинях [...] З другого боку, сексуальне використання малолітніх формує негідне й порочне суспільство. Також суспільства, в яких присутнє насильство через війну, тероризм або організовану злочинність, стають свідками руйнування родини – і передусім у великих митрополіях і передмістях, де зростає так званий феномен безпритульних дітей»²⁹. Сексуальне насильство над дітьми ще ганебніше, якщо стається у місцях, у яких дітей треба захищати, особливо в родинях, школах, християнських спільнотах і закладах»³⁰.

23 Звіт синоду 2014, 6.

24 Папська Рада у справах Родини, *Карта прав родини* (22 жовтня 1983), п. 11.

25 Див. *Підсумковий звіт* 2015, 11-12.

26 Папська Рада у справах Родини, *Карта прав родини* (22 жовтня 1983), Вступ.

27 *Там само*, 9.

28 *Підсумковий звіт* 2015, 14.

29 Звіт синоду 2014, 8.

30 Див. *Підсумковий звіт* 2015, 78.

46. Еміграція є «іншим знаком часу, на який слід звернути увагу і зрозуміти негативні наслідки, які вона несе для родинного життя»³¹. Останній синод надав цій проблематиці великого значення, наголошуючи, що «вона у різні способи торкає у різних частинах світу усю людність. У цій царині Церква відіграла важливу роль. Здається, що сьогодні підтримувати й розвивати це євангельське свідчення (див. *Мт.* 25, 35) необхідно більше, ніж раніше [...] Зміна місця проживання, яка відповідає природному історичному переселенню народів, може стати справжнім багатством як для родини емігрантів, так і для країни, яка їх приймає. Інша справа – вимушена еміграція родин внаслідок воєн, переслідувань, бід, несправедливості, позначена непередбаченими обставинами подорожі, яка часто загрожує життю, травмує людей і ослаблює родини. Духовний супровід емігрантів вимагає особливого душпастирства як для самих переселенців, так і для їхніх родин, які залишилися в своїй країні. Це необхідно робити з пошаною до їхніх культур, до їхнього світобачення й релігії, до духовного багатства їхніх обрядів і традицій, через дуже обережне душпастирство [...] Особливо трагічна й нищівна нелегальна еміграція і через міжнародні мережі торгівлі людьми. Це саме стосується жінок і дітей без опіки старших, які змушені довший час перебувати у тимчасових місцях, таборах для біженців, де немає можливості розпочати процес інтеграції. Крайня бідність та інші руйнівні для родини обставини часом змушують батьків торгувати тілами своїх дітей: проституція або торгівля органами»³². «Переслідування християн, як і етнічних та релігійних меншин, у багатьох частинах світу, особливо на Близькому Сході, – це велике випробування не лише для Церкви, але й для всієї міжнародної спільноти. Необхідно підтримувати всі зусилля, спрямовані на полегшення життя родин і християнських спільнот у їхніх рідних країнах»³³.

47. Отці синоду приділили особливу увагу «родинам, в яких є особи з інвалідністю, коли біда ввірвалася у життя, породила великий і несподіваний виклик, порушила рівновагу, прагнення і очікування [...] На особливу пошану заслуговують родини, які з любов'ю приймають велике випробування – неповносправну дитину. Вони дають Церкві й суспільству цінне свідчення вірності дарові життя. Родина зможе відкрити, разом із християнською спільнотою, у процесі прийняття і піклування про таїну крихкості людського життя, нові форми вираження, нові способи розуміння і тотожності. Для родини особи з інвалідністю – це дар і можливість зростати в любові, у взаємній допомозі й єдності [...] Родина, яка в духові віри приймає особи з інвалідністю, зможе розпізнати й

31 *Звіт синоду* 2014, 8.

32 *Підсумковий звіт* 2015, 23; див. *Послання до Міжнародного Дня Мігрантів і Біженців* 2016 (12 вересня 2015): *L'Osservatore Romano*, іспанською 2 жовтня 2015, ст. 22-23.

33 *Там само*, 24.

гарантувати якість і цінність кожного життя з його потребами, правами й можливостями. Така родина допомагатиме й опікуватиметься, і спонукатиме людей бути поряд з неповносправними і дарувати їм любов на кожному етапі життя»³⁴. Хочу наголосити, що увага, присвячена емігрантам і людям з інвалідністю, є знаком Святого Духа. Бо обидва випадки парадигматичні: виразно показують, як сьогодні живуть логікою милосердної акцептації та інтеграції в суспільство найслабших.

48. «Більшість родин шанує людей похилого віку, оточує їх любов'ю і вважає їх благословенням. Особливу вдячність необхідно виразити християнським товариствам і рухам, які працюють на користь людей похилого віку як у духовній, так і соціальній сферах [...] У високоіндустріалізованих суспільствах, де рівень народжуваності зменшується, а кількість людей похилого віку збільшується, існує загроза, що їх сприйматимуть як тягар. З другого боку, опіка, яка їм часто необхідна, наражає їхніх рідних на важкі випробування»³⁵. «Сьогодні дуже важливо доцінити останній період життя людини, бо сучасна цивілізація намагається усіма можливими способами відстрочити момент смерті. Слабкість і беззахисність людей похилого віку часом несправедливо експлуатується ради матеріальних зисків. Багато родин учить нас, що можна добре пережити останні роки життя, доцінюючи відчуття сповнення та включаючи все своє існування в пасхальну таїну. Багато людей похилого віку живе у церковних закладах у спокійному й родинному середовищі – як у матеріальному, так і в духовному плані. Евтаназія і підтримуваний суїцид – велика небезпека для родин в усьому світі. У багатьох країнах ці практики легалізовані. Церква рішуче бореться із цими практиками і відчуває обов'язок допомагати родинам, які опікуються своїми рідними похилого віку і хворими»³⁶.

49. Хочу виділити ситуації, коли родини живуть у злиднях, досвідчують біду у різні способи, коли матеріальні обмеження дуже дошкульні. Якщо всі люди мають якісь труднощі, то найбільшим найважче³⁷. До прикладу, якщо жінка одна виховує дитину – бо вона в сепарації або з інших причин – і мусить працювати, не маючи можливості комусь залишити дитину, то дитина росте опущеною, наражуючись на різні небезпеки, а її особове дозрівання під знаком запитання. З огляду на важкі обставини, серед яких живуть найбільш потребуючі, Церква повинна бути особливо чутливою, щоб їх розуміти, потішати, приймати, уникаючи накладання на них пакетів норм, твердих як скеля, через що вони відчувають себе осудженими тою Матір'ю, яка покликана приносити їм Боже милосердя. У такий спосіб, замість того, щоб давати їм цілительну

34 Там само, 21.

35 Там само, 17.

36 Там само, 20.

37 Див. там само, 15.

силу благодаті й світло Євангелія, дехто воліє «індоктринувати» Євангеліє, перетворити його в «мертве каміння, аби кидати ним в інших»³⁸.

ДЕЯКІ ВИКЛИКИ

50. Відповіді, дані на два питання, які піднімалися на синоді, торкнули різні ситуації, які породжують нові виклики. Багато Отців звернули увагу на ситуацію з вихованням дітей, яка дуже важка, бо в багатьох випадках батьки повертаються з праці втомленими, не мають бажання розмовляти, у багатьох родинах уже немає звичаю їсти разом, збільшуються пропозиції різноманітних розваг – в додаток до узалежнень від телебачення. Це ускладнює батькам передачу віри дітям. Інші вказують на те, що родини часто переживають патологічний неспокій. Здається, що вони більше стурбовані майбутніми проблемами, ніж перебуванням разом тут і тепер. Це цивілізаційна проблема, яка загострюється майбутніми труднощами з працевлаштуванням, економічною нестабільністю, страхом за майбутнє дітей.

51. Також говорили про наркоманію як про лихо нашої епохи, через яке страждає багато родин і яке часто нищить родини. Це саме стосується алкоголізму, азартних ігор та інших узалежнень. Родина могла би бути місцем, де цьому запобігають і вчать стриманості, але суспільство й політики не можуть зрозуміти, що неблагополучна родина «втрачає здатність реагувати й допомагати своїм членам [...] Помічаємо важкі наслідки цього лиха в знищених родинах, відчужених дітях, покинутих людей похилого віку, сиріт (при живих батьках), дезорієнтованих і без норм моралі підлітках і дітях»³⁹. Єпископи Мексики відмітили, що сумні випадки насильства в родинах стають закваскою нових форм соціальної агресії, бо «стосунки в родині також пояснюють насильницьку схильність особистості. Це відбувається у родинах, де бракує спілкування; де переважають захисні постави і відсутня взаємодопомога; де немає співпраці; де взаємини між батьками часто конфліктні й скандальні, а взаємини між батьками і дітьми позначені ворожістю. Домашнє насильство – школа образ і ненависті в фундаментальних людських стосунках»⁴⁰.

52. Не можна думати, що ослаблення родини як природної спільноти, основаної на подружжі, принесе користь суспільству. Стається навпаки: шкодить дозріванню людей, культивуванню суспільних цінностей і етичному розвитку міст і народів. Вже немає ясного розуміння, що лише

38 Промова на закінчення XIV Звичайної Генеральної Конференції Синоду Єпископів (24 жовтня 2015): *L'Osservatore Romano*, іспанською 30 жовтня 2015, ст. 4.

39 Конференція Єпископів Аргентини, *Відчали на глибінь* (31 травня 2003), 42.

40 Конференція Єпископів Мексики, *Щоб у Христі, нашому мирі, Мексика мала гідне життя* (15 лютого 2009), 67.

винятковий і нерозривний зв'язок чоловіки з жінкою повністю виконує соціальну функцію, будучи стабільним зобов'язанням, яке уможливило плідність. Ми можемо визнати, що багато різних родинних ситуацій можуть забезпечити достатню стабільність, але одностатеві стосунки не можна зрівнювати з подружжям. Жодний нестійкий або зачинений на життя зв'язок не забезпечить суспільству майбутнього. Але хто сьогодні займається підтримкою подружжів, допомагає їм долати труднощі, супроводжує їх у вихованні дітей, стимулює стабільність подружнього зв'язку?

53. «У деяких суспільствах ще існує полігамія; в інших – договірні шлюби [...] У багатьох країнах, і не лише Заході, поширюється практика співжиття до шлюбу і навіть співжиття без наміру у будь-якій формі зареєструвати зв'язок»⁴¹. У багатьох країнах законодавство дозволяє різноманітні альтернативні форми співжиття, так що подружжя з атрибутами виключності, нерозривності й відкритості на життя вважається застарілою пропозицією серед багатьох інших можливостей. У багатьох країнах відбувається зміна законодавства про родину у напрямку втілення форм, базованих виключно на парадигмі автономії волі. Хоча законно і справедливо відкидати старі моделі «традиційної» родини, яка характеризується авторитарністю і навіть насильством, але це не повинно вести до знецінення подружжя, а до поновного відкриття його справжнього значення і до його відновлення. Сила родини «у самій своїй суті полягає в здатності любити й вчити любові. Якою зраненою не була би родина, завдяки любові вона завжди може зростати»⁴².

54. У цьому короткому огляді актуального стану родини хочу відмітити, що хоча відбувся значний прогрес у визнанні прав жінки і її участі в суспільному житті, але в багатьох країнах потрібно ще багато зробити. Ще не викорінені недопустимі звичаї. Передовсім ганебне насильство над жінками, домашнє насильство і різні форми поневолення, які є проявом боягузливої деградації, а не чоловічої сили. Вербальне, фізичне і сексуальне насильство над жінками в деяких подружжях суперечить самій природі єдності подружжя. Роздумую про важке калічення статевих органів жінок у деяких культурах і також про нерівність в умовах допуску до гідних місць праці й керівних посад. Історія позначена слідами надуживань патріархальних культур, в яких жінка вважалася людиною другого сорту, але пам'ятаймо також і про сурогатне материнство або про «інструменталізацію і комерціалізацію жіночого тіла в сучасній медіакulturі»⁴³. Дехто вважає, що багато сучасних проблем виникло внаслідок емансипації жінок. Але ця думка

41 Підсумковий звіт 2015, 25.

42 Там само, 10.

43 Катехиза (22 квітня 2015): *L'Osservatore Romano*, іспанською 24 квітня 2015, ст. 12.

неправильна, «фальшива, неправдива. Це одна з форм мачизму»⁴⁴. Рівна гідність чоловічини й жінки викликає в нас радість, що зникають старі форми дискримінації і в лоні родин розвивається взаємність. Якщо виникають форми фемінізму, які не можемо вважати властивими, то водночас подивляємо діло Святого Духа у щораз яснішому визнанні гідності жінки і її прав.

55. Чоловік «відіграє однаково важливу роль у житті родини, особливо в захисті й підтримці дружини і дітей [...] Багато чоловіків усвідомлюють важливість своїх обов'язків у родині й виконують їх відповідно до природного чоловічого характеру. Відсутність батька виразно позначається на житті родини, вихованні дітей та їх інтеграції в суспільство. Відсутність батька може бути фізичною, емоційною, когнітивною і духовною, і позбавляє дітей відповідного взірця батьківської поведінки»⁴⁵.

56. Інший виклик породжують різні форми ідеології, яку позначають терміном *гендер* і яка «заперечує різниці й природну комплементарність чоловічини й жінки. Вона представляє суспільство без статевих відмінностей і нищить антропологічний фундамент родини. Ця ідеологія впроваджує освітні програми і законодавчі директиви, які просувають персональну ідентичність і інтимні стосунки у повному відчуженні від біологічних відмінностей між чоловіком і жінкою. Ідентичність людини стає індивідуальним вибором, який можна з часом змінити»⁴⁶. Непокоїть, що деякі ідеології цього типу, які претендують відповісти на певні устремління, часом зрозумілі, намагаються накинати свою думку як домінуючу, яка окреслює навіть виховання дітей. Не можна ігнорувати того, що «біологічну стать (*sex*) і соціокультурну роль статі (*gender*) можна розрізнити, але не розділити»⁴⁷. З другого боку, «біотехнологічна революція в царині прокреації людини винайшла можливість маніпулювати заплідненням і відділити його від статевого акту між чоловіком і жінкою. У такий спосіб людське життя, так само як батьківство і материнство, перетворилися на дійсності, які можна поєднувати або роз'єднувати – в залежності від бажання індивідів або пар»⁴⁸. Одна справа – розуміти людську слабкість і складність життя, інша – приймати ідеології, які намагаються розділити неподільні аспекти дійсності. Не впадаймо в гріх стати Творцем. Ми створені, і ми не всемогутні. Світ був створений до нас, і його треба прийняти як дар. Водночас ми покликані захищати нашу людську природу, а це означає, передовсім, прийняти й шанувати її такою, якою вона була створена.

44 *Катехиза* (29 квітня 2015): *L'Osservatore Romano*, іспанською 1 травня 2015, ст. 12.

45 *Підсумковий звіт* 2015, 28.

46 *Там само*, 8.

47 *Там само*, 58.

48 *Там само*, 33.

57. Дякую Богові за те, що багато родин, які не вважають себе досконалыми, живуть у любові, здійснюють своє покликання і йдуть вперед, незважаючи на те, що на своїй дорозі багато разів падають. Синодальні роздуми показали, що нема стереотипу ідеальної родини, а лише «колаж», змонтований з різних дійсностей, сповнених радістю, драмами й мріями, який є для нас викликом. Дійсність, яка нас турбує, є викликом. Уникаймо пастки захисних нарікань, яка забирає наші сили – замість того, щоб збуджувати місіонерську креативність. У кожній ситуації «Церква відчуває необхідність говорити слово правди й надії [...] Великі цінності подружжя і християнської родини відповідають пошукам, якими просякнуте усе існування людини»⁴⁹. Хоча констатуємо багато труднощів, але вони – як сказали Єпископи Колумбії – закликають нас «визволити в собі енергію надії, трансформувати її в пророчі видіння, в ефективні дії і в креативне милосердя»⁵⁰.

49 *Звіт синоду* 2014, 11.

50 Конференція Єпископів Колумбії, *Нові колумбійці у важкі часи* (13 лютого 2003), 3.

ІІІ РОЗДІЛ ДИВИТИСЯ НА ІСУСА: ПОКЛИКАННЯ РОДИНИ

58. Родинам і в родинах завжди необхідно проголошувати першу новину, яка є «найкрасивішою, найбільшою, найпривабливішою й водночас найнеобхіднішою»⁵¹, і «яка повинна займати центральне місце в євангелізації»⁵². Це основне послання, «яке ми повинні слухати постійно у різний спосіб і яке ми повинні проголошувати в різних формах»⁵³. Бо «немає нічого ґрунтовнішого, глибшого, надійнішого, змістовнішого і мудрішого від цього проголошення» і «уся християнська формація – це, перш за все, поглиблення *керигми*»⁵⁴.

59. Наше навчання про подружжя і родину не повинно втрачати натхнення, а повинно змінюватися в світлі послання любові й чужості – щоби не перетворитися лише в захист холодної і нежиттєздатної доктрини. Бо таїну християнської родини можна повністю зрозуміти лише в світлі безмежної любові Отця, яка об'явилася в Христії, який повністю віддав себе нам і живе між нами. І тому хочу звернутися до живого Христа, присутнього у багатьох історіях любові, й закликати вогонь Святого Духа на всі родини світу.

60. У такому обсязі ця коротка глава містить синтез навчання Церкви про подружжя й родину. Також цитуватиму тут різні думки, озвучені Отцями синоду, в світлі, яке нам дає віра. Вони розпочинають від погляду Ісуса і вказують, що Він «дивився на жінок і чоловіків, яких зустрічав, з любов'ю й чужістю, супроводжуючи їх у правді з терпеливістю й милосердям, проголошуючи їм вимоги Божого Царства»⁵⁵. Так само Господь супроводжує нас сьогодні в наших життєвих турботах і проголошенні Євангелія родини.

ІСУС ВІДНОВЛЮЄ І ВИКОНУЄ БОЖИЙ ПЛАН

61. Всупереч тим, які забороняли подружжя, Новий Завіт навчає, що «всьяке Боже створіння – добре, і не слід нічого відкидати» (1 Тим. 4, 4). Подружжя – «дар» від Бога (див. 1 Кор. 7, 7). Водночас, з огляду на цю позитивну оцінку, сильно наголошує на піклуванні цим Божим даром: «Подружжя хай у всіх буде в пошані й ложе хай буде без плями» (Євр. 13, 4). Цей Божий дар включає сексуальність: «Не ухиляйтесь одне від

51 Апостольська адгортація *Evangelii gaudium* (24 листопад 2013), 35 : AAS 105 (2013), ст. 1034.

52 Там само, 164 : AAS 105 (2013), ст. 1088.

53 Там само.

54 Там само, 165 : AAS 105 (2013), ст. 1089.

55 Звіт синоду 2014, 12.

одного» (1 Кор. 7, 5).

62. Отці синоду нагадали, що Ісус, «звертаючись до початкового плану стосовно чоловіка й дружини, підтверджує нерозривну єдність між ними, кажучи: «Задля жорстокости сердець ваших Мойсей дозволив вам відпускати жінок ваших; спочатку ж не було так» (Мт. 19, 8). Нерозривність подружжя – «Що, отже, Бог получив, людина хай не розлучає» (Мт. 19, 6) – не «ярмо», накладене на людей, а «дар» особам, злученим у подружжі [...] Бог завжди супроводжує людину в її паломництві, покірною Божа присутність зцілює й перемінює своєю благодаттю затверділі серця, спрямовує їх до їхніх начал – через хресну дорогу. У Євангеліях виразно видно приклад Ісуса, який [...] проголошував послання про значення подружжя як про повноту об'явлення, яке відновлює початковий план Бога (див. Мт. 19, 3)»⁵⁶.

63. «Ісус, який поєднав усе в собі, відновив подружжя і родину в їхній первісній формі (див. Мр. 10, 1-12). Христос відкупив родину й подружжя (пор. Еф. 5, 21-32), відновив їх на образ Пресвятої Тройці – таїни, з якої проростає справжня любов. Подружній союз, урочисто укладений в акті сотворення і об'явлений в історії спасіння, повністю об'являє своє значення в Христі і в Його Церкві. За посередництвом Церкви Христос дає подружжю й родині необхідну благодать свідчити про любов Бога і жити у сопричасті. Євангеліє родини проходить через усю історію світу – від сотворення людини на образ і подобу Бога (див. Бут. 1, 26-27) і аж по сповнення таїни Завіту в Христі наприкінці віків на весіллі Агнця (див. Одк. 19, 9)»⁵⁷.

64. «Приклад Ісуса є парадигмою для Церкви [...] Він розпочав публічне життя з чуда на весіллі в Кані Галілейській (див. Йо. 2, 1-11) [...] Проводив дні зі своїми друзями – Лазарем і його сестрами (див. Лк. 10, 38), також з родиною Петра (див. Мт. 8, 14). Він чув плач батьків і воскрешав їхніх померлих дітей (див. Мр. 5, 41; Лк. 7, 14-15), і у такий спосіб показував справжнє значення милосердя, яке зумовлює відновлення Завіту (див. Йоан Павло II, *Dives in misericordia*, 4). Це виразно проявляється під час зустрічей з самарянкою (див. Йо. 4, 1-30) і з блудницею (див. Йо. 8, 1-11), коли зустріч з безкорисливою любов'ю Ісуса пробуджує в них усвідомлення гріха»⁵⁸.

65. Втілення Слова в людській родині в Назареті зворушило своєю новизною історію світу. Ми повинні зануритися в таїну народження Ісуса, в так Марії на благовіщення ангела, коли Слово зачалось в її лоні; також в так Йосипа, який дав Ісусові ім'я і опікувався Марією; в радість пастухів біля ясел, у поклоніння мудреців; у втечу до Єгипту, під час якої Ісус бере

⁵⁶ Там само, 14.

⁵⁷ Там само, 16.

⁵⁸ Підсумковий звіт 2015, 41.

участь у стражданнях свого вигнаного народу, переслідуваного й приниженого; у побожне очікування Захарії і в його радість з народження Йоана Хрестителя, в обітницю, яка сповнилася для Симеона й Анни в храмі, у здивування учених в Писаннях, які слухали в храмі дванадцятирічного Ісуса. Потім слід зануритися у тридцять довгих років, упродовж яких Ісус заробляв на хліб працею своїх рук, відмовляв молитви, дотримувався релігійної традиції свого народу і виховувався у вірі своїх батьків, піклуючись, щоб вона розквітла у таїні Царства. Це таїна Різдва і таємниця Назарета, наповнена запахом родини. Це таїна, яка полонила Франциска з Ассізі, Терезу від Дитяти Ісус і Шарля де Фукольда, і з якої також черпають християнські родини, щоби відновити свої надії і свою радість.

66. «Завіт любові й вірності, яким живе Пресвята Родина з Назарета, освітлює фундамент, який формує кожную родину і дає їй здатність краще долати круті повороти життя та історії. На цьому фундаменті кожна родина, незважаючи на свою слабкість, може бути світлом у темряві світу. «Уроки сімейного життя. Нехай Назарет покаже – чим є родина, чим є її любов, її проста й не прикрашена краса, її святий і непорушний характер; нехай покаже солодке й незамінне виховання в родині; нехай покаже фундаментальне й неперевершене значення родини у соціальній сфері» (Павло VI, *Промова в Назареті*, 5 січня 1964)»⁵⁹.

РОДИНА В ДОКУМЕНТАХ ЦЕРКВИ

67. II Ватиканський Собор у душпастирській конституції *Gaudium et spes* займався «належною підтримкою гідності подружжя і сім'ї» (див. 47-52). Собор окреслив подружжя як спільність життя і любові (див. 48), вмістивши любов у центр родини [...] «Справжня любов між чоловіком і жінкою» (49) зумовлює взаємне дарування себе одне одному, включає й поєднує еротичний і почуттєвий вимір – згідно з Божим планом (див. 48-49). Окрім того, Собор відмічає вкорінення подружньої пари в Христі: Христос Господь «виходить назустріч християнським подругам через святе таїнство Подружжя» (48) і залишається разом з ними. У Втіленні Він приймає людську любов, очищає її і доводить до повноти, і дає, разом із Святим Духом, подругам здатність жити нею, пронизуючи все їхнє життя віри, надії й любові. У такий спосіб подруги посвячені і через властиву їм благодать будують Тіло Христа і формують домашню церкву» (див. *Lumen gentium*, 11), так що Церква, для того, щоб повністю зрозуміти себе, споглядає християнську родину, яка в автентичний спосіб виявляє таїну Церкви»⁶⁰.

⁵⁹ Там само, 38.

⁶⁰ Звіт синоду 2014, 17.

68. Потім Павло VI, «йдучи слідами II Ватиканського Собору, поглибив доктрину про подружжя і родину. А саме, в енцикліці *Humanae vitae* він виділив внутрішній зв'язок між подружньою любов'ю і дітородженням: «Подружня любов вимагає від чоловіка та жінки вірного розуміння їхнього обов'язку відповідального батьківства, на якому сьогодні справедливо наголошують і який потрібно правильно розуміти [...] Завдання відповідального батьківства вимагає від подругів, щоб вони визнали свої обов'язки перед Богом, самими собою, своєю сім'єю та людським суспільством, зберігаючи при цьому належний порядок добра та цінностей» (10). В Апостольській адгортації *Evangelii nuntiandi* Павло VI висвітлив зв'язок між родиною і Церквою»⁶¹.

69. «Святий Йоан Павло II у своїх катехизах про людську любов – Лист до родин *Gratissimam sane* і, передовсім, Апостольська адгортація *Familiaris consortio* – особливу увагу приділяв родині. У цих документах Понтифік назвав родину «дорогою Церкви»; представив цілісне бачення покликання чоловіка й жінки до любові; запропонував фундаментальні напрямні душпастирства родин і присутності родини в суспільстві. Зокрема, роздумуючи про подружню любов (див. *Familiaris consortio*, 13), описав спосіб, у який подружня пара у взаємній любові отримує дар Духа Христа і живе покликанням до святості»⁶².

70. «Бенедикт XVI в енцикліці *Deus caritas est* підняв тему правди про любов між чоловіком і жінкою, яка повністю проявляється лише в світлій любові розп'ятого Христа (див. п. 2). Він наголошує, що «подружжя, засноване на виключній і остаточній любові, стає іконою єдності Бога зі своїм народом, і навпаки: спосіб, у який Бог любить, стає мірою людської любові» (11). Окрім того, в енцикліці *Caritas in veritate* він виділив важливість любові як основи життя в суспільстві (див. п. 44) і місця, де вчаться досвіду спільного добра»⁶³.

ТАЇНСТВО ПОДРУЖЖЯ

71. «Святе Письмо і Традиція об'являють нам Тройцю з атрибутами родини. Родина – образ Бога, який [...] є сопричастям осіб. Під час хрещення Отець називає Ісуса улюбленим Сином, і в цій любові можемо розпізнати Святого Духа (див. *Мр.* 1, 10-11). Ісус, який примирив усе в собі й викупив людину з гріха, не лише повернув подружжю й родині початкову форму, але й підняв подружжя до рівня сакраментального знаку своєї любові до Церкви (див. *Мт.* 19, 1-12; *Мр.* 10, 1-12; *Еф.* 5, 21-32). У

61 Підсумковий звіт 2015, 43.

62 Звіт синоду 2014, 18.

63 Там само, 19.

людській родині, з'єднаній в Христі, відновлюється «образ і подоба» Пресвятої Тройці (див. Бут. 1, 26) – таїни, з якої витікає кожна справжня любов. Від Христа, через Церкву, подружжя й родина отримують благодать, необхідну для проголошення Євангелія Божої любові»⁶⁴.

72. Таїнство подружжя – не суспільний договір, не порожній ритуал і не лише зовнішній знак прийнятих на себе зобов'язань. Таїнство – це дар для освячення й спасіння подругів, бо «їхня взаємна приналежність через сакраментальний знак є дійсним образом єдності Христа з Церквою. І тому подружня пара є постійним нагадуванням Церкві того, що звершилося на хресті; для себе самих і для своїх дітей вони є свідками спасіння, учасниками якого вони стали в Таїнстві подружжя»⁶⁵. Подружжя – це покликання, бо є відповіддю на особливий поклик жити подружньою любов'ю як недосконалим знаком любові Христа і Церкви. І тому рішення одружитися й будувати родину повинно бути плодом розпізнавання покликання.

73. «Взаємний дар, конститутивний для сакраментального подружжя, вкорінений у благодать хрещення, яке встановлює фундаментальний завіт кожної людини з Христом в Церкві. Віддаючи себе одне одному, і з благодаттю Христа, наречені обіцяють взаємно повний дар себе, вірність і відкритість на життя, і конститутивними елементами подружжя визнають дари, які дає їм Бог, зріло й свідомо присягають дотримуватися взаємних зобов'язань – в ім'я Бога і перед Церквою. Отож, віра уможлиблює прийняти цінність подружжя як зобов'язання, яке легше виконувати за допомогою благодаті Таїнства [...] І тому Церква звертає погляд на подругів як на серце всієї родини, яка, в свою чергу, звертає погляд на Ісуса»⁶⁶. Таїнство – не «річ» і не «сила», бо в дійсності сам Христос «виходить назустріч християнському подружжю через Таїнство подружжя (див. *Gaudium et spes*, 48). Він залишається з ними, дає їм силу йти за Ним, узявши на себе свого хреста, підніматися після падінь, взаємно прощати одне одному, нести тягарі один одного»⁶⁷. Християнське подружжя – це знак не лише великої любові Христа до Церкви в Завіті, запечатаному на хресті, цей знак уприсутнює цю любов у стосунках подружньої пари. З'єднання двох тіл в одне виражає заручини Божого Сина з людською природою. І тому «у радощах їхньої любові і радощах родинного життя Він дає їм передчуття весільної трапези Агнця»⁶⁸. Хоча «аналогія між парами: чоловік-дружина і Христос-Церква» – «недосконала аналогія»⁶⁹,

64 Підсумковий звіт 2015, 38.

65 Йоан Павло II, Апостольська адгортація *Familiaris consortio* (22 листопада 1981), 13: AAS 74 (1982), 94.

66 Звіт синоду 2014, 21.

67 Катехизм Католицької Церкви, 1642.

68 Там само.

69 Катехиза (6 травня 2015): *L'Osservatore Romano*, іспанською 8 травня 2015, ст. 16.

але вона запрошує нас просити Господа, щоб Він дарував свою любов обмеженій подружній любові.

74. Статеві стосунки, які переживаються по-людському й освячуються Таїнством, – це для подружжя дорога зростання у житті благодаттю. Це «таїна подружжя»⁷⁰. Цінність з'єднання тіл була виражена словами присяги, у якій наречені прийняли себе і віддали себе одне одному для спільного життя. Ці слова надають значення статевим стосункам і усувають будь-яку двозначність. Але в дійсності все спільне життя чоловіка й дружини, вся сукупність стосунків, які будують між собою, зі своїми дітьми й довколишнім оточенням, буде просякнута й зміцнена благодаттю Таїнства, яке випливає з Втілення і з Воскресіння, де Бог засвідчив усю свою любов до людства і якнайтісніше з'єднався з ним. Вони ніколи не будуть самі, здані на власні сили, перед викликами, які з'являються на їхній дорозі. Вони покликані відповісти на Божий дар працею, креативністю, витривалістю у щоденних зусиллях, але завжди можуть молитися до Святого Духа, який освятив їхній союз, щоб отримана благодать проявлялася знову в кожній новій ситуації.

75. В традиції римо-католицької Церкви служителями Таїнства подружжя є самі наречені⁷¹, які дають згоду, виражають її у взаємному тілесному з'єднанні й отримують великий дар. Їхня згода і з'єднання тіл – інструмент дії Бога, який об'єднує їх в одне тіло. Таїнство хрещення освятило їхню здатність, як слуг Господа, з'єднатися в подружжі, щоби відповісти на поклик Бога. І тому, якщо нехристиянське подружжя приймає Таїнство хрещення, то не обов'язково повторювати шлюбну присягу, достатньо, якщо вони не відмовляються від неї, бо силою Таїнства хрещення їхній союз автоматично стає сакраментальним. Канонічне Право також визнає важність деяких шлюбів, уділених без рукоположеного служителя⁷², бо природний порядок так просякнутий благодатним відкупленням Ісуса Христа, що «між охрещеними не може бути важного подружнього союзу, який не був би Таїнством»⁷³. Церква може вимагати, щоб шлюб був публічним актом – у присутності свідків і з дотриманням іншим вимог, які змінювалися упродовж історії, але це не позбавляє наречених функції служителів Таїнства і не ослаблює центральне значення згоди мужчини й жінки; згоди, яка сама по собі є печаттю подружнього союзу. У будь-якому разі, ми повинні й далі роздумувати про дію Бога в обряді шлюбу, яка більше виділяється у

70 Лев Великий, *Epistula Rustico narbonensi episcopo*, inquis. IV: PL 54, 1205A; див. Incmaro de Reims, *Epist.* 22: PL 126, 142.

71 Див. Пій XII, Енцикліка *Mystici Corporis Christi* (29 червня 1943): AAS 35 (1943), 202: «*Matrimonio enim quo coniuges sibi vincem sunt ministri gratiae...*».

72 Див. *Кодекс Канонічного Права*, канони 1116; 1161-1165; *Кодекс Канонів Східних Церков*, канони 832; 848-852.

73 Там само, канон 1055 § 2.

Східних Церквах через наголошення на важливості благословення наречених як видимого знаку дару Святого Духа.

ЗЕРНА СЛОВА І НЕДОСКОНАЛІ СИТУАЦІЇ

76. «Євангеліє родини також культивує зерна, які ще дозрівають, і повинно піклуватися засохлими деревами, які потребують опіки»⁷⁴, так, щоби, отримавши дар Христа в Таїнстві подружжя, «дозволили терпеливо вести себе далі – до кращого розуміння і глибшого вкорінення цієї таїни в своє життя»⁷⁵.

77. Звертаючись до біблійної доктрини, згідно з якою все було створено Христом і для Христа (див. *Кол.* 1, 16), Отці синоду нагадали, що «порядок відкуплення освітлює і сповнює порядок створіння. І тому природне подружжя можна повністю зрозуміти в світлі сповнення в Таїнстві подружжя: лише споглядаючи Ісуса можна доглибинно пізнати правду про людські стосунки. «Справді, таїнство людини істинно прояснюється лише через таїнство волоченого Слова [...] Христос, новий Адам, в об'явленні таїнства Отця та його любові повною мірою розкриває, ким є людина, і показує їй високе її покликання» (*Gaudium et spes*, 22). Особливо важливо зрозуміти в христологічному аспекті [...] добро подругів (*bonum coniugum*)»⁷⁶, яке охоплює єдність, відкритість на життя, вірність і нерозривність, а в християнському подружжі ще й взаємну допомогу на дорозі до найповнішої єдності з Господом. «Розпізнавання присутності *semina Verbi* в інших культурах (див. *Ad gentes divinitus*, 11) також можна застосувати до подружжя й родини. Поза справжнім природним подружжям позитивні елементи присутні також і в інших релігійних традиціях»⁷⁷, хоча там присутня і темрява. Можемо сказати, що «кожна особа, яка хоче мати родину і вчити дітей радіти з кожного вчинку, яким намагатиметься долати зло, родину, яка показуватиме, що Святий Дух існує й діє, знайде нашу вдячність і пошану, незалежно від того, до якого народу, релігії чи місцевості вона належить»⁷⁸.

78. «Погляд Христа, що просвітлює кожную людину (див. *Йо.* 1, 9; *Gaudium et spes*, 22), надихає душпастирство Церкви звернути увагу на вірних, які просто «живуть на віру», і на тих, які живуть у цивільному шлюбі або розлучилися і живуть у нових зв'язках. Наслідуючи божественну педагогіку, Церква з любов'ю дивиться на тих, які беруть

⁷⁴ Звіт синоду 2014, 23.

⁷⁵ Йоан Павло II, Апостольська адгортація *Familiaris consortio* (22 листопада 1981), 9: AAS 74 (1982), 90.

⁷⁶ Підсумковий звіт 2015, 47.

⁷⁷ Там само.

⁷⁸ Див. Гомілія під час Святої Меси на закінчення VIII Міжнародної Зустрічі Родин у Філадельфії (27 вересня 2015): *L'Osservatore Romano*, іспанською 2 жовтня 2015, ст. 20.

участь у церковному житті недосконало: молитесь за благодать навернення для них; заохочує їх чинити добро, з любов'ю піклуватися одне про одного і чинити добро спільноті, в якій вони живуть і працюють [...] Якщо єдність осягне достатню стабільність через публічний зв'язок і характеризуватиметься глибокими почуттями, відповідальністю за дітей, здатністю долати труднощі, то може розглядатися як шанс довести зв'язок до Таїнства подружжя – там, де це можливо»⁷⁹.

79. «У важких ситуаціях і у випадках травмованих родин завжди необхідно пам'ятати загальний принцип: «Душпастирі повинні знати, що заради любові до істини вони зобов'язані ретельно розрізняти ситуації» (*Familiaris consortio*, 84). Рівень відповідальності не однаковий в усіх випадках, і різні фактори можуть обмежити здатність приймати рішення. І тому душпастирі, виразно викладаючи вчення Церкви, повинні уникати осуджень, які не беруть до уваги складність різних ситуацій, а бути дуже уважними до умов, в яких люди живуть і страждають»⁸⁰.

ПЕРЕДАЧА ЖИТТЯ І ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ

80. Подружжя – це передовсім «глибока спільність життя й подружньої любові»⁸¹, яка конститує добро самих подругів⁸², а сексуальність «призначена для подружньої любові чоловіка і жінки»⁸³. І тому «подружня пара, якій Бог не дав дітей, може, однак, жити повним подружнім життям, у людському і християнському значенні»⁸⁴. Окрім того цей зв'язок скерований до народження дітей «за своєю природною суттю»⁸⁵. Народжена дитина «не приходить іззовні, щоб долучитися до взаємної любові подружжя; вона з'являється в самому серці цього взаємного дару, плодом і здійсненням якого вона є»⁸⁶. Дитина не з'являється в кінці процесу, а присутня від початку любові як суттєвий атрибут, який не можна заперечити, не скалічивши саму любов. Від самого початку любов відкидає всі спокуси зачинитися в собі і відчиняється на плідність, яка її продовжує і виходить поза її екзистенцію. І тому жоден статевий акт чоловіка й дружини не може цього заперечити»⁸⁷,

79 Підсумковий звіт 2015, 53-54.

80 Там само, 51.

81 II Ватиканський Собор, Душпастирська конституція *Gaudium et spes*, про Церкву в сучасному світі, 48.

82 Див. Кодекс Канонічного Права, канон 1055 §1: «*Ad bonum coniugum atque ad proli generationem et educationem ordinatum*».

83 Катехизм Католицької Церкви, 2360.

84 Там само, 1654.

85 II Ватиканський Собор, Душпастирська конституція *Gaudium et spes*, про Церкву в сучасному світі, 48.

86 Катехизм Католицької Церкви, 2366.

87 Див. Павло VI, Енцикліка *Humanae vitae* (25 липня 1968), 11-12: AAS 60 (1968), 488-489.

хоча з різних причин не завжди закінчується зачаттям нового життя.

81. Дитина вимагає народження з любові, а не у якийсь інший спосіб, бо вона «не є чимось належним, дитина – це дар»⁸⁸, який є «плодом властивого акту подружньої любові її батьків»⁸⁹. І тому «згідно з порядком створіння подружня любов між чоловіком і жінкою і передача життя взаємопов'язані (див. *Бут.* 1, 27-28). У такий спосіб Творець учинив чоловіка і жінку учасниками свого діла сотворення й водночас учинив їх знаряддям своєї любові, довіривши їм майбутнє людства через передачу людського життя»⁹⁰.

82. Отці синоду ствердили, що «не важко помітити, що поширюється ментальність, яка редукує народження людського життя до змінної величини в індивідуальних проектах подружньої пари»⁹¹. Навчання Церкви «допомагає жити гармонійно й свідомо у подружньому союзі, у всіх його вимірах – разом із відповідальністю за народження дітей. Необхідно поновно відкрити послання енцикліки *Humanae vitae* Павла VI, яка наголошує на необхідності шанувати гідність особи при моральному оцінюванні методів регулювання народжуваності [...] Родини, які усиновляють дітей, і прийомні сім'ї – вираження особливої плідності подружнього досвіду»⁹². З особливою вдячністю Церква «підтримує родини, які приймають, виховують і огортають своєю любов'ю дітей-інвалідів»⁹³.

83. У цьому контексті мушу сказати, що якщо родина – храм життя, місце, де життя народжується і огортається турботою, то жахливе протиріччя відбувається тоді, коли вона стає місцем, де життя заперечують і нищать. Вартість людського життя така велика, право до життя невинної дитини в лоні мами є невідчужуваним, що в жодному разі не можна пропонувати, як право на власне тіло, можливість приймати рішення перервати це життя, яке є метою самою в собі й не може бути предметом власності іншої людини. Родина захищає життя на всіх етапах, і також на останньому. І тому «тим, які працюють у медичних закладах, нагадуємо про моральний обов'язок спротиву сумління. У такий самий спосіб Церква не лише відчуває необхідність підтвердити право на природну смерть, уникаючи агресивної терапії і евтаназії», але також «рішуче заперечує кару смерті»⁹⁴.

84. Отці синоду також наголосили, що «виховання дітей – це, без

88 *Катехизм Католицької Церкви*, 2378.

89 Конгрегація Віровчення, Інструкція *Donum vitae* (22 лютого 1987), II, 8: AAS 80 (1988), 97.

90 *Підсумковий звіт* 2015, 63.

91 *Звіт синоду* 2014, 57.

92 *Там само*, 58.

93 *Там само*, 51.

94 *Підсумковий звіт* 2015, 64.

сумніву, один із головних викликів, які сьогодні постають перед родинами, який ще важчий і складніший з огляду на сучасну культуру й великий вплив засобів масової інформації»⁹⁵. «Церква відіграє важливу роль допомоги родинам, починаючи від християнського втаємничення і за посередництвом спільнот підтримки»⁹⁶. Мені здається, що дуже важливо пам'ятати, що комплексне виховання дітей – це «дуже відповідальний обов'язок» і що «перше право» виховання дітей належить батькам⁹⁷. Це не лише ярмо і тягар, а суттєве й невід'ємне право, захищати яке вони покликані, і яке ніхто в них не повинен відбирати. Держава пропонує навчальні програми за принципом субсидіарної відповідальності, підтримуючи невід'ємні функції батьків, які мають право вільно вибирати тип освіти – доступної і високоякісної, яку бажають дати своїм дітям, згідно зі своїми переконаннями. Школа не заміняє батьків, а лише доповнює їх. Це основний принцип: «Усі інші учасники процесу виховання повинні діяти в імені батьків, за їхньою згодою і, в деякій мірі, з їхнім авторитетом»⁹⁸. Але «стався розкол між родиною і суспільством, між родиною і школою, виховний пакт сьогодні розірвано; і таким чином освітній договір суспільства з родиною ввійшов у стан кризи»⁹⁹.

85. Церква покликана співпрацювати, через відповідне душпастирство, з батьками, щоб вони самі могли виконувати місію виховання дітей. Вона повинна це робити завжди, допомагаючи батькам цінити свою роль і усвідомлювати, що Таїнство подружжя дало їм здатність бути вчителями своїх дітей, бо, виховуючи своїх дітей, вони тим самим будують Церкву¹⁰⁰ і у такий спосіб приймають покликання, яке їм пропонує Бог¹⁰¹.

РОДИНА І ЦЕРКВА

86. «З сердечною радістю і глибокою втіхою Церква дивиться на родини, які залишаються вірними навчання Євангелія, дякуючи їм за їхнє свідчення і заохочуючи свідчити далі. Бо саме завдяки їм краса нерозривного і назавжди вірного подружжя стає вірогідною. У родині, «яку можна назвати домашньою церквою» (*Lumen gentium*, 11), дозріває

95 Звіт синоду 2014, 60.

96 Там само, 61.

97 Кодекс Канонічного Права, канони 1136; 1161-1165; Кодекс Канонів Східних Церков, канони 527.

98 Папська Рада у справах Родини, *Статевість людини: правда і значення* (8 грудня 1994), 23

99 *Катехиза* (20 травня 2015): *L'Osservatore Romano*, іспанською 22 травня 2015, ст. 16.

100 Див. Йоан Павло II, Апостольська адгортація *Familiaris consortio* (22 листопада 1981), 38: AAS 74 (1982), 129.

101 Див. Промова на асамблеї римської дієцезії (14 червня 2015): *L'Osservatore Romano*, іспанською 19 червня 2015, ст. 6.

перший еклезіальний досвід сопричастя осіб, який відображає, завдяки благодаті, таїну Пресвятої Тройці. «Саме тут навчають витривалості і радості праці, братерської любові, великодушного багаторазового прощення, а особливо – почитання Бога молитвою і жертвою власного життя (*Катехизм Католицької Церкви*, 1657)»¹⁰².

87. Церква – родина родин, яка постійно збагачується життям усіх домашніх церков. І тому «через Таїнство подружжя кожна родина стає справжнім добром для Церкви. У цій перспективі дуже цінним даром для Церкви буде вивчення взаємовпливу між родиною і Церквою: Церква – добро для родини, родина – добро для Церкви. Культивувати цей сакраментальний дар Господа – обов'язок не лише окремих родин, а всієї християнської спільноти»¹⁰³.

88. Любов у родині – це постійна сила, яка підтримує життя Церкви. «Мета, яка єднає подружжя, постійно закликає розвивати й поглиблювати цю любов. Чоловік і жінка, з'єднані любов'ю, переживають красу батьківства і материнства; розділяють плани й працю, прагнення й турботи; вчаться піклуватися одне одним і прощати одне одному. У взаємній любові вони святкують щасливі хвилини і допомагають одне одному у важкі періоди життя [...] Краса взаємного і безкорисливого дару, радість із народження нового життя і турбота з любов'ю про всіх членів родини – від найменших до найстарших – це лише деякі плоди, як для Церкви, так і для всього суспільства, виняткової й незамінної відповіді на покликання родини»¹⁰⁴.

102 *Звіт синоду* 2014, 23.

103 *Підсумковий звіт* 2015, 52.

104 *Там само*, 49-50.

IV РОЗДІЛ ПОДРУЖНЯ ЛЮБОВ

89. Усього, що вже було сказано, не вистачить, щоб представити Євангеліє подружжя і родини, якщо не відведемо достатньо місця темі любові. Бо не зможемо заохотити до вірності й взаємного дару з себе, якщо не стимулюємо розвиток, зміцнення і поглиблення подружньої та родинної любові. Фактично, благодать Таїнства подружжя призначена передовсім для «вдосконалення подружньої любові»¹⁰⁵. Тут також можна сказати: «Якби я мав усю віру, щоб і гори переставляти, але не мав любови, я був би – ніщо. І якби я роздав бідним усе, що маю, та якби віддав моє тіло на спалення, але не мав любови, то я не мав би жадної користи» (1 Кор. 13, 2-3). Слово «любов» – одне з найуживаніших слів, і в багатьох випадках уживається у спотвореному значенні¹⁰⁶.

НАША ЩОДЕННА ЛЮБОВ

90. У «Гімні про любов» апостола Павла бачимо деякі риси справжньої любові:

«Любов - довготерпелива,
любов - лагідна,
вона не задрить,
любов не чваниться,
не надимається,
не бешкетує,
не шукає свого,
не поривається до гніву,
не задумує зла;
не тішиться, коли хтось чинить кривду,
радіє правдою;
все зносить,
в усе вірить,
усього надіється,
все перетерпить» (1 Кор. 13, 4-7).

Цим живуть і це плакають у щоденному житті родини: між чоловіком і жінкою, між батьками й дітьми. І тому необхідно затриматися й уточнити значення слів цього тексту, щоб спробувати ввести їх у конкретне життя кожної родини.

Терпеливість

¹⁰⁵ Катехизм Католицької Церкви, 1641.

¹⁰⁶ Див. Бенедикт XVI, Енцикліка *Deus caritas est* (25 грудня 2005), 2: AAS 98 (2006), 218.

91. Перший вираз – *makrothymeí*. Його можна перекласти не лише як «все перетерпить», бо таке значення виражене на кінці сьомого вірша. Значення цього виразу можемо зрозуміти з грецького перекладу Старого Завіту, де говориться, що Бог «повільний до гніву» (*Вих.* 34, 6; *Чис.* 14, 18). Це проявляється тоді, коли особа не піддається імпульсам агресивності. Це чеснота Бога Завіту, і Він закликає практикувати її також і в родинному житті. Тексти, в яких апостол Павло вживає цей термін, слід читати в контексті Книги Мудрості (див. 11, 23; 12, 2.15-18), яка прославляє стриманість Бога, який дає час для покаяння, й водночас наголошує на Його силі, яка об'являється у милосерді. Терпеливість Бога здійснюється у милосерді до грішника і показує Його справжню силу.

92. Бути терпеливим не означає дозволити себе постійно ображати, або толерувати фізичне насильство, або дозволити, щоб до нас ставилися як до предметів. Проблема виникає тоді, коли вимагаємо ідеальних стосунків, або щоб люди були досконалыми, або зосереджуємося виключно на собі, своїх очікуваннях і бажаннях. Тоді все сприймаємо нетерпляче, все збуджує в нас агресивні реакції. Якщо не працюємо над своєю терпеливістю, то завжди виправдовуватимемо свій гнів, і врешті не зможемо жити з людьми, станемо асоціальними типами, не здатними опанувати імпульси, а родина перетвориться на поле битви. І тому Боже Слово заохочує: «Усяка досада, гнів, лють, крик та хула мусять бути викорінені з-посеред вас разом з усією злобою» (*Еф.* 4, 31). Терпеливість розвивається, коли я визнаю право іншої людини жити на одній землі разом зі мною і бути такою, якою вона є, незважаючи на те, що вона перешкоджає мені, змінює мої плани, виводить мене з рівноваги своєю поведінкою або мовою, коли виявляється не такою, якою я вважав її. Любов завжди глибоко співчуває, приймає іншу особу як частину цього світу, навіть тоді, коли ця особа не виправдовує сподівань, покладених на неї.

Постава служіння

93. Другий вираз – *jrestéuetai*, який в Біблії присутній лише один раз, походить від *jrestós* (добра особа, доброта якої проявляється у вчинках). Але, беручи до уваги місце, в якому це слово міститься, і в тісному поєднанні з попереднім словом, – воно його доповнює. Отож апостол Павло хоче пояснити, що «терпеливість», згадана спочатку, не пасивна риса, а проявляється через динамічну й творчу активність стосовно інших людей. Вказує, що любов чинить добро й допомагає іншим. І тому перекладається як «лагідна»^{iv}.

94. Увесь контекст показує, що апостол Павло прагне наголосити, що любов – не лише почуття, що її слід розуміти у єврейському значенні – як

«чинення добра». Святий Ігнатій Лойола сказав, що «любов має виявлятися радше у вчинках, ніж у словах»¹⁰⁷. У такий спосіб може показати всю свою плідність і досвідчити радість дарування, шляхетність і велич дарувати себе без міри, не вимагаючи нагороди, лише ради задоволення давати й служити.

Зцілення заздроців

95. Потім відкидається, як суперечну з любов'ю, рису характеру, яку називають *zeloi* (заздрість, ревність). Це означає, що в любові немає місця для незадоволення, викликаного добром іншої людини (див. *Ді.* 7, 9; 17, 5). Заздрість – це сум, викликаний добром іншого, який показує, що нас не цікавить щастя інших людей, бо ми зосереджені виключно на собі. Якщо любов виводить нас поза нас самих, то заздрість зосереджує нас на нашому «я». Справжня любов цінить успіхи інших, не бачить у них загрозу і звільнюється від гіркої смаку заздроців. Визнає різноманітні дари й різні життєві шляхи. І тому намагається знайти свій шлях до щастя, дозволяючи іншим шукати свої шляхи.

96. Остаточно йдеться про виконання двох останніх заповідей Божого Права: «Не зазіхатимеш на дім ближнього твого; не пожадатимеш жінки ближнього твого, ані раба його, ані рабині його, ані вола його, ані його осла, ані чого-небудь, що належало б ближньому твоєму» (*Вих.* 20, 17). Любов спонукає нас визнавати цінність кожної людини і її право на щастя. Люблю цю людину, дивлюся на неї поглядом Бога Отця, який дає нам все «для вжитку» (*1 Тим.* 6, 17), і тому можу в глибині душі радіти доброю хвилиною. Це та сама серцевина любові, яка змушує мене стати в опозицію до несправедливості, що одні мають забагато, а інші не мають нічого, або спонукає мене допомагати тим, які на дні суспільства, щоб і вони відчули якусь радість у житті. Це не заздрість, а прагнення справедливості.

Без бравури й хвалькуватості

97. Наступний вираз – *perpereuotai*, який означає хвалькуватість, бажання показати свою вищість і зробити враження на інших поставою педантичності й, частково, агресивності. Той, хто любить, не лише уникає говорити про себе багато, а вміє знайти своє місце, оскільки він зосереджений не на собі, а на інших. Наступне слово – *physioutai* – подібне, бо вказує, що любов не зарозуміла. Буквально означає, що не «бундючна, пихата» до інших, і вказує на щось дуже тонке. Це не тільки обсесія показувати свої позитивні риси характеру, але й втрата відчуття

107 *Духовні Вправи*, Споглядання для здобуття любові, 230.

дійсності. Вважаємо себе кращими за інших, віримо, що ми «духовніші» чи «мудріші». Апостол Павло використовує цей термін і в інших місцях, до прикладу, щоб сказати, що «знання роздимає, а любов будує» (1 Кор. 8, 1). Це означає, що дехто вважає себе великим, бо знає більше від інших, і тому вимагає більше від інших і контролює їх, але насправді те, що робить нас великими, це любов, яка розуміє, піклується і захищає слабших. У іншому місці він уживає це слово, щоб критикувати тих, які «загорділи» (пор. 1 Кор. 4, 18), але насправді в них більше пустослів'я, ніж справжньої «сили» Святого Духа (див. 1 Кор. 4, 19).

98. Важливо, щоби християни любили такою любов'ю своїх слабовіруючих ближніх, слабких і нестійких у своїх переконаннях. А часом усе навпаки: ті, які ніби зрілі в вірі, у своїх родинях стають зарозумілими й незносними. Покора представлена тут як частина любові, бо для того, щоб розуміти, прощати і служити всім серцем, необхідно вилікувати гордість і культивувати покору. Ісус сказав своїм учням, що у світі, в якому превалує влада, кожний намагається панувати над іншим, але: «Не так має бути між вами» (Мт. 20, 26). Логіка християнської любові не є логікою тих, які вважають себе більшими від інших і мають потребу дати відчуті іншим свою владу, а «хто б хотів у вас бути перший, нехай стане вам за раба» (Мт. 20, 27). У родинному житті не може панувати логіка домінування одних над другими або змагання, щоб показати, хто розумніший або сильніший, бо така логіка перекреслює любов. Наступна порада стосується також і родин: «А всі ви вдягніться в покірливість одного супроти одного, Бог бо гордим противиться, а покірливим дає благодать» (1 Пт. 5, 5).

Люб'язність

99 Любити також означає бути люб'язним, і таке значення виражає наступне слово – *asjemonéi*. Воно вказує, що любов не діє брутально, не поводить невиховано, не ставиться до когось шорстко. Її дії, слова й жести люб'язні, не грубі й не тверді. Не любить кривдити інших. Ввічливість – «школа чуйності й безкорисливості», яка вимагає «розвивати розум і почуття, вчитися слухати, говорити й, коли треба, мовчати»¹⁰⁸. Люб'язність – це риса характеру, яку християнин не може вибрати або відкинути. Вона є суттєвим елементом любові, і тому «кожна людина зобов'язана бути ввічливою з іншими людьми»¹⁰⁹. Кожного дня «входження в життя іншої людини, також і близької, вимагає ненав'язливої делікатності, яка відновлює довіру й пошану [...] Чим сильніша й глибша любов, тим більше вона вимагає пошани до свободи

108 Октавіо Пас, *Подвійне полум'я*, Барселона, 1993, 35.

109 Фома Аквінський, *Summa Theologiae* II-II, q. 114, a. 2, ad 1.

іншої людини й здатності чекати, поки інша людина не відчинить двері свого серця»¹¹⁰.

100. Справжня зустріч з іншою людиною вимагає люб'язно дивитися на неї. Це неможливо, коли з песимізмом говоримо про її вади й помилки, можливо, щоб компенсувати свої комплекси. Люб'язний погляд не затримує нас на обмеженнях іншої людини, отож можемо приймати її такою, якою вона є, і працювати разом, незважаючи на різниці між нами. Люб'язна любов створює зв'язки, підтримує взаємини, створює нові інтеграційні мережі, будує міцний соціальний організм. У такий спосіб вона захищає себе саму, бо без відчуття належності не можливо посвятити себе іншій людині, а кожний шукатиме лише власну вигоду, що унеможливить спільне життя. Асоціальна особа вважає, що інші люди існують для задоволення її потреб, і коли це роблять, то виконують свій обов'язок. І тому тут немає місця на люб'язну любов і її вираження. Той, хто любить, здатний вимовити підбадьорливі слова, які зміцнюють, додають сили, потішають, надихають. Ісус говорив людям: «Бадьорися, сину» (Мт. 9, 2). «Велика твоя віра!» (Мт. 15, 28). «Встань!» (Мр. 5, 41). «Йди в мирі» (Лк. 7, 50). «Заспокойтесь» (Мт. 14, 27). Ці слова не принижують, не засмучують, не дразнять, не погорджують. В родині ми повинні навчитися люб'язної мови Ісуса.

Щедрість

101. Ми багато разів говорили, що для того, щоб любити інших, спершу необхідно полюбити себе самого. Безперечно, «Гімн любові» наголошує, що любов «не шукає свого» або «не шукає того, що їй належить». Ця думка висловлена також у іншому тексті: «Майте на увазі користь не власну, а радше інших!» (Фил. 2, 4). Святе Письмо ясно стверджує, що дарувати себе самого іншим шляхетніше, ніж любити себе самого. Деякий пріоритет любові до себе самого можна зрозуміти лише як психологічне обумовлення, бо тому, хто не може любити себе самого, важко полюбити інших: «Хто недобрий сам до себе – до кого ж добрим він буде? [...] Немає гіршого, ніж той, хто заздрить собі самому: така бо заплата за злобу його» (Сир. 14, 5-6).

102. Святий Фома Аквінський говорить, що «по своїй природі любов більше прагне давати, ніж отримувати»¹¹¹ і що «матері, які люблять найбільше, більше прагнуть любити, ніж щоб їх любили»¹¹². І тому любов може виходити поза границі справедливості й розливатися безкорисливо, «не чекаючи назад нічого» (Лк. 6, 35), аж до найбільшої любові, коли хтось

110 *Katexuza* (13 травня 2015): *L'Osservatore Romano*, іспанською 15 травня 2015, ст. 9.

111 *Summa Theologiae* II-II, q. 27, a. 1, ad 2.

112 *Там само*, II-II, q. 27, a. 1.

«життя віддає» за інших (Йо. 15, 13). Але чи ще можлива така щедрість, яка дає безкорисливо і дає все? Так, можлива, бо саме цього вимагає Євангеліє: «Даром прийняли, даром давайте» (Мт. 10, 8).

Без внутрішнього насильства

103. Якщо перші слова гімну заохочували нас бути терпеливими й не реагувати спонтанно на вади й помилки ближніх, то тепер з'являється інше слово – *paroxýnetai*, яке позначає внутрішнє обурення, спровоковане чимось зовнішнім. Йдеться про внутрішнє насильство, про приховане незадоволення, яке збуджує захисні механізми проти інших, ніби вони були небезпекою, яку слід уникати. Культивування такої внутрішньої агресії ні до чого доброго не приведе. Тільки ослаблює й усамітнює. Незадоволення є здоровим як реакція на велику несправедливість, і хворим – якщо ним просякнуті всі наші постави стосовно інших людей.

104. Євангеліє заохочує нас побачити поліно в своєму оці (див. Мт. 7, 5), і, як християни, не можемо ігнорувати постійне заохочення Божого Слова не піддаватися гніву: «Не дозволяй, щоб зло тебе перемогло, але перемагай зло добром» (Рим. 12, 21). «Робімо добро без втоми» (Гал. 6, 9). Одна справа – імпульс сильної агресії, інша – піддатися їй, щоб вона стала постійною рисою характеру: «Гнівайтесь, та не грішіть! Хай сонце не заходить над вашим гнівом» (Еф. 4, 26). І тому закінчувати кожний день треба примиренням у родині. А «як я повинен миритися? Впасти на коліна? Ні! Малий жест, мала річ відновить у родині гармонію. Достатньо трошки ніжності, навіть без слів. Ніколи не закінчуйте день, не помирившись»¹¹³. Внутрішньою відповіддю на зовнішню неприємність повинно бути передовсім щире благословення, бажання добра іншій людині, молитва до Бога, щоб визволив і зцілив її: «Благословляйте, бо ви на те покликані, щоб успадкувати благословення» (1 Пт. 3, 9). Якщо мусимо боротися зі злом, то борімося, але завжди говорімо «ні» внутрішньому насильству.

Прощення

105. Якщо дозволимо поганим почуттям увійти в нас, то злопам'ятність загноздить у серці. Фраза *logízetai to kakón* означає «бере до уваги зло», «відмічає зло», тобто злопам'ятність. Протилежність злопам'ятності – прощення, оперте на позитивному налаштуванні, яке намагається зрозуміти слабкості інших людей і шукає, як би їх виправдати, як сказав Ісус: «Отче, відпусти їм, не знають бо, що роблять» (Лк. 23, 34). Але зазвичай маємо схильності шукати щораз більше провин, уявляти

113 *Katechiza* (13 травня 2015): *L'Osservatore Romano*, іспанською 15 травня 2015, ст. 9.

щораз більше зло, підозрівати у різних поганих намірах, і у такий спосіб злопам'ятність зростає й вкорінюється. І тоді кожна помилка чи гріх чоловіка чи жінки може зіпсувати любовний зв'язок і стабільність родини. Причина в тому, що часто важким і легким проблемам ми надаємо однакової ваги, і тому ризикуємо жорстко реагувати на будь-яку помилку ближнього. Справедливе вимагання своїх прав перетворюється у наполегливе й постійне прагнення помсти, а не здоровий захист власної гідності.

106. Якщо ми ображені або розчаровані, то прощення можливе й бажане, але ніхто не говорить, що воно дається легко. Правда така, що «сімейна спільнота може бути збережена й удосконалена тільки в дусі великої жертви, оскільки вимагає шляхетної готовності кожного й усіх до розуміння, толерантності, прощення та примирення. Кожна сім'я усвідомлює, що напруження й конфлікти, егоїзм, незгода завдають сильного удару їй як спільноті, а деколи й смертельно її ранять: звідси виникають численні та різноманітні форми руйнування сімейного життя»¹¹⁴.

107. Сьогодні вже знаємо, що для того, щоб могли пробачати, необхідно пройти через цілющий досвід зрозуміння себе самих і прощення собі самим. Багато разів наші помилки чи критичне налаштування до тих, кого любимо, спричинили втрату любові до себе самих. І тому з недовірою ставимося до інших людей, утікаємо від почуттів, а людські взаємини наповнені страхом. Звинувачування інших дає фальшиве почуття полегшення. В молитву потрібно включити все своє минуле, прийняти себе самого, вміти жити зі своїми обмеженнями, пробачати собі самому, і тоді зможемо так само ставитися до інших.

108. Але це передбачає досвід Божого прощення, виправдання благодаттю, а не власними заслугами. Божа любов випередила наші заслуги, вона завжди дає нові можливості, підтримує та спонукає. Якщо приймемо Божу любов як безумовний дар, за який Отцеві не треба платити, то тоді зможемо любити без границь, прощати інших людей навіть тоді, коли вони несправедливо до нас ставляться. В іншому разі наше родинне життя буде не простором розуміння, підтримки й заохочення, а місцем постійного напруження й взаємних покарань.

Радіти з іншими

109. Вираз *jairei epi te adikia* означає щось негативне, що вкорінилося в глибині людського серця. Це токсична постава радості з кривди, яку досвідчує інша людина. Цей вираз доповнюється наступним – з

114 Йоан Павло II, Апостольська адгортація *Familiaris consortio* (22 листопада 1981), 21: AAS 74 (1982), 106.

протилежним значенням: *sygjairei te alétheia* – радіє з правди. Це означає, що радіє з добра іншої людини, коли визнає її гідність, коли належним чином оцінює її спосібності й добрі вчинки. Це неможливо для тих, які завжди відчують потребу порівнювати себе з іншими та конкурувати з ними, навіть зі своїм чоловіком чи жінкою, аж до прихованої радості з їхніх невдач.

110. Якщо людина, яка любить, може зробити добро іншій людині, або якщо бачить, що інша людина щаслива, то переживає це з радістю і у такий спосіб прославляє Бога, бо «Бог любить того, хто дає радо» (2 Кор. 9, 7). Наш Господь у особливий спосіб схвалює тих, які радіють чужому щастю. Якщо не культивуємо свою здатність радіти чужому щастю, а зосереджуємося передовсім на власних потребах, то прирікаємо себе жити малими радостями, бо, як сказав Ісус, «Більше щастя – давати, ніж брати» (Ді. 20, 35). Родина завжди повинна бути місцем, де кожний, хто чинить якесь добро, знає, що там інші радітимуть разом з ним.

Прощає все

111. Список закінчується чотирма виразами, які говорять про повноту: «все». Все зносить, в усе вірить, усього надіється, все перетерпить. У такий спосіб сильно підкреслюється контркультурну динаміку любові, здатної долати будь-яку небезпеку.

112. Спочатку говориться, що любов все зносить – *punta stegei*. Це відрізняється від «не задумує зла», бо стосується мови; може означати «мовчати» про вади іншої особи; обмежити осудження або стримати тверде й суворе осудження: «Не судить, і не будете суджені» (Лк. 6, 37). Боже Слово прагне змінити наші звички говорити про інших людей погано, тому закликає: «Не обмовляйте, брати, один одного» (Як. 4, 11). Нищити чиясь добре ім'я – це зміцнювати своє «я», зганяти свою злість і заздрість, не задумуючись над заподіяним злом. Часто забуваємо, що обмовлення може бути важким гріхом, великою образою Бога, якщо сильно підриває чийсь репутацію, завдаючи шкоду, яку дуже важко виправити. І тому Боже Слово суворо ставиться до такої мови, кажучи, що це «світ неправди», який «бруднить усе тіло» (Як. 3, 6), і який «наповнений смертельною отрутою» (Як. 3, 8). Якщо «ним кленемо людей, що створені на подобу Божу» (Як. 3, 9), то любов навпаки – піклується про образ іншої людини, делікатно намагається зберегти добре ім'я навіть ворогів. Захищаючи Божі права, ніколи не можна забувати про ці вимоги любові.

113. Чоловік і жінка, які люблять одне одного й вірні одне одному, говорять добре одне про одного, показують добрі сторони подруга, а не слабкості й помилки. У кожному разі, скоріше мовчать, ніж говорять погано. І це не лише зовнішня поведінка, але й внутрішнє налаштування. І не вдавання, що не бачать слабкі місця іншої людини, але глибше бачення

слабкостей і помилок у ширшому контексті. Це розуміння, що ці вади – частина, а не цілість життя іншої людини. Неприємні моменти в стосунках – це ще не вся гамма стосунків. І тому можна у простоті серця прийняти, що всі ми – складне поєднання світла й темряви. Інший не є лише тим, хто мене нервує. Він є кимось набагато більшим. Якщо це усвідомлюю, то не вимагаю ідеальної любові, ніби тільки таку можу цінити. Любить мене так, як здатний любити у своїх обмеження, але недосконала любов не означає фальшива або не справжня любов. Вона справжня, але обмежена і дочасна. І якщо я вимагаю забагато від іншого, то він мені у якийсь спосіб дасть зрозуміти, що не здатний і не погоджується грати роль божественної істоти, ані догоджувати всім моїм забаганкам. Любов співіснує з недосконалістю і прощенням, і вміє зберігати мовчання стосовно обмежень коханої особи.

Довіряє

114. *Panta pisteuei*, «в усе вірить», з контексту випливає, що тут «віра» не в богословському значенні, а в загальному розумінні як «довіра». Йдеться не про відсутність підозр, що інший не обдурює і не вводить в оману. Ця фундаментальна довіра впізнає запалене Богом світло, яке приховується у темряві, або жар, який ще тліє в попелі.

115. Така довіра уможлиблює існування простору свободи в стосунках. Не має потреби контролювати іншого, прискіпливо слідкувати за тим, куди він йде, аби не дати йому втекти зі своїх обіймів. Любов довіряє, залишає простір свободи, відмовляється усе контролювати, володіти, домінувати. А ця свобода, яка уможлиблює автономію, відкритість до світу й нового досвіду, збагачує стосунки, які не зачиняються у замкнутому обмеженому колі. І тому подруги, перебуваючи разом, можуть переживати радість у спільному діленні тим, що отримали і чого навчилися поза родиною. Водночас свобода уможлиблює щирість і прозорість, бо якщо хтось знає, що інші йому довіряють і цінять присутнє в ньому добро, то веде себе невимушено, нічого не приховуючи. Той, хто знає, що його завжди у чомусь підозрівають, немилосердно осуджують, не люблять безумовною любов'ю, волітиме приховувати свої секрети, падіння і слабкості, вдавати когось, ким він не є. Натомість родина, в якій панує фундаментальна й глибока довіра, яку ніщо не знищить, дає можливість проявлятися справжній тотожності її членів і спонтанно відкидає хитрість, фальш і неправду.

Надіється

116. *Panta elpizei*: не зневіряється у майбутньому. У поєднанні з попереднім словом означає надію того, хто знає, що інша людина може

змінитися. Завжди надіється на можливий розвиток, несподіваний вибух краси, що найбільш приховані можливості людської особи одного дня проявляться. Це не означає, що в житті все зміниться. Означає розуміння, що не все відбувається так, як би нам хотілося, але можливо, що Бог пише на кривих лініях цієї особи й витягує якесь добро зі зла, яке вона не здатна подолати в цьому житті.

117. Тут з'являється надія у її повному значенні, бо містить упевненість у потойбічному житті. Ця особа покликана до повноти неба з усіма своїми слабкостями. Там вона буде повністю перемінена воскресінням Христа, і зникнуть усі її слабкості, темні місця й закарбовані вади. Там її справжня сутність засяє усім своїм добром і красою. Це також допомагає нам серед земних страждань дивитися на цю особу надприродним поглядом, через призму надії, й очікувати повноту, яку одного дня вона отримає в небесному Царстві, хоча зараз це неможливо побачити.

Усе зносить

118. *Panta hypoménei* означає, що зносить усі труднощі з позитивним налаштуванням; у ворожому середовищі стоїть міцно. Це не лише толеранція того, що нервує, а щось ширше: динамічна й постійна відпірність, здатна прийняти будь-який виклик. Це незалежна ні від чого здатність любити, навіть якщо обставини спонукають нас робити щось інше. Вона проявляє завзятий героїзм, опір усім негативним течіям, спрямування, яке ніщо не може знищити, до добра. Я пригадую слова Мартіна Лютера Кінга, коли він проповідував братню любов під час найгірших переслідувань і принижень: «Особа, яка тебе найбільше ненавидить, має в собі щось добре; навіть нація, яка тебе найбільше ненавидить, має в собі щось добре; також раса, яка тебе найбільше ненавидить, має в собі щось добре. Якщо ти дійдеш до тої межі, що коли глянеш кожній людині в обличчя і в глибині побачиш те, що релігія називає «образом Бога», то починаєш її любити, ні на що не зважаючи. Не має значення, що вона робить, ти бачиш у ній образ Бога. В ній є добро, якого вона не може позбутися [...] Інший спосіб любити ворога: якщо є можливість подолати його, а ти цього не робиш [...] Якщо піднімешся до рівня любові, до її великої краси й сили, то лише прагнутимеш нищити погані системи. Любиш людей, які працюють у цих системах, і прагнеш нищити ці системи [...] Ненависть ради ненависті тільки підсилює ненависть і зло у світі. Якщо вдарю тебе, ти вдариш мене, я знову вдарю тебе, ти знову вдариш мене, то це продовжуватиметься безконечно. Це ніколи не закінчиться. І хтось повинен мати трохи здорового глузду, і це буде сильна особа. Сильна особа може розірвати пута ненависті, пута зла [...] Хтось повинен мати достатньо віри й моральності, щоби розірвати ці

пута і влити в структури світу сильну й потужну любов»¹¹⁵.

119. У родинному житті необхідно розвивати силу любові, щоб боротися проти зла, яке їй загрожує. Любов не дозволяє пригнобити себе злістю, зневагою до людей, бажанням образити когось чи компенсувати зазнану кривду. Любов понад усе – це християнський ідеал, особливо в родині. Часом мене захоплює приклад людей, які розлучилися, щоб уникнути фізичного насильства, але, з огляду на подружню любов, яка долає власні почуття, були здатними допомагати подрузю, хоч і через інших людей, в хворобі, стражданнях і труднощах. Це також безумовна любов.

ЗРОСТАТИ В ПОДРУЖНІЙ ЛЮБОВІ

120. Гімн апостола Павла, над яким ми роздумували, вводить нас у подружню любов. Ця любов, освячена, збагачена й освітлена благодаттю Таїнства подружжя, об'єднує подругів¹¹⁶. Це духовний і жертвний «почуттєвий зв'язок»¹¹⁷, який також містить у собі ніжну дружбу й еротичну пристрасть, і який продовжується навіть тоді, коли почуття і пристрасть слабнуть. Папа Пій XI навчав, що ця любов пронизує всі обов'язки подружнього життя і що вона «найшляхетніша»¹¹⁸. Бо ця сильна любов, дар Святого Духа, віддзеркалює непорушний Завіт між Христом і людством, який закінчується самопожертвою на хресті: «Дух, якого дарує Господь, дає нове серце та чинить чоловіка і жінку здатними любити одне одного так, як Христос полюбив нас. Подружня любов осягає ту повноту, якій внутрішньо підпорядкована подружня *caritas*»¹¹⁹.

121. Подружжя – цінний знак, бо «коли мужчина і жінка вінчаються, то Бог ніби «відображається» в них, витискає на них свої риси й незгладиму печать своєї любові. Подружжя – ікона Божої любові до нас. Бо насправді Бог також є сопричастям: три Особи – Отець, Син і Святий Дух – живуть споконвіку і вічно житимуть у досконалій єдності. І саме це є таїною подружжя: Бог творить із подружньої пари одне буття»¹²⁰. Це веде до дуже конкретних наслідків у щоденному житті, бо подруги «силою таїнства отримують автентичну місію проявляти, починаючи від простих і буденних речей, любов, якою Христос любить свою Церкву і постійно

115 Проповідь у церкві бантистів на Декстер Авеню, Монтгомері, Алабама, 17 листопада 1957.

116 Святий Фома Аквінський називає любов «*vis unitiva*» (*Summa Theologiae* I, a. 20, 1, ad 3), повторюючи слова Псевдо-Діонізія Ареопігита (*De divinis nominibus*, 4, 12: PG, 709).

117 Фома Аквінський, *Summa Theologiae* II-II, q. 27, a. 2.

118 Енцикліка *Casti connubii* (31 грудня 1930): AAS 22 (1930), 547-548.

119 Йоан Павло II, Апостольська адгортація *Familiaris consortio* (22 листопада 1981), 13: AAS 74 (1982), 94.

120 *Katexiza* (2 квітня 2014): *L'Osservatore Romano*, іспанською 4 квітня 2014, ст. 16.

віддає за неї своє життя»¹²¹.

122. Але не можна плутати різні рівні: не скидати на дві обмежені особи величезне завдання досконало відтворити єдність між Христом і Церквою, бо подружжя, як знак, означає «динамічний процес, який поступово просувається завдяки дедалі повнішому залученню Божих дарів»¹²².

Все життя, усе спільне

123. Після любові, яка єднає нас з Богом, подружня любов є «найбільшою дружбою»¹²³. Ця єдність має всі атрибути доброї дружби: бажання добра іншій людині, взаємність, інтимність, ніжність, стабільність, взаємне уподібнення через спільне життя. Але подружжя до цього додає ще й нерозривну виключність, яка виражається у стабільному проекті ділити й будувати разом своє життя. Будьмо щирими у розпізнаванні знаків цієї дійсності: закохані не планують лише тимчасовий зв'язок; у стані великої втіхи не думають про щось минуше; свідки шлюбу надіються, що глибокі почуття, хоч і крихті, витримають випробування часом; діти хочуть, щоб їхні батьки не лише любили одне одного, але також щоб були вірні одне одному і ніколи не розлучилися. Ці та інші знаки показують, що сама природа подружньої любові відчинена на остаточність. Єдність, яка кристалізується під час шлюбної присяги назавжди, є чимось більшим від суспільних формальностей чи традиції, бо закарбована в спонтанних схильностях людини. А для віруючих це союз, укладений перед Богом, який вимагає вірності: «Господь був свідком між тобою та жінкою твого юнацтва, яку ти зрадив, дарма, що то твоя подруга й твоя законна жінка [...] нехай ніхто не зраджує жінки юнацтва свого. Бо мені осоружний розвід, – говорить Господь, Бог Ізраїля, – і той, хто насильством покриває свою одіж, – говорить Господь сил. Майте ж до вашого життя пошану, і не поведьтеся зрадливо» (Мал. 2, 14.15-16).

124. Слабка або хвора любов, нездатна прийняти подружжя як виклик, який вимагає боротьби, відродження, винахідливості, потреби починати завжди спочатку – і так аж до смерті, не спроможна підтримувати високий рівень заангажованості. Вона відступає перед культурою тимчасового, яка перешкоджає стабільному процесові розвитку. Але «шлюбна присяга можлива, якщо відкриваємо план, який перевищує наші власні плани, який нас підтримує і дає наснагу повністю віддати своє майбутнє коханій

121 Там само.

122 Йоан Павло II, Апостольська адгортація *Familiaris consortio* (22 листопада 1981), 9: AAS 74 (1982), 90.

123 Фома Аквінський, *Summa contra Gentiles*, III, 123; див. Арістотель, *Нікомахова етика*, 8,12 (вид. Vywater, Oxford 1984), 174.

особі»¹²⁴. Аби така любов могла пройти через усі випробування й залишатися вірною, ні на що не зважаючи, потрібний дар благодаті, який її зміцнюватиме й підноситиме. Святий Роберт Белармін сказав: «Факт, що чоловік і жінка з'єднуються у виключний союз, який жодні труднощі не можуть розірвати, навіть коли втрачено надію на потомство, може бути лише знаком великої таїни»¹²⁵.

125. Окрім того, подружжя – це дружба разом із пристрасстю, але спрямована завжди до щораз міцнішої та інтенсивнішої єдності. Але «шлюб установлений не лише для народжування», але щоб «взаємна любов членів подружжя проявлялась, розвивалася й дозрівала належним чином»¹²⁶. Ця особлива дружба між чоловіком і жінкою лише в подружньому зв'язку охоплює всю людину. І саме через те, що охоплює всю людину, є виключною, вірною і відкритою на нове життя. Все спільне, також і сексуальна сфера, але завжди у взаємній пошані. II Ватиканський Собор виразив це так: «Така любов, поєднуючи одночасно людське і божественне, веде подружжя до добровільного та взаємного дарування себе одне одному, що проявляється в ніжних почуттях і ділах та пронизує все їхнє життя»¹²⁷.

Радість і краса

126. У подружжі потрібно дбати про радість любові. Якщо бажання приємності обсеєвляє, то зачинає нас в одному виді задоволення і унеможливорює знайти задоволення у чомусь іншому. Натомість радість розширює здатність насолоджуватися і знайти смак в різних царинах, навіть тоді, коли задоволення згасає. І тому святий Фома говорив, що слово «радість» позначає розширення серця¹²⁸. Подружня радість, яка може бути навіть у стражданні, приймає подружжя як необхідне поєднання насолоди й зусилля, напруження і відпочинку, страждання і свободи, задоволення і пошуку, неприємності й приємності, але завжди в дружбі, яка надихає подругів піклуватися одне одним: «надають взаємну допомогу і служать одне одному»¹²⁹.

127. Любов дружби називається «самовідданою любов'ю»^v, коли приймається й ціниться «висока вартість» іншої особи¹³⁰. Краса – «висока

124 Енцикліка *Lumen fidei* (29 червня 2013), 52: AAS 105 (2013), 590.

125 *De sacramento matrimonii*, 1, 2: в Id., *Disputationes*, III, 5, 3 (вид. Giuliano, Naples 1858), 778.

126 II Ватиканський Собор, Душпастирська конституція *Gaudium et spes*, про Церкву в сучасному світі, 50.

127 *Там само*, 49.

128 Див. *Summa Theologiae* I-II, q. 31, a. 3, ad 3.

129 II Ватиканський Собор, Душпастирська конституція *Gaudium et spes*, про Церкву в сучасному світі, 48.

130 Див. *Summa Theologiae* I-II, q. 26, a. 3.

вартість» іншої особи, яка не тотожна з її фізичною чи психологічною привабливістю – уможлиблює досвідчити сакральність цієї особи, не піддаючись спокусі заволодіти нею. У споживацькому суспільстві відчуття естетичного убожіє, і так згасає радість. Усе можна купити, привласнити, використати; людей також. А ніжність виражає любов, яка визволяється від бажання егоїстичного володіння. Вона спонукає нас тремтіти з великою пошаною до особи, викликає страх, щоб не нашкодити їй і не відібрати в неї свободу. Любов до іншої людини зумовлює радість, коли споглядаю й тішуся красою й сакральністю цієї особи, які існують поза моїми потребами. Це допомагає мені шукати добро для цієї особи навіть тоді, коли знаю, що вона не буде моєю або коли вона стає фізично бридкою, агресивною або відразливою. І тому «від любові, ради якої комусь мила інша особа, залежить – що дасть цій особі безкорисливо»^{131vi}.

128. Естетичний досвід любові проявляється у спогляданні іншої людини як мети самої в собі, навіть якщо вона хвора, стара або неприваблива. Погляд, сповнений захопленням, має велике значення, а брак такого погляду зазвичай наносить шкоду. Як часом стараються чоловік, жінка і діти, щоб на них звернули увагу! Відсутність такої уваги породжує зранення і кризи. І це виражають скарги й претензії, які чуємо в родині: «Мій чоловік не дивиться на мене, так ніби я була невидимою». «Прошу, дивися на мене, коли до тебе говорю». «Моя жінка на мене вже не дивиться, дивиться тільки на дітей». «В моєму домі я нікого не цікавлю, ніхто на мене не дивиться, ніби мене нема». Любов розплющує очі й дивиться, незважаючи ні на що, наскільки цінна людська істота.

129. Необхідно плекати радість цієї споглядальної любові. Оскільки ми створені для любові, то знаємо, що найбільша радість – ділитися добром: «Давай і бери – й веселися душею!» (*Сир.* 14, 16). Найбільша радість у житті проявляється тоді, коли вдається подарувати іншій людині щастя як передсмак неба. Згадаймо радісну сцену з фільму *Бенкет Бабетти*, коли великодушну кухарку з вдячністю обнімають і хвалять: «Як ти потішиш ангелів!». Солодка і надихаюча радість – дарувати іншим щастя і бачити їх щасливими. Така радість, плід братерської любові, не є радістю нарцисичного самовдоволення, а радістю особи, яка любить і радіє щастям, яке дарує коханій особі, в житті якої воно видає плід.

130. З іншого боку, радість відновлюється у стражданні. Як сказав святий Августин: «Чим більша небезпека в битві, тим більша радість перемоги»¹³². Чоловік і жінка, після спільних страждань і боротьби, можуть досвідчити, що це вартувало, бо щось добре осягнули, чогось разом навчилися, або що тепер можуть цінити те, що мають. Мало є таких глибоких і святкових радощів, як тоді, коли дві люблячі себе особи

131 *Там само*, q. 110, a. 1.

132 *Сповідь*, 8, 3, 7: *PL* 32, 752.

здобули разом щось, що коштувало їм великих спільних зусиль.

Одружитися по любові

131. Хочу сказати молодим людям, що ніщо з цього всього не постраждає, якщо любов прийме форму інституту подружжя. Їхній зв'язок знайде у цьому інституті спосіб бути стабільним і зростати по-справжньому і конкретно. Правда, що любов – це щось набагато більше від зовнішньої згоди чи якоїсь форми подружнього контракту, але також правдою є й те, що рішення надати подружжю видимої форми в суспільстві, з окресленими зобов'язаннями, виражає його значущість: показує важливість ототожнення себе з іншою особою, вказує на подолання підліткового індивідуалізму і твердий намір належати одне одному. Одружитися – це виразити, що насправді залишили материнське гніздо, аби будувати міцні стосунки з іншою особою і взяти на себе нову відповідальність за цю особу. Це набагато важливіше від просто якогось спонтанного зв'язку ради взаємного задоволення, який був би приватизацією подружжя. Подружжя як суспільний інститут є захистом і знаряддям для виконання взаємних зобов'язань, для дозрівання любові, щоб єдність із іншою особою розвивалася: міцніла, приймала конкретну форму й поглиблювалася, і водночас могла виконувати свою місію в суспільстві. І тому подружжя перевищує будь-яку тимчасову моду і триває. Його суть закорінена в самій природі людської особи і в його суспільному характері. Це зумовлює низку зобов'язань, які впливають із самої любові, але такої рішучої й щедрої, що вона здатна ризикувати майбутнім.

132. Вибір подружжя з такою мотивацією виражає тверде й дієве рішення трансформувати дві дороги в одну спільну, незважаючи на те, що в житті може статися, і на можливі виклики. І цей вибір, з огляду на важливість публічного зобов'язання любові, не може бути покvapливим, але з тих самих мотивів не може відкладатися на невизначений час. Виключний і остаточний зв'язок із іншою людиною завжди є ризиком і сміливим викликом. Відмова від таких зобов'язань є проявом егоїзму, корисливості, низькості, нездатності визнати права іншої особи й представити її суспільству як гідну безумовної любові. З другого боку, закохані по-справжньому хочуть показати свою любов іншим. Любов, зафіксована в подружньому контракті перед іншими, з усіма обов'язками, які впливають із інституту подружжя, є вираженням і захистом «так», висловленого без застережень і без умов. Сказати іншій особі «так», це сказати їй, що завжди може довіряти, що її не залишу, якщо втратить свою красу, переживатиме якісь труднощі або коли з'являться нові можливості для егоїстичного задоволення.

Любов, яка проявляється і зростає

133. Любов дружби об'єднує всі аспекти подружнього життя і допомагає членам родини рухатися вперед на всіх етапах. І тому необхідно постійно плекати жести любові, щоб вони були не скупими, а наповненими шляхетними словами. В родині «необхідно вживати три слова. Хочу їх повторити. Три слова: прошу, дякую, пробач. Три ключові слова!»¹³³ «Якщо в родині ми не настирливі і щось «просимо», якщо в родині ми не егоїстичні й вчимося говорити «дякую», і коли в родині хтось розуміє, що вчинив щось погане і вміє сказати «пробач», то в такій родині панує мир і радість»¹³⁴. Не скупімося на такі слова, повторюймо їх щодня, бо «часом мовчання обтяжливе, навіть у родині – між чоловіком і жінкою, між батьками й дітьми, між братами і сестрами»¹³⁵. Натомість властиві слова, промовлені у відповідний момент, захищають і зміцнюють любов з дня на день.

134. Все це здійснюється шляхом постійного зростання. Ця особлива форма любові, якою є подружжя, покликана до постійного дозрівання, бо до неї завжди необхідно застосовувати те, що святий Фома Аквінський говорив про любов: «По своїй природі любов не має обмежень у розвитку, бо є частиною безмежної любові, якою є Святий Дух [...] А зі сторони суб'єкта не можна заздальгідь встановити межу любові, бо зі зростанням любові зростає здатність ще більше зростати»¹³⁶. Апостол Павло наполегливо заохочував: «А вас нехай Господь примножить і наповнить любов'ю один до одного й до всіх» (I Сол. 3, 12); і продовжує: «А щодо братньої любові [...] ми благаємо вас, брати, досягати в цьому дедалі більшого поступу» (I Сол. 4, 9-10). Більшого поступу. Подружньою любов'ю опікуються передовсім не розмовами про обов'язок нерозривності шлюбу або повторюванням доктрини, а зміцнюючи її завдяки постійному зростанню під впливом благодаті. Любов, яка не зростає, ризикує, а ми можемо розвиватися лише тоді, коли відповідаємо на Божу благодать більшими актами любові, частішими, інтенсивнішими, щедрішими, делікатнішими і радіснішими жестами ніжності. Чоловік і жінка «мають відчуття єдності і з кожним днем його поглиблюють»¹³⁷. Дар Божої любові, уділений подружній парі, водночас є закликом до постійного розвитку цього дару благодаті.

133 Промова до Родин з усього світу з нагоди прощі до Риму в Рік Віри (26 жовтня 2013): AAS (2013), 980.

134 Ангел Господній (29 грудня 2013): *L'Osservatore Romano*, іспанською 3 січня 2014, ст. 2.

135 Промова до Родин з усього світу з нагоди прощі до Риму в Рік Віри (26 жовтня 2013): AAS (2013), 978.

136 *Summa Theologiae* II-II, q. 24, a. 7.

137 II Ватиканський Собор, Душпастирська конституція *Gaudium et spes*, про Церкву в сучасному світі, 48.

135. Ні до чого доброго не приводять деякі фантазії про ідеальну й досконалу любов, позбавлену будь-яких стимулів до зростання. Неземний ідеал земної любові забуває, що найкраще те, що ще не здобуто, що вино дозріває з часом. Єпископи Чилі нагадали, що «немає досконалих родин, які нам пропонує фальшива пропаганда споживацтва. В них немає старості, хвороб, болю й смерті [...] Пропаганда споживацтва показує фантазію, яка не має нічого спільного з реальністю, з якою щодня стикаються батьки й матері родин»¹³⁸. Розсудливіше реалістично прийняти обмеження, виклики й недосконалість, й почути поклик зростати разом, щоб плекати любов і культивувати міцний зв'язок, ні на що не зважаючи.

Діалог

136. Діалог – упривілейований та необхідний спосіб жити любов'ю, виражати її і розвивати в подружжі й родині. Але його потрібно довго й наполегливо вчитися. Мужчини та жінки, дорослі й молоді спілкуються по-різному, користуються різними мовами, дотримуються різних правил поведінки. Спосіб, у який ставлять запитання і відповідають, тон мови, вибраний час для розмови й багато інших факторів можуть впливати на спілкування. Окрім того необхідно постійно розвивати деякі постави, якими виражають любов і уможливають справжній діалог.

137. Потрібно часу, доброго часу, щоб терпляче і уважно вислухати все, що інший прагне висказати. Це вимагає самодисципліни, щоб не почати говорити завчасно. Замість того, щоб висловлювати свою думку й давати поради, слід переконатися, що почув усе, що інший хотів сказати. Це вимагає внутрішньої тиші, щоб слухати серцем і розумом без перешкод: позбутися усякого поспіху, відкласти набік свої потреби й нагальні справи, створити простір. Дуже часто хтось із подругів не потребує вирішення якоїсь проблеми, а лише бути вислуханим. Прагне, щоб помітили його або її біль, розчарування, страх, гнів, надію, мрії. Дуже часто чуємо такі нарікання: «Не слухає мене. Зовнішньо слухає мене, але насправді думає про щось інше». «Говорю, але відчуваю, що хоче, щоб я швидко закінчила». «Коли говорю, то пробує змінити тему або відповідає поспішно, щоб закінчити розмову».

138. Необхідно розвивати звичку сприймати іншу особу як справді важливу. Тобто шанувати її, визнати її право на існування, на незалежне мислення й на щастя. Ніколи не можна нехтувати тим, що вона говорить або чого вимагає, навіть якщо необхідно висловити свою точку зору. Це базується на переконанні, що кожний має що запропонувати, бо володіє своїм життєвим досвідом, бо має іншу точку зору, бо долав у житті інші

¹³⁸ Конференція Єпископів Чилі, *Життя і родина: Божі дари для кожної людини* (21 жовтня 2014).

проблеми й набув інших умінь та знань. Ми можемо признати правду іншої людини, важливість її найбільших побоювань і контекст того, про що вона говорить, навіть коли вона агресивна. І тому необхідно стати на місце цієї людини і увійти в глибину її серця, щоб зрозуміти те, що її опановує, і це взяти за точку відліку для подальшого діалогу.

139. Необхідно мати широкий горизонт бачення, щоб не зачинитися obsесивно в кількох ідеях, і гнучкість мислення, щоб могли змінювати або доповнювати свої думки. Можливо, що з моїх думок і думок іншого зможе народитися новий синтез, який збагатить нас обох. Єдність, до якої слід прямувати, – не уніфікація, а «єдність в різноманітності» або «узгіднена єдність». У такій формі збагачення братерського спілкування різні особи зустрічаються, поважають і шанують одне одного, але зберігають свої відмінності й особливості, які збагачують спільне добро. Необхідно звільнитися від обов'язку бути однаковими. Також слід бути передбачливими, аби уникнути можливих «перешкод», які можуть з'явитися і нищити діалог. До прикладу, розпізнати негативні почуття, які можуть з'явитися, і опанувати їх – аби не нашкодили. Важливо вміти висловити свою думку так, щоб не образити іншу людину; вживати такі слова й такий спосіб спілкування, який інша особа легко прийме або буде толерантною, навіть якщо тема буде важкою; висувати свої вимоги, але не виливати гнів як форму помсти, уникати моралізаторства, яке лише хоче вкусити, іронізувати, звинуватити, образити. Багато подружніх сварок виникає з легких причин. Часто йдеться про дрібні й малозначні речі, але настрої змінює тон розмови й внутрішнє налаштування до діалогу.

140. Виявляйте знаки уваги й почуття до іншої особи. Любов долає найбільші бар'єри. Якщо кохаємо іншу людину або відчуваємо, що вона нас кохає, то можемо краще зрозуміти те, що вона хоче нам сказати. Долайте крихкість, яка викликає страх перед іншим, ніби він був «суперником». Дуже важливо будувати свої забезпечення на глибоких орієнтирах, переконаннях і цінностях, а не для того, щоб виграти в дискусії чи щоб визнали слушність нашої думки.

141. Насамкінець слід признати, що для того, щоб діалог був корисним, потрібно мати що сказати, а це вимагає внутрішнього багатства, яке наповнюється читанням книжок, особистими рефлексіями, молитвою і відкритістю до суспільства. В іншому разі розмови будуть нудними й беззмістовними. Якщо чоловік і жінка не працюють над собою й не мають різноманітних взаємовідносин з іншими людьми, то родинне життя уподібнюється до ендогамії і діалог убожіє.

ПРИСТРАСНА ЛЮБОВ

142. II Ватиканський Собор навчає, що подружня любов «є благом для всіх аспектів людської особи, оскільки може надати особливу гідність усім

її тілесним та душевним проявам, а також ушляхетнити їх як складові частини й особливі ознаки подружньої приязні»¹³⁹. І тому любов без задоволення і пристрасті не достатня для того, щоб символізувати єдність людського серця з Богом: «Усі містики стверджували, що надприродна й небесна любов знаходить символи в подружній любові більше, ніж у дружбі, синівських почуттях чи відданості якійсь ідеї. І причина в її тотальності»¹⁴⁰. Чому би нам не затриматися і не поговорити про подружні почуття і сексуальність?

Світ емоцій

143. Прагнення, почуття, емоції – те, що класики називали «пристрастями» – в подружжі займають важливе місце. Вони народжуються тоді, коли «інший» з'являється у нашому житті й стає частиною нашого життя. У природі всіх живих істот є тяга до чогось іншого, і ця схильність завжди має основні афекти: приємність або біль, радість або сум, ніжність або страх. Це передумова найпростішої психічної активності. Людина – земна істота, і все, що робить і шукає, позначене пристрастями.

144. Ісус, справжня людина, переживав різні події, проявляючи почуття. І тому вболівав над відкиненням Єрусалима (див. *Мт.* 23, 37), що довело Його до сліз (див. *Лк.* 19, 41). Проймався стражданням людей (див. *Мр.* 6, 34). Зворушувався й відчував жалощі, бачачи сльози людей (див. *Йо.* 11, 33), оплакував смерть товариша (див. *Йо.* 11, 35). Ці прояви чуттєвості показували, що його людське серце було повністю відчинене до людей.

145. Емоція сама по собі не є морально доброю чи поганою¹⁴¹. Почуття пожадання чи відрази не є грішним і не підлягає осуду. Добрим чи поганим є вчинок під впливом цього почуття. Але якщо почуття підсилюємо, прагнемо його і під його впливом поповнюємо погані вчинки, то зло полягає в рішенні культивувати це почуття і в поганих учинках, які за ним йдуть. Якщо продовжити думку, то почуття симпатії до когось ще не означає, що це добре. Якщо воно приведе до поневолення цієї особи, то буде служити моєму егоїзмові. Переконання, що ми добрі тільки тому, що «маємо почуття», – великий обман. Є особи, які вважають себе здатними сильно любити лише тому, що мають велику потребу в почуттях, але не можуть боротися за щастя іншої людини й зачинені у своїх прагненнях. У цьому випадку почуття відвертають увагу від великих цінностей і приховують егоцентризм, який унеможлиблює здорове й щасливе життя в родині.

139 II Ватиканський Собор, Душпастирська конституція *Gaudium et spes*, про Церкву в сучасному світі, 49.

140 А. Сертілліанжес, *Християнська любов*, Париж 1920, 174.

141 Див. Фома Аквінський, *Summa Theologiae* I-II, q. 24, a. 1.

146. З другого боку, якщо якась пристрасть породжує вільний учинок, то може показати глибину цього вибору. Подружня любов спрямовує емоційне життя на благо родини і на користь спільного життя. Родина стає зрілою, якщо емоційне життя її членів трансформується у чутливість, яка не опановує і не закриває шляхетні вибори й цінності, а шанує їхню свободу¹⁴², виходить з неї, збагачує її, покращує і гармонізує для загального добра.

Бог любить радість своїх дітей

147. Це вимагає педагогічного шляху, процесу, який охоплює зречення. Це навчання Церкви багато разів відкидали, ніби вона була ворогом людського щастя. Бенедикт XVI підняв це питання дуже виразно: «Чи ж Церква своїми вимогами і заборонами не отруює нам все найкраще, що є в житті? Чи не ставить заборон саме там, де радість, передбачена для нас Творцем, дає нам щастя, яке вже наперед дозволяє нам скуштувати щось божественне?»¹⁴³. Він відповів, що хоча в християнстві було багато перебільшень і спотворених аскетизмів, офіційне навчання Церкви, вірне Святому Письму, не заперечило «*еросу* як такого, а оголосило війну його викривленим та шкідливим формам, оскільки фальшиве обоження *еросу* применшувало його гідність і дегуманізувало його»¹⁴⁴.

148. Необхідно виховувати емоції та інстинкти, і тому часом потрібно ставити собі деякі обмеження. Надмір, відсутність контролю, обсесія на пункті одного виду задоволення послаблюють і нищать саме задоволення¹⁴⁵ і руйнують життя родини. Насправді свої пристрасті можна добре використати, якщо завжди їх спрямовувати до альтруїзму й повної самореалізації, що збагачує взаємні стосунки в лоні родини. Це не означає відмову від моментів інтенсивного задоволення¹⁴⁶, а інтегрування їх з іншими моментами великодушною самовіддачею, терпеливою надією, неуникненною втомою, устремлінням до ідеалу. Це все – родинне життя, яке заслуговує, щоб ним жити в повноті.

149. Деякі напрямки духовності наполягають на усуненні бажання – щоб звільнитися від болю. Але ми віримо, що Бог любить радість людини, що Він «щедро дає нам усього для вжитку» (1 Тим. 6, 17). Тішмося радістю, яка пливе з його ніжних слів: «Мій сину, [...] добре дбай про себе. Себе не позбавляй благосної днини» (Сир. 14, 11.14). Подружжя також виконує Божу волю, якщо приймає це біблійне запрошення: «У день щастя

142 Див. там само, q. 59, a. 5.

143 Енцикліка *Deus caritas est* (25 грудня 2005), 3: AAS 98 (2006), 219-220.

144 Там само, 4: AAS 98 (2006), 220.

145 Див. Фома Аквінський, *Summa Theologiae* I-II, q. 32, a. 7.

146 Див. там само, *Summa Theologiae* II-II, q. 153, a. 2, ad 2: “*Abundantia delectationis quae est in actu venereo secundum rationem ordinato, non contrariatur medio virtutis*”.

будь щасливий» (*Проп.* 7, 14). Важливо досягнути такої свободи, щоб визнати, що задоволення може знайти інші форми вираження в різних моментах життя – згідно з потребами взаємної любові. У цьому сенсі можна прийняти пропозицію деяких східних учителів, які наполягають на розширенні свідомості, аби не стати в'язнями дуже обмеженого досвіду, який зачинить перед нами перспективи. Таке розширення свідомості не заперечує і не нищить бажання, а розширює й вдосконалює його.

150. Усе це спонукає нас говорити про сексуальне життя подружжя. Сам Бог створив статевість як чудовий подарунок для своїх створінь. Її плекають і контролюють для того, щоб запобігти «зменшенню її справжньої цінності»¹⁴⁷. Йоан Павло II відкинув ідею, ніби навчання Церкви «заперечує цінність статевого стосунку» або що їх лише толерує «через необхідність дітородження»¹⁴⁸. Сексуальні потреби подружньої пари – це не тема для зневаги, і «жодною мірою цю потребу не можна ставити під сумнів»¹⁴⁹.

151. Тим, які побоюються, що виховання пристрастей і сексуальності нанесе шкоду спонтанності сексуальної любові, святий Йоан Павло II відповідає, що людина «покликана до повної та зрілої спонтанності у стосунках», яка «є плодом поступового розпізнавання порухів свого серця»¹⁵⁰. Це те, що треба здобути, бо кожна людина «повинна наполегливо і послідовно вчитися розуміти значення тіла»¹⁵¹. Сексуальність – не спосіб нагородження чи розваги, а інтерперсональна мова, де іншу особу трактують серйозно, з її сакральною і непорушною цінністю. І тому «людське серце входить ніби в іншу спонтанність»¹⁵². У цьому контексті еротизм – це суто людський прояв сексуальності. У ньому можна знайти «подружнє значення тіла і справжню гідність дару»¹⁵³. У катехизах про теологію людського тіла Йоан Павло II вчив, що статева тілесність «є не лише джерелом плідності й прокреації», а також має «здатність виражати любов, і саме таку любов, у якій людина-особа стає даром»¹⁵⁴. Здоровий еротизм, хоч і поєднаний із бажанням задоволення, зумовлює подив, і тому може гуманізувати порухи.

152. Отож, у жодному разі не можемо вважати еротичний вимір

147 Йоан Павло II, *Катехиза* (22 жовтня 1980), 5: *L'Osservatore Romano*, іспанською 26 жовтня 1980, ст. 3.

148 *Там само*, 3.

149 *Id.*, *Катехиза* (24 вересня 1980), 4: *L'Osservatore Romano*, іспанською 28 вересня 1980, ст. 3.

150 *Катехиза* (12 листопада 1980), 2: *L'Osservatore Romano*, іспанською 16 листопада 1980, ст. 3.

151 *Там само*, 4.

152 *Там само*, 5.

153 *Там само*, 1: *L'Osservatore Romano*, іспанською 16 листопада 1980, ст. 3.

154 *Id.*, *Катехиза* (16 січня 1980), 1: *L'Osservatore Romano*, іспанською 20 січня 1980, ст. 3.

любові дозволеним злом або тягарем, який слід толерувати для добра родини, але як Божий дар, який ушляхетнює подружні взаємини. Будучи пристрасною, очищеною любов'ю, яка подивляє гідність іншої особи, вона стає «повним і найчистішим утвердженням любові», яка нам показує, до яких чудес здатне людське серце, і так в якусь мить «відчувається, що людське життя вдалося»¹⁵⁵.

Насильство і маніпуляція

153. У контексті позитивного бачення сексуальності слід розглянути цю тему всебічно і зі здоровим реалізмом. Бо не можемо ігнорувати факт, що часто сексуальність деперсоналізована і вражена багатьма пороками, так що «дедалі більше стає нагодою й знаряддям утвердження власного “я” та самолюбного задоволення своїх прагнень і хтивості»¹⁵⁶. У сучасну епоху існує велика небезпека, що і сексуальність піддається отруйній ментальності «використай і викинь». Дуже часто тілом іншої особи маніпулюють як річчю, яку цінять, поки приносить задоволення, і викидають, коли втрачає привабливість. Чи можна ігнорувати чи приховувати постійні форми сексуального домінування, зарозумілості, зловживання, збочень і насильства, які є наслідком викривленого розуміння сексуальності, і які ховають гідність іншої особи і покликання до любові під темними пошуками себе самого?

154. Не зайве нагадати, що в подружжі сексуальність може стати причиною страждань і маніпуляцій. І тому потрібно виразно наголосити, що «примушування партнера до статевого стосунку, не беручи до уваги його стан і законні бажання, не є справжнім актом любові й суперечить, як наслідок, доброму моральному порядку в подружніх стосунках»¹⁵⁷. Властиві статеві стосунки подружньої пари відповідають природі сексуальності по Божому задумі, якщо вони «здійснюються справді по-людському»¹⁵⁸. І тому апостол Павло повчав: «Не надуживаючи і не кривдячи в цій справі свого брата» (1 Сол. 4, 6). І хоча він жив у патріархальній культурі, в якій жінка була повністю під владою чоловіка, але, незважаючи на це, навчав, що сексуальність повинна бути темою для подружнього діалогу: висунув можливість тимчасово стримуватися від статевих стосунків, але «за взаємною згодою» (1 Кор. 7, 5).

155. Святий Йоан Павло II дуже проникливо застерігав, що чоловік і жінка піддані «небезпеці ненаситі»¹⁵⁹. Це означає, що вони покликані до

155 Josef Pieper, *Über die Liebe*, München 2014, 174-175.

156 Йоан Павло II, Енцикліка *Evangelium vitae* (25 березня 1995), 23: AAS 87 (1995), 427.

157 Павло VI, Енцикліка *Humanae Vitae* (25 липень 1968), 13: AAS 60 (1968), 489.

158 II Ватиканський Собор, Душпастирська конституція *Gaudium et spes*, про Церкву в сучасному світі, 49.

159 *Katexuza* (18 червня 1980), 5: *L'Osservatore Romano*, іспанською 22 червня 1980, ст.

постійного зміцнення єдності, але можуть намагатися стирати відмінності й неминучу віддаль, яка існує між ними. Бо кожний має властиву собі й неповторну гідність. Якщо цінна взаємна приналежність перетворюється у панування, то «суттєво змінюється структура спілкування в інтерперсональних стосунках»¹⁶⁰. Логіка панування веде того, хто панує, до заперечення власної гідності¹⁶¹ і, як наслідок, починає «суб'єктивно ототожнювати себе зі своїм тілом»¹⁶², бо позбавляє своє тіло будь-якого значення. Переживає сексуальні стосунки як втечу від себе самого і як відмову від краси єдності.

156. Потрібно рішуче відкинути всі форми сексуального підпорядкування. І тому слід уникати помилкової інтерпретації слів апостола Павла у Посланні до Ефесян, де він говорить: «Жінки нехай коряться своїм чоловікам» (*Еф.* 5, 22). Апостол Павло тут оперує категоріями культури своєї епохи, але ми повинні присвоїти не форму культури, а об'явлене послання всієї перикопи. Звернімося до мудрого пояснення святого Йоана Павла II: «Любов виключає всі види підпорядкування, через які жінка стає служницею чи рабинею чоловіка [...] Спільнота і єдність, яку вони повинні будувати в подружжі, здійснюється через взаємний дар із себе, який є також і взаємним підпорядкуванням»¹⁶³. І тому апостол також говорить: «Так і чоловіки повинні любити своїх жінок, як свої тіла» (*Еф.* 5, 28). Насправді біблійний текст заохочує подолати вигідний індивідуалізм і жити, відкриваючись на іншу людину: «Коріться один одному» (*Еф.* 5, 21). У подружжі це взаємне «підпорядкування» набирає особливого значення і розуміється як взаємна вільно вибрана приналежність із атрибутами вірності, пошани і турботи. Сексуальність – невід'ємна допомога подружній дружбі, бо спрямована на те, аби інша особа жила в повноті.

157. Проте відкидати надуживання у сфері сексуальності й еротики не означає знецінювати цю сферу чи легковажити нею. Подружній ідеал не може формуватися лише як щедрий і жертвний дар, коли людина зрікається всіх особистих потреб і дбає лише про добро іншої людини без будь-якого власного задоволення. Пам'ятаймо, що справжня любов вміє також і брати від іншого, здатна визнати свою ранимість і свої потреби, не відмовляється зі щирою і радісною вдячністю приймати тілесні вирази любові в ласках, обіймах, поцілунках та інтимних стосунках. Бенедикт XVI на цю тему висловився ясно: «Якщо людина прагне бути лише духом і

3.

160 Там само, 6.

161 Див. *Катехиза* (30 липня 1980), 1: *L'Osservatore Romano*, іспанською 3 серпня 1980, ст. 3.

162 *Катехиза* (8 квітня 1981), 3: *L'Osservatore Romano*, іспанською 12 квітня 1981, ст. 3.

163 *Катехиза* (11 серпня 1982), 4: *L'Osservatore Romano*, іспанською 15 серпня 1982, ст.

3.

відмовляється від плоті як від чогось тваринного, тоді і дух, і тіло втрачають свою гідність»¹⁶⁴. І тому «людина не може жити тільки в любові жертівній, низхідній. Людина не може завжди лише давати, а повинна також отримувати. Той, хто бажає дарувати любов, має і приймати її як дар»¹⁶⁵. Отож не можна забувати, що людська збалансованість слабка, що завжди є щось, що чинить опір гуманізації і в будь-який момент може вибухнути знову, відновлюючи свої найпримітивніші та егоїстичні схильності.

Подружжя і дівоцтво

158. «Багато неодружених присвячують себе не лише своїм рідним, але часто дуже допомагають друзям, церковній спільноті і там, де працюють [...] Окрім того, багато людей використовує свої таланти для служіння церковній спільноті у формі діл милосердя і як волонтери. Є й такі, які не одружуються ради любові до Христа і до ближніх. Їхня жертівність сильно збагачує родину в Церкві та в суспільстві»¹⁶⁶.

159. Дівоцтво – це форма любові. Як знак, воно нам нагадує про крайню необхідність Царства, про нагальну потребу повністю присвятити себе євангелізації (див. *1 Кор.* 7, 32), і віддзеркалює повноту неба, де «не женяться і не виходять заміж» (*Мт.* 22, 30). Апостол Павло рекомендував дівоцтво тому, що очікував на швидкий прихід Ісуса Христа, отож хотів, щоб усі зосередилися лише на євангелізації, бо: «Час короткий» (*1 Кор.* 7, 29). Він також ясно виразив, що це справа особистого вибору й бажання (див. *1 Кор.* 7, 6-8), а не наказ Христа: «Щождо дівиць, то наказу Господнього не маю» (*1 Кор.* 7, 25). Водночас він визнавав цінність різних покликань: «та кожний має свій особливий дар від Бога, один – такий, а другий – інший» (*1 Кор.* 7, 7). У цьому сенсі святий Йоан Павло II сказав, що біблійні тексти «не дають підстав думати ні про «нижчість» подружжя, ні про «вищість» дівоцтва чи цілібату»¹⁶⁷ з огляду на відсутність статевих відносин. Замість того, щоб говорити про вищість дівоцтва в усіх аспектах, слід властиво показати, що різні стани життя взаємно доповнюються у такий спосіб, що хтось може бути досконалим в одному аспекті, а інший – в другому. Олександр Гельський, до прикладу, твердив, що у якомусь сенсі Таїнство подружжя може бути понад іншими Таїнствами, бо символізує велику подію, якою є «з'єднання Христа з Церквою чи з'єднання божественної природи з людською»¹⁶⁸.

160. І тому «тут йдеться не про знецінення подружжя на користь

164 Енцикліка *Deus caritas est* (25 грудня 2005), 5: AAS 98 (2006), 221.

165 *Там само*, 7: AAS 98 (2006), 224.

166 *Підсумковий звіт* 2015, 22.

167 *Катехуза* (14 квітня 1982), 1: *L'Osservatore Romano*, іспанською 18 квітня 1982, ст. 3.

168 *Glossa in quatuor libros sententiarum Petri Lombardi*, 4, 26, 2 (Quaracchi 1957, 446).

повздержливості»¹⁶⁹, і «тут немає підстав для їх протиставлення [...] Якщо якась богословська традиція говорить про стан досконалості (*status perfectionis*), то з огляду на всі виміри життя згідно з євангельськими радами, а не на повздержливість саму по собі»¹⁷⁰. Бо одружена особа може жити любов'ю найвищого рівня. І тоді вона «осягає досконалість, яка випливає з любові через вірність духові цих рад. Така досконалість можлива й доступна кожній людині»¹⁷¹.

161. Дівочтво має символічну цінність любові, яка не має потреби володіти іншою особою, і у такий спосіб виражає свободу Небесного Царства. Це запрошення подругам жити подружньою любов'ю у перспективі остаточної любові Христа – як спільного шляху до повноти Царства. У свою чергу, подружня любов має інші символічні цінності: з одного боку, це особливе відображення Пресвятої Тройці. Пресвята Тройця – це абсолютна єдність, в якій також є відмінності. Окрім того, родина – христологічний знак, бо виражає близькість Бога, який розділяє людське життя, єднаючись із людиною у Втіленні, Хресті та Воскресінні: чоловік і жінка стають «одним тілом» і дарують себе одне одному повністю. Якщо дівочтво – «есхатологічний» знак воскреслого Христа, то подружжя – «історичний» знак для тих, які живуть на землі, знак земного Христа, який захотів з'єднатися з нами і віддав нам себе аж по хресну смерть. Дівочтво і подружжя є і повинні бути різними формами любові, бо «людина не може жити без любові. Якщо їй не об'явиться любов, то вона буде для себе самої незрозумілою істотою, її життя не матиме сенсу»¹⁷².

162. Целібат ризикує перетворитися у комфортну самотність, яка забезпечує вільне пересування з одного місця в інше, незалежність, змінювання завдань та рішень, трату власних грошей, зустрічі з різними особами, які подобаються у даний момент. У цьому випадку ясніє свідчення одружених. Покликані до дівочтва можуть знайти в деяких подружжях ясний знак шляхетної та непорушної вірності Бога своєму Завітові, що може спонукати їхні серця до більш конкретного й жертвовного заангажування. Бо є одружені, які залишаються вірними тоді, коли чоловік або жінка втрачають фізичну привабливість або не можуть задовольнити їхніх потреб, незважаючи на різні нагоди порушити вірність або розлучитися. Жінка може опікуватися хворим чоловіком, і там, біля Хреста, знову сказати «так» своїй любові аж до смерті. У такій любові у вражаючий спосіб проявляється гідність люблячої людини як відображення любові, бо властивістю любові є любити більше, ніж бути

169 Йоан Павло II, *Kamexiza* (7 квітня 1982), 2: *L'Osservatore Romano*, іспанською 11 квітня 1982, ст. 3.

170 Id., *Kamexiza* (14 квітня 1982), 3: *L'Osservatore Romano*, іспанською 18 квітня 1982, ст. 3.

171 *Там само*.

172 Id., Енцикліка *Redemptor hominis* (4 березня 1979), 10: AAS 71 (1979), 274.

любленою¹⁷³. Також можемо помітити в багатьох родинх здатність жертовно і ніжно опікуватися неслухняними й невдячними дітьми. Такі батьки – знак вільної й безкорисливої любові Ісуса. Це заохочення для неодружених присвячувати себе Божому Царству щедріше й самовідданіше. У наш час секуляризація прикрила цінність зв'язку до кінця життя і зменшила багатство подружньої відданості, і тому «необхідно поглиблювати позитивні аспекти подружньої любові»¹⁷⁴.

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЛЮБОВІ

163. Збільшення тривалості життя породжує нову ситуацію, якої не було в минулі часи: інтимний зв'язок і взаємна приналежність повинні тривати сорок, п'ятдесят чи шістдесят років, і тому виникла необхідність знову і знову підтверджувати свій вибір. Можливо, що чоловік або жінка має велике сексуальне бажання вже не до своєї другої половини, а до іншої особи, але відчуває радість взаємної приналежності у подружжі, радість від усвідомлення, що має «спільника», який знає все про його чи її життя і це життя розділяє. Є супутником життя, з яким можна ділити труднощі й радість. Усвідомлення цього також викликає почуття задоволення, яке супроводжує властиве бажання подружньої любові. Не можемо обіцяти, що впродовж життя матимемо ті самі почуття. Але можемо мати спільний стабільний проект, зобов'язання любити і жити разом аж до смерті, і жити багатством почуттів. Любов, яку шлюбujemo, перевищує всі емоції, почуття і душевні стани, хоча може їх містити в собі. Це глибша любов, вибір серця, який охоплює всю екзистенцію. І так, всередині невирішеного конфлікту й з багатьма змішаними почуттями в серці щодня підтримується рішення любити, належати одне одному, йти спільно по житті з любов'ю і прощенням. Обоє розвиваються і змінюються. На цій дорозі любов радіє кожним кроком і кожним новим етапом.

164. З плином часу зовнішність чоловіка й жінки змінюється, але це не підстава для ослаблення любові. Закохуються в усю особу, яка має свою тотожність, а не тільки в тіло, яке з часом старіє, але постійно виражає у якийсь спосіб особисту тотожність, яка полонила серце. Якщо інші вже не можуть розпізнати красу цієї тотожності, то закохані надалі здатні її відчувати любовним інстинктом, і любов не зменшується. Вони підтверджують рішення належати іншій людині, повторюють свій вибір і виражають його у вірній близькості, наповненій ніжністю. Цей шляхетний вибір, міцний і глибокий, породжує нові почуття у подружніх стосунках. Бо «почуття до іншої людини як особи [...] само по собі не спрямоване до

173 Див. Фома Аквінський, *Summa Theologiae* II-II, q. 27, a. 1.

174 Папська Рада у справах Родини, *Родина, подружжя і зв'язки "De Facto"* (26 липень 2000), 40.

статевого акту»¹⁷⁵. Воно знаходить інші способи виразити чуттєвість, бо любов «одна дійсність із різними вимірами; кожний з яких може проявлятися більше – в залежності від обставин»¹⁷⁶. Зв'язок знаходить нові способи існування і вимагає постійних рішень для свого скріплення. Але не тільки для свого збереження, але й для свого розвитку. Це дорога щоденних зусиль. Але це не можливо робити без молитви до Святого Духа, без щоденних прохань про благодать, без пошуків надприродної допомоги, без ревних молитов про вогонь Святого Духа для зміцнення своєї любові, якою потрібно керувати й змінювати її в кожній новій ситуації.

175 Йоан Павло II, *Катехиза* (31 жовтня 1984), 6: *L'Osservatore Romano*, іспанською 4 листопада 1984, ст. 3.

176 Бенедикт XVI, Енцикліка *Deus caritas est* (25 грудня 2005), 8: AAS 98 (2006), 224.

V РОЗДІЛ ЛЮБОВ, ЯКА СТАЄ ПЛІДНОЮ

165. Любов завжди дає життя. І тому подружжя любов «не вичерпується для них двох [...] супруги, взаємно віддаючись одне одному, видають із себе нову дійсність – дитину, живе відображення їхньої любові, тривкий знак подружньої єдності та живий і нерозривний синтез батьківства і материнства»¹⁷⁷.

ПРИЙНЯТИ НОВЕ ЖИТТЯ

166. Родина – середовище, в якому діти не тільки народжуються, але й приймаються як Божий дар. Кожне нове життя «дає нам можливість відкрити найбільш безкорисливий вимір любові, який постійно нас дивує. Це прекрасно, коли тебе люблять наперед: дітей люблять ще до народження»¹⁷⁸. Це віддзеркалює примат любові Бога, який завжди бере ініціативу в свої руки, бо дітей «люблять до того, як вони це заслужать»¹⁷⁹. Але «багатьох дітей від початку не приймають, залишають, позбавляють дитинства і майбутнього. Дехто, виправдовуючись, сміє говорити, що народження цих дітей було помилкою. Це ганебно! [...] Навіщо тоді урочисті декларації прав людини і прав дитини, якщо потім караємо дітей за гріхи дорослих?»¹⁸⁰ Якщо дитина приходить на світ у небажаних обставинах, то батьки або інші члени родини повинні зробити все можливе, щоб прийняти її як Божий дар і взяти на себе відповідальність за неї з відкритістю і любов'ю. Бо «коли йдеться про дітей, які приходять на світ, то жодні жертви дорослих не будуть занадто дорогими чи занадто великими, аби не допустити, щоби дитина відчувала себе помилкою, яка нічого не варта й виставлена на життєві зранення й насильство дорослих»¹⁸¹. Дар нового життя, яке Господь ввіряє батькові й мамі, розпочинається із прийняття, продовжується у турботі під час земного життя, а його остаточна мета – радість вічного життя. Спокійне бачення остаточного сповнення людської особи поглибить розуміння батьків цінного дару, який їм довірено. Бо Бог дає батькам право вибрати для своїх дітей імена, за якими Він покличе кожную дитину до вічності¹⁸².

177 Йоан Павло II, Апостольська адгортація *Familiaris consortio* (22 листопада 1981), 14: AAS 74 (1982), 96.

178 *Katexiza* (11 лютого 2015): *L'Osservatore Romano*, іспанською 13 лютого 2015, ст. 8.

179 *Там само*.

180 *Katexiza* (8 квітня 2015): *L'Osservatore Romano*, іспанською 10 квітня 2015, ст. 2.

181 *Там само*.

182 II Ватиканський Собор, Душпастирська конституція *Gaudium et spes*, про Церкву в сучасному світі, 51: «Нехай усім буде відомо, що людське життя й обов'язок його передавання не обмежуються лише цим світом, тому не можна їх розуміти і приміряти лише до цього світу, бо вони завжди стосуються також вічного призначення людини».

167. Багатодітні родини – радість для Церкви. У них любов виражає свою щедрю плідність. Але слід пам'ятати розсудливу пересторогу святого Йоана Павла II, що відповідальне батьківство – це не «необмежена прокреація чи відсутність розуміння значення виховання дітей, а скоріше можливість, дана подружній парі, мудро й відповідально використовувати свою непорушну свободу, беручи до уваги соціальні й демографічні реалії і свою ситуацію й слухні бажання»¹⁸³.

ЛЮБОВ У ВЛАСТИВОМУ ОЧІКУВАННЯ ВАГІТНОСТІ

168. Вагітність – це важкий й водночас прекрасний період. Мати співпрацює з Богом ради чуда народження нового життя. Материнство походить із «особливого потенціалу жіночого організму, який має здатність зачати й народити людину»¹⁸⁴. Кожна жінка бере участь у «таїні сотворення, яка відновлюється у народженні людини»¹⁸⁵. Псалмопівець говорить: «Ти мене виткав в утробі матері моєї» (139, 13). Кожна дитина, яка розвивається у лоні матері, є в споконвічному проекті Бога Отця і в Його споконвічній любові: «Перш, ніж я уклав тебе в утробі, я знав тебе; і перш ніж ти вийшов з лона, освятити я тебе» (Єр. 1, 5). Кожна дитина в серці Бога перебуває споконвіків, а в момент зачаття здійснюється споконвічна мрія Творця. Уявімо, який цінний ембріон від моменту зачаття. На нього потрібно дивитися поглядом Божої любові, яка бачить набагато далі від того, що зовнішне.

169. Вагітна жінка може брати участь у цьому проекті Бога, мріючи про свою дитину: «Усі матері й усі батьки мріяли про свою дитину упродовж дев'яти місяців [...] Немає родини без мрій. Якщо родина перестає мріяти, то діти не зростають, любов не зростає, життя слабне й згасає»¹⁸⁶. У мріях християнського подружжя обов'язково присутнє хрещення. Батьки готуються до нього молитвою, ввіряючи свою дитину Ісусові ще до народження.

170. Сьогодні, завдяки науковому поступу, можна наперед знати колір волосся і можливі майбутні хвороби ще не народженої дитини, бо всі соматичні риси особи записані в генетичному коді вже в ембріональній фазі. Але тільки Отець, який її створив, знає її повністю. Лише Він знає те, що найцінніше і найважливіше, бо знає, ким є ця дитина і її найглибшу ідентичність. Вагітна мати повинна просити в Бога світло для глибокого

183 Йоан Павло II, *Лист до Генерального Секретаря Організації Об'єднаних Націй про народонаселення і розвиток* (18 березня 1994): *L'Osservatore Romano*, іспанською 8 квітня 1994, ст. 11.

184 Id., *Катехиза* (12 березня 1980), 3: *L'Osservatore Romano*, іспанською 16 березня 1980, ст. 3.

185 Там само.

186 *Промова під час Зустрічі з Родинами в Манілі* (16 січня 2015): AAS 107 (2015), 176.

пізнання своєї дитини і щоб прийняти її такою, якою вона є. Деякі батьки вважають, що їхні діти народжуються у невідповідному часі. Їм треба просити Бога, аби зміцнив і зміцнив їх, щоби вони повністю прийняли цю дитину, аби прагнули її всім серцем. Важливо, щоб дитина почувала себе бажаною. Дитина – не додаток до родини і не заспокоєння особистих бажань. Це людська істота, яка має велику цінність, і її не можна використовувати для власної користі. І тому не важливо, чи це нове життя задовольнить тебе чи ні, має риси, які тобі подобаються чи ні, відповідає на твої плани і бажання чи ні. Бо «діти – це дар. Кожна дитина виняткова і неповторна [...] Дитину люблять тому, що вона дитина, а не тому, що вона красива чи має якісь позитивні якості; ні, лише тому, що вона дитина. Не тому, що вона думає так само як я чи втілює мої бажання. Дитина є дитиною»¹⁸⁷. Любов батьків – це інструмент любові Бога Отця, який із ніжністю очікує народження кожної дитини і приймає її безумовно й безкорисливо.

171. Я прошу кожен вагітну жінку ревно молитися: дбай про свою радість, щоб ніхто не відібрав у тебе внутрішньої радості материнства. Ця дитина заслуговує на те, щоб бути твоєю радістю. Не дозволяй, щоб страх, турботи, коментарі інших людей або проблеми затьмарили цю радість бути знаряддям Бога і видати на світ нове життя. Роби те, що треба робити, але не обесивно, і співай разом із Марією: «Величає душа моя Господа і дух мій радіє в Бозі, Спасі моїм, бо він зглянувся на покору слугині своєї» (Лк. 1, 46-48). Зберігай цей спокійний ентузіазм серед життєвих неприємностей і проси Господа, щоб стеріг твою радість, яку ти зможеш передати своїй дитині.

ЛЮБОВ МАМИ І ТАТА

172. «Новонароджені діти отримують як дар, разом із їжею й опікою, духовне підтвердження, що їх люблять. Акти любові виражаються у наданні дитині імені, через спільну мову, у люблячих поглядах, у радісних усмішках. У такий спосіб вони вчаться, що краса зв'язку між людьми торкає нашу душу, шукає нашу свободу, приймає іншість другої людини, визнає й шанує її як співрозмовника [...] і ця любов має іскру любові Бога»¹⁸⁸. Кожна дитина має право на любов мами і тата, які їй потрібні для цілісного й гармонійного розвитку. Єпископи Австралії говорили, що батько і мати обоє «але в інший спосіб виховують дитину. Шанувати гідність дитини означає підтвердити її потреби і природне право на маму і

187 *Katexuza* (11 лютого 2015): *L'Osservatore Romano*, іспанською 13 лютого 2015, ст. 12.

188 *Katexuza* (14 жовтня 2015): *L'Osservatore Romano*, іспанською 16 жовтня 2015, ст. 12.

тата»¹⁸⁹. Йдеться не лише про любов батька і мами до дитини, але й про любов між ними, яку розуміємо як джерело власного існування, як гніздо, яке приймає, і як фундамент родини. В іншому разі дитину, як здається, редукуватимуть до речі, якою примхливо володіють. Чоловік і жінка, батько і мати, обоє «є співпрацівниками й немовби тлумачами любові Бога-Творця»¹⁹⁰. Вони показують своїм дітям материнське і батьківське обличчя Господа. Окрім того, вони обоє вчать цінності взаємності, спілкування різних осіб, в яке кожна особа вносить свою ідентичність і також вміє прийняти ідентичність іншої особи. Якщо з якихось причин батька або мами немає, то важливо шукати якийсь замітник, який полегшить відповідне дозрівання дитини.

173. Почуття сирітства, яке сьогодні відчуває багато дітей і підлітків, набагато глибше, ніж нам здається. Сьогодні визнаємо легітимними і навіть бажаними права жінки на навчання, працю, розвиток своїх талантів і особисті цілі. Водночас не можемо ігнорувати факт, що дітям необхідна присутність мами, особливо в перші місяці життя. Дійсність така, що «жінка стає перед чоловіком як мати, суб'єкт нового людського життя, яке в ній зачалось і розвивається, і з неї вийде на світ»¹⁹¹. Зменшення присутності матерів із жіночими якостями – велика небезпека для світу. Я ціную фемінізм, який не вимагає уніфікації і не заперечує материнства. Бо велич жінки зумовлює всі права, які походять із її невід'ємної людської гідності й також із її жіночого генія, необхідного для суспільства¹⁹². Специфічно жіночі здатності – особливо материнство – накладають на жінку також і обов'язки, бо бути жінкою також поєднується із особливою земною місією, яку суспільство повинно захищати і зберігати ради загального добра.

174. Фактично, «матері – найсильніший антидот проти поширення егоїстичного індивідуалізму [...] Вони свідчать про красу життя»¹⁹³. Безсумнівно, що «суспільство без матерів було би нелюдським суспільством, бо матері завжди вміють, навіть у найважчі часи, давати свідчення ніжності, жертвності й моральної сили. Матері часто передають і найглибше значення релігійних практик: у перших молитвах, у перших жестах побожності, яких вчать дитину [...] Без матерів не тільки не було би нових вірних, але віра втратила би велику частину свого простого й глибокого тепла [...] Дорогі матері, дякую, дякую вам за те, ким ви є в

189 Конференція Католицький Єпископів Австралії, Пастирський Лист *Don't Mess with Marriage* (24 листопада 2015), 13.

190 II Ватиканський Собор, Душпастирська конституція *Gaudium et spes*, про Церкву в сучасному світі, 50.

191 Йоан Павло II, *Katexiza* (12 березня 1980), 2: *L'Osservatore Romano*, іспанською 16 березня 1980, ст. 3.

192 Див. Id., Апостольський лист *Mulieris dignitatem* (15 серпня 1988), 30-31: AAS 80 (1988), 1726-1729.

193 *Katexiza* (7 січня 2015): *L'Osservatore Romano*, іспанською 9 січня 2015, ст. 16.

родинах, і за те, що даєте Церкві й світові»¹⁹⁴.

175. Мати, яка опікується дитиною з ніжністю і співчуттям, допомагає їй пробудити в собі довіру, досвідчити, що світ добрий і прийме її; і це допомагає розвивати почуття власної вартості й здатність до інтимності й емпатії. З другого боку, батько допомагає прийняти обмеження дійсності й більше орієнтує на вихід у ширший світ, повний викликів, і заохочує до зусиль і боротьби. Щасливий батько з виразними чоловічими рисами, які поєднує з любов'ю до жінки і захищає її, потрібний так само, як і материнська опіка. Ці ролі й завдання еластичні, їх допасовують до конкретних обставин кожної родини, але ясна й добре виражена присутність обох постатей, жіночої й чоловічої, створює найкраще середовище до розвитку дитини.

176. Говорять, що наше суспільство – «суспільство без батьків». У західній культурі постать батька символічно відсутня, спотворена, зблякла. Навіть здається, що чоловічість ставлять під сумнів. Сталося зрозуміле замішання, бо «спочатку це сприймалося як визволення: від батька-деспота, від батька – представника закону, який вводять ззовні, від батька як цензора щастя дітей і перешкоду для емансипації й самостійності молоді. У минулому в деяких домах часом панував авторитаризм, а в деяких випадках навіть насильство»¹⁹⁵. Але, «як часто трапляється – з однієї крайності переходять до другої. У наші часи проблема видається вже не в напористій присутності батька, а в його відсутності або фактичному відстороненні. Батько часом так зосереджений на собі й на своїй роботі, і часом на самореалізації, що забуває навіть про родину. І залишає самими малих дітей і підлітків»¹⁹⁶. Присутність батька, отож і його авторитет також надщерблений і тим, що щораз більше часу віддають засобам комунікації й розваг. Окрім того, сьогодні на авторитет дивляться підозріло і тому авторитет дорослих ставлять під великий сумнів. Самі дорослі відмовляються від певних принципів і тому не дають дітям безпечних і добре вмотивованих орієнтирів. Зміна ролей батьків і дітей – хворий процес, який калічить правильне виховання дітей і позбавляє їх любові, здатної орієнтувати їх в процесі дозрівання»¹⁹⁷.

177. Бог хоче, щоби батько зі своїми цінними чоловічими рисами в родині «був біля жінки, щоби розділяв усе – радості й болі, працю й надії. І щоби був біля своїх дітей, коли вони ростуть: коли вони бавляться і коли чимось займаються, коли вони безтурботні й коли заклопотані, коли вони говорять і коли мовчать, коли вони відважні й коли залякані, коли вони помиляються і коли чинять правильно; батько має бути присутнім завжди. Бути присутнім не означає контролювати. Бо батьки, які занадто

194 Там само.

195 Катехиза (28 січня 2015): *L'Osservatore Romano*, іспанською 30 січня 2015, ст. 16.

196 Там само.

197 Див. *Підсумковий звіт* 2015, 28.

контролюють, псують своїх дітей»¹⁹⁸. Деякі батьки почуваються непотрібними або не необхідними, але правда така, що «дітям потрібний батько, який чекає на них, коли вони повертаються додому після поразок. Зроблять усе, щоб не признатися, щоб цього не показати, але батько їм потрібний»¹⁹⁹. Погано, коли діти втрачають батьків і рано перестають бути дітьми.

БІЛЬША ПЛІДНІСТЬ

178. Багато подружніх пар не можуть мати дітей. Ми знаємо, скільки страждань це породжує. З другого боку, також знаємо, що «шлюб установлений не лише для народжування [...] Тому, якщо навіть бракує потомства, якого часто так сильно бажають, шлюб усе ж таки триває як тісне поєднання і спільнота усього життя, зберігаючи й тоді свою цінність і нерозривність»²⁰⁰. Окрім того, «материнство – це не лише біологічна дійсність, вона може проявляти себе у різний спосіб»²⁰¹.

179. Усиновлення – це дуже великодушний спосіб реалізувати материнство і батьківство, і я хочу заохотити тих, які не можуть мати дітей, щоб були великодушними і відкрили свою подружню любов для тих, які позбавлені відповідного родинного середовища. Ніколи цього не пожаліють. Усиновлення – це акт любові й дару родини тому, хто її не має. Важливо наполягати, щоб законодавство полегшувало процедуру усиновлення, особливо у випадку небажаних дітей, щоб запобігти абортам або відмові від дітей. Хто всиновлює й приймає дитину безумовно і безкорисливо, стає посередником любові Бога, який говорить: «Та хоча б вона [мати] й забула, я тебе не забуду» (Іс. 49, 15).

180. «Усиновлення і опіка над дитиною є вираженням особливої плідності подружнього досвіду, і не лише у випадках неплідності [...] Якщо дитину хочуть мати за будь-яку ціну як право на самореалізацію, то всиновлення і прийомна сім'я у правильному розумінні показують важливий аспект бути батьками і бути дітьми, бо допомагають усвідомити, що діти – народжені чи всиновлені – відмінні від нас особи, яких треба прийняти, любити, піклуватися про них, а не лише видати на світ. У процедурах усиновлення або прийняття дитини прийомною сім'єю на першому місці повинно бути добро дитини»²⁰². З другого боку, «необхідно припинити торгівлю дітьми між країнами і континентами, прийнявши

198 *Katexiza* (4 лютого 2015): *L'Osservatore Romano*, іспанською 6 лютого 2015, ст. 16.

199 *Там само*.

200 II Ватиканський Собор, Душпастирська конституція *Gaudium et spes*, про Церкву в сучасному світі, 50.

201 V Генеральна Конференція Єпископів Латинської Америки і Карибів, *Documento de Aparecida* (29 червня 2007), 457.

202 *Підсумковий звіт* 2015, 65.

відповідні закони і ввівши державний контроль»²⁰³.

181. Також слід пам'ятати, що дітородження або всиновлення – не єдині способи досвідчити плідність любові. Навіть багатодітні родини покликані лишити слід у своєму суспільстві – щоб розвивалися інші форми плідності як продовження любові, яка їх підтримує. Християнські родини повинні пам'ятати, що «віра не відчужує нас від світу, а вкорінює в нього ще глибше [...] Кожна людина має свою роль у приготуванні до приходу Божого Царства»²⁰⁴. Родина не повинна вважати себе ізольованим притулком, покликаним захищатися від суспільства. Нехай не перебуває в очікуванні, а виходить поза себе саму в пошуках солідарності. У такий спосіб стане місцем інтеграції особи в суспільство і точкою з'єднання публічної сфери з приватною. Подружні пари повинні набути ясне й вмотивоване розуміння своїх суспільних обов'язків. Якщо це станеться, то взаємна любов не зменшиться, а наповниться новим світлом, як це виражають наступні рядки:

*«Твої руки ласкають мене
як щоденні акорди.
Кохаю тебе, бо
працюєш на справедливість.
Кохаю тебе тому,
що ти – моя любов, і мій товариш, і моє все,
і на вулиці разом
нас набагато більше, ніж тільки двоє»*²⁰⁵.

182. Родина не може бути плідною, якщо вважає себе дуже відмінною або «відділеною». Аби цього уникнути, слід пам'ятати, що родина Ісуса, повна благодаті й мудрості, не була «незвичайною» – як дивний і відчужений від людей дім. І саме тому людям було важко признати мудрість Ісуса, і вони говорили: «Звідкіль оте в нього? [...] Хіба ж він не тесля, син Марії?» (Мр. 6, 2-3). «Хіба він не син теслі?» (Мт. 13, 55). Це підтверджує, що ця родина була простою, близькою з усіма, звичайним елементом суспільства. Також Ісус зростав не в вузьких стосунках лише з Марією та Йосипом, а з задоволенням перебував у ширшій родині – з родичами й друзями. Це пояснює факт, що, повертаючись із Єрусалима, його батьки вважали, що дванадцятилітня дитина могла йти весь день з прочанами, слухаючи розповіді й переживаючи їхні турботи: «Гадаючи, що він у гурті, вони пройшли день дороги» (Лк. 2, 44). Але часом трапляється, що деякі християнські родини з огляду на мову, якою говорять, спосіб, у який ведуть розмови і як ставляться до інших, через постійне зациклення на тих самих двох або трьох темах, сприймаються як

203 Там само.

204 Промова під час Зустрічі з Родинами в Манілі (16 січня 2015): AAS 107 (2015), 178.

205 Mario Benedetti, «Te quiero», в *Poemas de otros*, Buenos Aires 1993, 316.

чужі, відділені від суспільства, і навіть їхні родичі відчують себе приниженими й осудженими ними.

183. Подружжя, яке зазнає силу любові, знає, що ця любов покликана гоїти рани покинутих, будувати культуру зустрічі, боротися за справедливість. Бог довірив родині діло «одомашнення» світу²⁰⁶, щоби всі ставилися до іншої людини як до брата: «Якщо уважно придивимося до щоденного життя сучасних чоловіків і жінок, то відразу всюди побачимо необхідність потужної ін'єкції родинного духу [...] Не лише організація спільного життя щораз частіше зустрічається з бюрократією, дуже далекою від фундаментальних людських стосунків, але навіть суспільні й політичні звичаї часто показують ознаки деградації»²⁰⁷. Натомість відкриті й солідарні родини створюють місце для убогих і здатні будувати дружбу з тими, які перебувають у гіршій ситуації. Якщо Євангеліє для них справді важливе, то вони не можуть забути те, що говорив Ісус: «Усе, що ви зробили одному з моїх братів найменших – ви мені зробили» (Мт. 25, 40). Коротше кажучи, живуть так, як це від нас дуже вимовно вимагає цей текст: «Коли справляєш обід або вечерю, не клич твоїх друзів, ні твоїх братів, ані твоїх родичів, ані сусідів багатих, щоб часом і вони також тебе не запросили й не було тобі відплати; але як справляєш бенкет, заклич убогих, калік, кривих, сліпих. І ти будеш щасливий» (Лк. 14, 12-14). Будеш щасливий! Ось таємниця щасливої родини.

184. Родини говорять про Ісуса іншим людям прикладом і словом, передають віру, збуджують прагнення Бога і показують красу Євангелія і стиль життя, який воно пропонує. У такий спосіб християнські подружжя скрашують сірий публічний простір, наповнюючи його кольорами братерства, соціальної вразливості, захистом слабких, яскравою вірою і дієвою надією. Їхня плідність розширюється і трансформується у тисячі способів уприсутнення любові Бога в суспільстві.

ПІЗНАТИ ТІЛО

185. У цьому дусі слід серйозно підійти до біблійного тексту, який часто інтерпретують поза контекстом або дуже загально, і тому можуть не помітити його безпосереднє і пряме значення, яке виразно соціальне. Йдеться про *1 Кор.* 11, 17-34, коли апостол Павло зустрівся із ганебною ситуацією в спільноті. Багаті намагалися дискримінувати бідних, і це відбувалося під час *agape* після Євхаристії. Коли багаті смакували вишукані страви, бідні голодні лише дивилися: «Дехто ж голоден, а дехто п'яний. Хіба не маєте домів, щоб їсти - пити? Чи може хочете зневажати

206 Див. *Katexiza* (16 вересня 2015): *L'Osservatore Romano*, іспанською 18 вересня 2015, ст. 6.

207 *Katexiza* (7 жовтня 2015): *L'Osservatore Romano*, іспанською 9 жовтня 2015, ст. 2.

Божу церкву, і засоромлювати тих, які нічого не мають?» (21-22).

186. Євхаристія вимагає інтегрування усіх членів в одне еклезіальне тіло. Той, хто приймає Тіло і Кров Христа, не може водночас нападати на те саме Тіло, провокуючи скандальні поділи і дискримінацію між його членами. Йдеться про те, щоб «розпізнати» Тіло Господа, визнати його з вірою і любов'ю як у sacramентальних знаках, так і в спільноті; в іншому разі їмо й п'ємо власне осудження (див. 11, 29). Цей біблійний текст – серйозна пересторога для родин, які зачиняються у власному комфорті й ізолюються, і особливо для родин, байдужих до страждань бідних і більш потребуючих родин. Літургія Євхаристії стає постійним закликком «Хай, отже, кожний випробує себе самого» (28), аби відчинити двері своєї родини для більшого сопричастя з тими, кого відкинуло суспільство, і прийняти Таїнство євхаристійної любові, яке чинить нас одним тілом. Пам'ятаймо, що ««містика» Таїнства має суспільний характер»²⁰⁸. Ті, які приступають до причастя, але нічого не роблять для бідних і страждаючих або погоджуються на різні поділи, приниження та нерівність, приймають Євхаристію негідно. Натомість родини, які приймають Євхаристію з відповідним налаштуванням, зміцнюють своє прагнення братерства, свою роль у суспільстві й зусилля, спрямовані на допомогу потребуючим.

ЖИТТЯ У ВЕЛИКІЙ РОДИНІ

187. Мале гроно родини не повинно ізолюватися від широкої родини, в якій присутні батьки, дядьки, тітки, двоюрідні й навіть сусіди. У такій великій родині можуть бути особи, яким потрібна допомога або, принаймні, товариство і жести симпатії, чи можуть бути особи, які дуже страждають, і їх слід потішати²⁰⁹. Індивідуалізм наших часів часом спонукає зачинитися у малому безпечному гнізді й сприймати інших як неприємну обтяжливість. Безсумнівно, що така ізоляція не забезпечує більшим спокоєм і щастям, а зачинає серце родини і позбавляє її ширшої перспективи існування.

БУТИ ДІТЬМИ

188. Спочатку поговоримо про наших батьків. Ісус нагадав фарисеям, що відмова від батьків суперечна з Божим Законом (див. *Мр.* 7, 8-13). Втрата усвідомлення стану дитини нікому не принесе добра. У кожній особі, «навіть коли вона стає дорослою чи людиною похилого віку, навіть коли стає батьком, навіть коли займає відповідальну посаду, – під усім цим залишається тотожність дитини. Всі ми діти. І це завжди нам нагадуватиме

208 Бенедикт XVI, Енцикліка *Deus caritas est* (25 грудня 2005), 14: AAS 98 (2006), 228.

209 Див. *Підсумковий звіт* 2015, 11.

про те, що ми собі життя не дали, а отримали його. Великий дар життя – це перший подарунок, який ми отримали»²¹⁰.

189. І тому «четверта заповідь вимагає від дітей [...] шанувати батька і матір (див. *Вих.* 20, 12). Ця заповідь йде відразу після заповідей, які стосуються безпосередньо Бога. Насправді вона містить щось святе, щось божественне, щось, що стоїть в основі будь-якої пошани між людьми. І біблійна формула четвертої заповіді додає: «щоб довголітній був ти на землі, що Господь, Бог твій, дасть тобі». Доброчесний зв'язок між поколіннями – гарантія майбутнього і гарантія справді людської історії. Суспільство, у якому діти не шанують своїх батьків – суспільство без пошани [...] Таке суспільство приречене наповнитися нахабною і жадібною молоддю»²¹¹.

190. Але є й друга сторона медалі. Боже Слово говорить: «полишає чоловік свого батька й матір» (*Бут.* 2, 24). Часом це не відбувається, і подружжя не реалізується повністю, бо полишення й самопосвяти не було. Від батьків не треба відмовлятися чи нехтувати ними, але для того, щоб створити подружній зв'язок, потрібно їх полишити так, щоби новий дім був житлом, захистом, основою і проектом, і щоб можна було справді стати «одним тілом» (*там само*). У деяких подружжях часом багато речей приховують від подруга, але про них говорять зі своїми батьками, так що більше рахуються з думками батьків, ніж з почуттями і думками подруга. Підтримувати такий стан речей довший час нелегко, це може тривати тимчасово, поки створюються умови для росту довіри й діалогу. Подружній стан змушує шукати новий спосіб бути дітьми.

ОСОБИ ПОХИЛОГО ВІКУ

191. «Не відкидай мене, коли постаріюсь, не покидай мене, коли зникне моя сила» (*Пс.* 71, 9). Це крик старої людини, яка боїться, що про неї забудуть і зневажатимуть її. Як Бог запрошує нас бути Його знаряддям і слухати прохання убогих, так само надіється, що ми почуємо крик людей похилого віку²¹². Це заклик до родин і спільнот, бо «Церква не може і не хоче допасуватися до ментальності нетерпимості, і ще менше – до ментальності байдужості й зневажання стосовно старості. Ми повинні розбудити в собі колективні почуття вдячності, визнання, гостинності, щоб старі люди відчули себе живими членами своєї спільноти. Особи похилого віку – це чоловіки й жінки, батьки й матері, які ще до нас стали на дорогу, на якій ми стоїмо тепер у своїх домах, у своїй щоденній боротьбі за гідне

210 *Katexiza* (18 березня 2015): *L'Osservatore Romano*, іспанською 20 березня 2015, ст. 12.

211 *Katexiza* (11 лютого 2015): *L'Osservatore Romano*, іспанською 13 лютого 2015, ст. 12.

212 Див. *Підсумковий звіт* 2015, 17-18.

життя»²¹³. І тому «я дуже хотів би Церкву, яка кине виклик культурі приниження, і молоді й старі знову обнімуться з великою радістю!»²¹⁴

192. Святий Йоан Павло II заохочував звернути увагу на місце людей похилого віку в родині, бо існують культури, які «внаслідок невідповідного промислового та урбаністичного розвитку довели й далі ведуть до недопустимого усування старших на маргінес життя»²¹⁵. Люди похилого віку допомагають відчутти «тяглість поколінь» своєю «харизмою бути мостом»²¹⁶. Дуже часто саме дідусі й бабусі передають своїм внукам великі цінності, а «багато людей можуть сказати, що втаємничення у християнське життя завдячують саме своїм бабусям і дідусям»²¹⁷. Їхні слова, дотики або навіть сама присутність допомагають внукам зрозуміти, що історія не розпочинається від них, що вони спадкоємці довгого шляху і що повинні шанувати те, що було до них. Ті, які розривають зв'язок із минулим, матимуть труднощі в будівництві стабільних стосунків, і їм буде важко визнати, що вони не господарі дійсності. Отож, «ставлення до людей похилого віку говорить про якість цивілізації. Чи в даній цивілізації звертають увагу на старших людей? Чи є в ній місце для людини похилого віку? Розвиватися буде та цивілізація, яка вміє поважати мудрість старших людей»²¹⁸.

193. Брак історичної пам'яті – це велика вада нашого суспільства. Незріла ментальність говорить: «Це вже минуло». Знати минуле й властиво до нього ставитися – це єдина можливість збудувати майбутнє, яке матиме сенс. Без пам'яті неможливо виховувати: «Згадайте перші дні» (*Євр.* 10, 32). Розповіді старих людей дуже корисні для дітей і молоді, бо поєднуються з живою історією родини, регіону чи країни. Родина, яка не поважає своїх бабусь і дідусів, які є її живою пам'яттю, і не опікується ними – дезінтегрована родина; а родина, яка пам'ятає, має майбутнє. І тому «цивілізація, в якій немає місця для людей похилого віку або їх відкидають тому, що вони створюють проблеми, є носієм вірусу смерті»²¹⁹, бо «відривається від свого коріння»²²⁰. Феномен сучасної осиротілості внаслідок втрати тяглості поколінь, викорінення і падіння орієнтирів, які надають життю форму, закликає нас робити свої родини місцем, в якому

213 *Katexiza* (4 березня 2015): *L'Osservatore Romano*, іспанською 6 березня 2015, ст. 12.

214 *Katexiza* (11 березня 2015): *L'Osservatore Romano*, іспанською 13 березня 2015, ст. 16.

215 Апостольська адгортація *Familiaris consortio* (22 листопада 1981), 27: AAS 74 (1982), 113.

216 Йоан Павло II, *Промова до учасників «Міжнародного форуму про Похилий Вік»* (5 вересня 1980), 5: *L'Osservatore Romano*, іспанською 19 жовтня 1980, ст. 16.

217 *Підсумковий звіт* 2015, 18.

218 *Katexiza* (4 березня 2015): *L'Osservatore Romano*, іспанською 6 березня 2015, ст. 12.

219 *Там само*.

220 *Промова на Зустрічі з людьми похилого віку* (28 вересня 2014): *L'Osservatore Romano*, іспанською 3 жовтня 2014, ст. 6.

діти зможуть вростати в колективну історію.

БУТИ БРАТАМИ

194. Стосунки між братами й сестрами з часом поглиблюються, і «зв'язок братерства, який формується в родині між братами й сестрами в атмосфері виховання й відкритості до інших, є великою школою свободи й миру. В родині брати і сестри вчаться міжлюдського співжиття [...] Може ми не завжди усвідомлюємо, що саме родина вносить братерство у світ. Почавши від цього першого досвіду, який культивується любов'ю і родинним вихованням, стиль братерства освітлює, як обітниця, все суспільство»²²¹.

195. Зростання між братами й сестрами забезпечує чудовий досвід взаємної опіки та взаємної допомоги. І тому «братерство в родині променіє в особливий спосіб, коли бачимо опіку, терпіння, любов, якими огортають слабшого братика чи сестричку, хворих і калік»²²². Треба визнати, що «мати брата, сестру, які тебе люблять, – потужний, безцінний і унікальний досвід»²²³, але потрібно терпляче вчити дітей ставитися одне до одного як до братів і сестер. Таке навчання, часом дуже вимогливе, є справжньою школою соціалізації. У деяких країнах існує сильна тенденція мати лише одну дитину, і тоді досвід бути братом чи сестрою стає рідкістю. У випадках, коли можна мати лише одну дитину, потрібно шукати вихід, щоб дитина не зростала самою чи ізольованою.

ВЕЛИКЕ СЕРЦЕ

196. Поза малим родинним колом батьків і дітей існує більша родина, яку не можна ігнорувати. Бо «любов між чоловіком і жінкою в подружжі і похідна від неї, розширена форма їхньої любові – любов між членами цієї сім'ї: між батьками і дітьми, між братами і сестрами, між рідними і домашніми – оживляються і підтримуються внутрішнім невпинним динамізмом, що веде сім'ю до щораз глибшої і міцнішої єдності, яка є фундаментом і основою подружньої і сімейної спільноти»²²⁴. З такою родиною інтегруються друзі, близькі родини і навіть групи родин, які підтримують себе взаємно в труднощах, у соціальній праці й у вірі.

197. Ця велика родина повинна з великою любов'ю прийняти неповнолітніх матерів, сиріт, самотніх жінок, які виховують своїх дітей, калік, які потребують ніжності й близькості, молодь, яка бореться з

²²¹ *Katexuza* (18 лютого 2015): *L'Osservatore Romano*, іспанською 20 лютого 2015, ст. 2.

²²² *Там само*.

²²³ *Там само*.

²²⁴ Йоан Павло II, Апостольська адгортація *Familiaris consortio* (22 листопада 1981), 18: AAS 74 (1982), 101.

узалежненнями, неодружених, розлучених або овдовілих, які страждають від самотності, людей похилого віку і хворих, яким не допомагають їхні діти, і прийняти в своє лоно «навіть тих, які своєю поведінкою дуже зіпсували собі життя»²²⁵. Вона може також допомогти компенсувати слабкість батьків або вчасно виявити й повідомити про можливі випадки насильства, навіть над дітьми, даючи їм здорову любов і родинну опіку, яку не можуть дати рідні батьки.

198. Нарешті, не можна забувати, що в цій великій родині є також свекор, свекруха, тесть, теща і всі близькі чоловіка й жінки. Делікатність, властива любові, полягає у тому, щоби не сприймати їх як конкурентів, небезпеку, агресорів. Подружній зв'язок вимагає шанувати їхні традиції та звичаї, намагатися зрозуміти їхню мову, стримувати критику, піклуватися ними і знайти в своєму серці для них місце, навіть коли потрібно зберігати слушну незалежність та інтимність подружньої пари. Така постава буде також вишуканим способом проявляти щедрю любов до своєї другої половини.

225 *Katexiza* (7 жовтня 2015): *L'Osservatore Romano*, іспанською 9 жовтня 2015, ст. 2.

VI РОЗДІЛ ДЕЯКІ ПАСТОРАЛЬНІ ПЕРСПЕКТИВИ

199. Синодальні дискусії показали необхідність нових пасторальних методів, які підсумую в загальній формі. Різні спільноти повинні опрацювати більш практичні й ефективні пропозиції, які братимуть до уваги як доктрину Церкви, так і місцеві потреби і виклики. Не маючи наміру представляти тут душпастирство родин, хочу лише обмежитися окремими великими викликами, які стоять перед душпастирями.

ПРОПОВІДЬ ЄВАНГЕЛІЯ РОДИНИ СЬОГОДНІ

200. Отці синоду наголошували, що християнські родини, з огляду на благодать Таїнства подружжя, – головні об'єкти душпастирства родин, передовсім тому, що несуть «радісне свідчення подружжів, родин і домашніх церков»²²⁶. Вони зауважили, що «йдеться про досвід, що Євангеліє родини є радістю, яка «наповнює серця і все життя», бо Христос «визволяє від гріха, смутку, внутрішньої пустки, самотності» (*Evangelii gaudium*, 1). Наше завдання, у світлі притчі про сіяча (див. *Мт.* 13, 3-9), – допомога у сіянні, все інше – Божа справа. Також потрібно пам'ятати, що Церква, яка говорить про родину, є знаком спротиву»²²⁷, але подружні пари вдячні пастирям за те, що пропонують їм мотивації, щоб відважно зосередитися на сильній, солідній, тривкій любові, здатній долати всі перешкоди, які зустрінуться на дорозі. Церква із покірним зрозумінням хоче достукатися до родин, вона прагне «супроводжувати кожную і всі родини, щоб вони могли відкрити найкращі способи долання труднощів на своїй дорозі»²²⁸. Не достатньо включити загальну турботу про родину в великі пасторальні проекти. Для того, щоб родини могли ставати активнішими об'єктами душпастирства родин, необхідно докласти «євангелізаційних і катехитичних зусиль, спрямованих на родину»²²⁹, які її орієнтуватимуть у цьому напрямку.

201. «Це вимагає від усієї Церкви місіонерського навернення: необхідно не зупинятися на суто теоретичних темах, відірваних від реальних людських проблем»²³⁰. Душпастирство родин «повинно втаємничувати в досвід Євангелія родини, яке відповідає на найглибші очікування людини – про її гідність і повну реалізацію взаємності, єдності в стосунках, плідність. Йдеться не лише про норми, але й про цінності, які

226 *Звіт синоду 2014*, 30.

227 *Там само*, 31.

228 *Підсумковий звіт 2015*, 56.

229 *Там само*, 89.

230 *Звіт синоду 2014*, 32.

відповідають потребам, які сьогодні констатуємо навіть у найбільш секуляризованих країнах»²³¹. Також «відмітили необхідність євангелізації, яка відкрито покаже культурні, соціальні, політичні й економічні фактори як надмірне місце, відведене логіці ринку, яка шкодить родині, спричинюючи дискримінацію, зубожіння, виключення і насильство. І тому потрібно розпочати діалог і співпрацю з соціальними структурами та заохочувати і підтримувати вірян, щоб вони як християни входили в культурне і соціополітичне середовище»²³².

202. «Основний внесок у душпастирство родин робить парафія – родина родин, у якій гармонійно поєднуються малі спільноти, церковні рухи і товариства»²³³. Окрім специфічно родинного душпастирства відчуваємо необхідність «кращого приготування священиків, дияконів, чернецтва, катехитів та інших пасторальних працівників»²³⁴. У відповідях на питання, розіслані по цілому світі, говорилося, що священикам часто бракує приготування, необхідного для розуміння складних проблем сучасних родин. І тому може бути корисним досвід багатої східної традиції жонатих священиків.

203. Семінаристи повинні мати можливість ширшого міждисциплінарного приготування в царині підготовки до подружжя і подружнього життя, і не лише доктринального. Окрім того, формація не завжди допомагає їм розвивати свою психоафективну сферу. Деякі приходять із зраних родин, в яких не було батька і емоційної стабільності. Під час формації їм необхідно запевнити процес дозрівання, щоби майбутні священики осягнули психічну рівновагу, необхідну для їхньої майбутньої праці. Родинні узи фундаментальні для зміцнення самооцінки семінаристів. І тому важливо, щоб родини супроводжували їх у процесі навчання й приготування до священства, бо це справді велика допомога. У цьому значенні дуже корисно поєднувати життя в семінарії із життям на парафії, яке сприятиме кращим контактам із конкретною дійсністю родин. Бо упродовж свого життя священик зустрічається передовсім із родинами. «Присутність мирян і родин, особливо жінок, у формації до священства сприяє пошані до різноманітності й комплементарності різних покликань у Церкві»²³⁵.

204. У відповідях на запитання також рішуче наполягали на необхідності приготування до пасторальної праці з родинами мирян, яким допомагатимуть психопедагоги, сімейні лікарі, медичні працівники, соціальні працівники, юристи, які займаються справами неповнолітніх і родин; мирян, відкритих на допомогу психології, соціології, сексології та

231 Там само, 33.

232 Там само, 38.

233 Підсумковий звіт 2015, 77.

234 Там само, 61.

235 Там само.

порадництва. Фахівці, особливо ті, які мають досвід супроводження, допомагають втілити пасторальні пропозиції в реальні ситуації та в конкретні проблеми родин. «Формаційні програми і курси, особливо для пасторальних працівників, повинні допомогти включити програми приготування до подружжя в ширшу динаміку церковного життя»²³⁶. Добре пасторальне приготування важливе «особливо в окремих надзвичайних ситуаціях, таких як домашнє насильство і сексуальні зловживання»²³⁷. Це в жодному разі не применшує, навпаки, доповнює фундаментальну цінність духовного керівництва, безцінних духовних скарбів Церкви і Таїнства примирення.

СУПРОВОДЖЕННЯ НАРЕЧЕНИХ У ПРИГОТУВАННІ ДО ПОДРУЖНЬОГО ЖИТТЯ

205. Отці синоду у різні способи виражали необхідність допомогти молодим людям відкрити цінність і багатство подружжя²³⁸. Вони повинні мати можливість відчутти привабливість повної єдності, яка підносить і вдосконалює суспільний вимір життя, надає сексуальності найбільшого значення й водночас промує добро дітей і пропонує їм найкращі умови для зростання й виховання.

206. «Складна суспільна ситуація і виклики, які стоять сьогодні перед родиною, вимагають кращої співпраці всієї християнської спільноти у приготуванні наречених до подружжя. Необхідно пригадати значення чеснот. Чистота створює добрі умови для автентичного росту міжособової любові. Стосовно цієї потреби, Отці синоду одностайно наголосили на необхідності кращого заангажування всієї спільноти, віддаючи перевагу свідченням родин і покращенню приготування до подружжя в процесі християнського взаємичення, підкреслюючи зв'язок між подружжям, хрещенням та іншими Таїнствами. Також звернули увагу на необхідність специфічних програм для кращого приготування до подружжя, які би були автентичним досвідом участі в церковному житті й поглиблювали різні аспекти родинного життя»²³⁹.

207. Заохочую християнські спільноти зрозуміти, що супроводження наречених на дорозі їхньої любові корисне для них самих. Єпископи Італії добре відмітили, що особи, які одружуються, становлять для християнської спільноти «цінний ресурс, бо щиро ангажуються у процес зростання в любові й взаємному даруванні, і можуть зробити свій внесок у відновлення тканини всього еклезіального організму: особлива форма дружби, якою вони живуть, може передатися іншим і стимулювати зростання дружби і

²³⁶ Там само.

²³⁷ Там само.

²³⁸ Див. Звіт синоду 2014, 26.

²³⁹ Там само, 39.

братерства у їхній християнській спільноті»²⁴⁰. Є багато легітимних способів організувати безпосереднє приготування до подружжя, і кожна локальна Церква розпізнає – який найкращий, забезпечуючи відповідне приготування, яке не знеохотить молодь до Таїнства. Йдеться не про навчання всього Катехизму й наповнення великою інформацією. Бо у цій справі також «душу живить та задовольняє не обсяг знань, а глибоке розуміння певної дійсності і здатність відчувати внутрішню насолоду нею»²⁴¹. Якість важливіша за кількість, і пріоритетними слід вважати – разом із оновленим проголошенням *керигми* – ті теми, які подаються у привабливій і дружній формі, що допоможе ввійти на дорогу всього життя «з великодушністю і щедрістю»²⁴². Йдеться про своєрідне «втаємничення» в Таїнство подружжя, яке дасть нареченим елементи, необхідні для того, щоб прийняти це Таїнство з найкращим налаштуванням і солідно розпочати родинне життя.

208. Слід знайти способи, щоб за допомогою родин на місіях, родин наречених і різних пасторальних методів запропонувати подальше приготування для зростання любові через близьке супроводження і свідчення. Для груп наречених корисними будуть допоміжні конференції на теми, які насправді цікавлять молодь. Проте, необхідно деякі теми індивідуалізувати, бо основна мета – допомогти кожній особі навчитися любити конкретну людину, з якою прагне жити все своє життя. Навчання любові не може бути імпровізацією і метою коротких передшлюбних катехиз. В дійсності, кожна особа готується до подружжя вже від народження. Те, що їй подарувала її родина, повинно вчити її на власній історії і вчинити здатною прийняти повне й остаточне рішення. Мабуть, найкраще приготовані до шлюбу ті, які від своїх батьків навчилися, чим є християнське подружжя, в якому двоє вибрали себе без умов і постійно оновлюють своє рішення. У цьому сенсі будь-які пасторальні дії, спрямовані на допомогу подружнім парам, щоб вони зростали в любові й жили в родині Євангелієм, будуть безцінною допомогою для дітей, які готуються до подружнього життя. Слід також пам'ятати про цінні засоби традиції. До прикладу, свято св. Валентина, яке в деяких країнах краще використовується гендлярями, ніж второпністю пастирів.

209. Приготування заручених, яких парафіяльна спільнота вже супроводжувала довший час, повинно також усвідомити їх у можливих проблемах і ризиках. Тоді вони зможуть зрозуміти, що не має сенсу продовжувати цей зв'язок з огляду на передбачувану невдачу, наслідки якої будуть дуже болісними. Проблема полягає у тому, що початкова закоханість приховує або релятивізує багато речей, уникає протиріч, і у

240 Конференція Єпископів Італії. *Пасторальні вказівки стосовно приготування до подружжя і родинного життя* (22 жовтня 2012), 1.

241 Ігнатій Лойола, *Духовні Вправи*, 2.

242 *Там само*, 5.

такий спосіб проблеми відсуваються на майбутнє. Наречених слід заохочувати й допомагати їм виражати те, чого вони очікують від подружнього життя, що вони розуміють під любов'ю й обов'язком, чого прагнуть одне від одного, який стиль життя бажають будувати разом. Такі розмови покажуть, що в дійсності спільного між ними мало і що самої взаємної закоханості недостатньо для підтримування зв'язку. Ніщо не є таким мінливим, непостійним і непередбачуваним як бажання, і ніколи не можна заохочувати до подружжя, якщо не знайшлося інших мотивацій, які дадуть цьому зв'язку реальні можливості стабільності.

210. У всякому разі, якщо слабкі риси іншої людини будуть виразно розпізнані, то потрібно мати реалістичну довіру в можливість допомогти їй краще розвинути кращі риси, які врівноважать її слабкість, і тверде бажання промувати її як людину. Це зумовлює рішуче прийняття можливості деяких зречень, важких моментів і конфліктних ситуацій, як і тверде рішення бути до цього готовим. Треба вміти вловлювати сигнали небезпеки, яка може загрожувати стосункам, аби ще до шлюбу знайти засоби, які ефективно її усуватимуть. На жаль, багато людей одружуються, не знаючи одне одного. Вони лише разом приємно проводили час, мали спільний досвід, але ніколи не показували самих себе і не намагалися пізнати другого.

211. Як безпосереднє приготування, так і довше супроводження повинні переконати наречених, що одруження – не кінець дороги, що подружжя – це довгострокове покликання, яке вимагає розсудливого рішення йти разом через усі випробування і труднощі. Душпастирство наречених і одружених повинно бути передовсім душпастирством зв'язку, в якому присутні елементи, які допомагають дозрівати любові й долати труднощі. Ці елементи – це не лише доктринальні переконання, і їх не можна зводити лише до цінних духовних засобів, які Церква пропонує завжди, але це повинні бути також і практичні програми і поради, тактики, перевірені досвідом, психологічне обґрунтування. Усе це формує педагогіку любові, яка не може ігнорувати актуальну чутливість молодих людей, щоб мобілізувати їх внутрішньо. Водночас, у приготування наречених їм слід указати місця й людей, консультантів або доступні родини, куди би вони могли звернутися за допомогою у важкі моменти. Але завжди слід пам'ятати про Таїнство примирення, яке дає можливість віддати милосердному прощенню й цілительній силі Бога гріхи й помилки минулого і подружніх стосунків.

Приготування до шлюбу

212. Безпосереднє приготування до шлюбу зосереджується на запрошеннях, шлюбних сукнях, весіллі та незліченних деталях, які поглинають як гроші, так і сили й радість. Наречені приходять до шлюбу

втомлені й виснажені, замість того, щоб краще приготуватися до великого кроку, який мають ступити разом. Таку ментальність зустрічаємо в деяких фактичних зв'язках, які не доходять до шлюбу, бо думають про дороге весілля, замість того, щоб дати першість взаємній любові й формалізувати її в присутності інших осіб. Дорогі наречені: «Відважтеся бути іншими, не дайте суспільству споживацтва і удавання поглинути вас. Єдине, що має значення, – любов, яка вас єднає, зміцнена й освячена благодаттю. Ви здатні вибрати скромне й просте весілля, ставлячи любов понад усе». Пасторальні працівники й уся спільнота можуть допомогти зробити цей пріоритет нормою, а не винятком.

213. У передшлюбних катехизах важливо пояснити нареченим літургію Таїнства шлюбу, щоб вони зрозуміли значення кожного знаку й глибоко її пережили. Нагадуємо, що це велике зобов'язання, яке виражається у шлюбній присязі та з'єднанні тіл, яке доповнює шлюб, у випадку двох охрещених можна інтерпретувати лише як знак любові Божого Сина, який втілює і з'єднався зі своєю Церквою в завіті любові. Охрещені особи словами й жестами виражають свою віру. Тіло, з усіма значеннями, які Бог хотів йому надати, створюючи його, «стає мовою служителів Таїнства, які усвідомлюють, що подружній договір виражається і здійснюється у Таїнстві»²⁴³.

214. Часом наречені не розуміють богословської й духовної ваги присяги, яка освітлює значення усіх наступних символів. Слід наголосити, що ці слова не можна зводити до теперішності, вони містять усю повноту майбутнього: «аж до смерті». Шлюбна присяга показує, що «свобода і вірність не протиставляються, а взаємно доповнюються – як у міжособових, так і в суспільних стосунках. Поміркуймо про шкоди в цивілізації глобальної комунікації, спричинені збільшенням недотриманих обіцянок [...] Пошану до даного слова і вірність обітниці не можна ні купити, ні продати. Також до них не можна змусити силою, як і виконати без самопосягати»²⁴⁴.

215. Єпископи Кенії відмітили, що «наречені, занадто зосереджені на дні шлюбу, забувають, що готуються до зобов'язань, які триватимуть усе життя»²⁴⁵. Їх потрібно навчити, що Таїнство – це не короткий момент, який потім стає минулим і споминами, але воно постійно впливає на все подружнє життя²⁴⁶. Прокреативне значення сексуальності, мова тіла і жести подружньої любові стають «нерозривним продовженням літургійної

243 Йоан Павло II, *Катехиза* (27 червня 1984), 4: *L'Osservatore Romano*, іспанською 1 липня 1984, 1941.

244 *Катехиза* (21 жовтня 2015): *L'Osservatore Romano*, іспанською 23 жовтня 2015, ст. 16.

245 Конференція Єпископів Кенії, *Послання на Великий Піст*, 18 лютого 2015.

246 Див. Пій XI, Енцикліка *Casti connubii* (31 грудня 1930): AAS 22 (1930), 583.

мови», і «подружнє життя стає, у якійсь мірі, літургією»²⁴⁷.

216. Також можна медитувати над біблійними текстами і поглиблювати розуміння одягання обручок або інших знаків, присутніх в обряді. Було би добре, якби перед шлюбом наречені помолитися разом одне за одного і просили в Бога допомоги бути вірними і щедрими, разом запитуючи Бога, чого від них очікує, і також ввіряючи свою любов опіці Марії під її образом. Ті, які їх супроводжують у приготуванні до подружнього життя, повинні так їх налаштувати, щоб вони глибоко пережили ці хвилини молитви, які можуть дати їм багато добра. «Обряд шлюбу – виняткова подія, яку переживають у душі родинного і спільнотного святкування. Ісус вчинив перше чудо на весіллі в Кані: добре вино Господнього чуда, яке звеселяє народження нової родини, є новим вином Завіту Христа з усіма чоловіками й жінками всіх часів [...] Зазвичай служитель має можливість звернутися до присутніх, серед яких є особи, які рідко ходять до церкви або належать до інших християнських віровизнань чи інших релігій. Це добра нагода для проповіді Євангелія Христа»²⁴⁸.

217. Потрібно усвідомити, що великою вартістю буде розуміння, що подружжя – це справа кохання, що одружитися можуть лише ті, які чинять вільний вибір і взаємно кохаються. Але коли любов стає лише вабленням чи невиразною афективністю, то, якщо афективність переживає кризу або зовнішня привабливість зменшується, подружня пара страждає від великої крихкості. Оскільки це трапляється часто, то необхідно супроводжувати молоду пару в перші роки подружнього життя, щоб збагачувати й поглиблювати свідоме й вільне рішення взаємної єдності й любові до кінця життя. Дуже часто період заручин недостатній, рішення одружитися – з огляду на різні причини – прийняте завчасно, і, на додачу до всього, молодята не достатньо зрілі. І тому молодята повинні доповнювати процес, який мав закінчитися у період заручин.

218. З другого боку, хочу наголосити, що завдання душпастирства родин – допомогти подружнім парам відкрити, що одруження – не завершення процесу. Зв'язок дійсний, безповоротний, підтверджений і освячений Таїнством подружжя. Але, побравшись, чоловік і дружина стають протагоністами і господарями своєї історії, як і творцями проекту, який повинні здійснювати разом. Погляд спрямований у майбутнє, яке потрібно будувати день за днем з допомогою Божої благодаті, і тому від подруга не вимагається бути досконалим. Потрібно позбутися ілюзій і прийняти свою другу половину такою, якою вона є: недосконалою, покликаною зростати, розвиватися. Якщо подруга постійно критикують, то

247 Йоан Павло II, *Kamexiza* (4 липня 1984), 3.6: *L'Osservatore Romano*, іспанською 8 липня 1984, ст. 3.

248 *Підсумковий звіт* 2015, 59.

це означає, що подружжя не сприймається як проект, який треба реалізувати разом, терпеливо, з розумінням, толерантністю і щедрістю. Це призводить до того, що любов поступово трансформується у поставу осудження й непростення, контролювання заслуг і прав кожного, претензій, конкуренції та самозахисту. І тому подруги стають неспроможними допомагати одне одному в дозріванні й розвитку зв'язку. Молодятам це треба представити з реалістичною ясністю вже на початку, аби вони зрозуміли, що «щойно розпочинають». Взаємне «так» – початок дороги до мети, заради якої треба бути здатними долати всі обставини і перешкоди. Шлюбне благословення – це благодать і спонука йти цією завжди відкритою дорогою. Часто допомагає, якщо вони сядуть і разом опрацюють конкретний проект своїх цілей і засобів у деталях.

219. Пригадую приказку, яка говорить, що стояча вода псується, нищиться. Це стається, якщо життя любов'ю в перші роки зупиняється, перестає рухатися, втрачає неспокій, який штовхає вперед. Танець молодої любові вперед, танець із зачарованими очима в напрямку надії не може припинитися. Упродовж заручин і перших років подружнього життя надія має в собі силу закваски, яка виходить поза границі суперечностей, конфліктів, умовностей і бачить дальшу перспективу. Саме надія вводить у рух увесь неспокій, аби підтримувати процес зростання. Ця сама надія запрошує нас жити в повноті теперішньою хвилиною, віддаючи своє серце родинному життю, бо найкращий спосіб приготувати й зміцнити майбутнє – жити теперішньою хвилиною.

220. Спільна дорога зумовлює різні етапи, які вимагають щедрого дарування себе самого: від першого чуттєвого захоплення переходять до необхідності сприймати іншого як частину свого життя. Потім переходять до радості взаємної приналежності, потім – до розуміння всього життя як спільного проекту, до здатності поставити щастя іншого понад своїми потребами і до радості бачити своє подружжя як добро для суспільства. Дозрівання любові зумовлює також навчання «перемовинам». Це не користолюбне налаштування і не бізнес-гра, а, в остаточному розрахунку, школа взаємної любові, бо ці перемовини – сукупність взаємних дарів і зречень для добра родини. На кожному новому етапі подружнього життя необхідно робити ревізію умов, аби не було переможця й переможеного, а щоб виграли обоє. В родині рішення приймаються не однією стороною, а двоє розділяють відповідальність за родину, хоча кожна родина виняткова і всі подружжя різні.

221. Одна з причин розлучень – надмірні очікування від подружнього життя. Коли відкривається не та реальність, про яку мріяли, – обмежена й проблематична, то вирішенням має бути не швидке й безвідповідальне думання про розлучення, а прийняття подружжя як дороги дозрівання, де кожний подруг є знаряддям Бога у зростанні іншого. Можна змінювати, збільшувати й розвивати добрий потенціал, який кожний має в собі. Кожне

подружжя – це «історія спасіння», тобто розпочинається крихкістю, яка, завдяки Божому дару і творчій та щедрій відповіді, поступово звільняє місце щораз ґрунтовнішій та ціннішій дійсності. Можливо, що найбільша місія чоловіка і жінки в коханні – ставати одне для одного більше чоловіком і більше жінкою. Стимулювати ріст – це допомагати іншому формуватися у власній ідентичності. І тому любов – це ручна майстерність. Коли читаємо уривок Біблії про створення чоловіка й жінки, бачимо, що Бог спочатку формує чоловіка (див. *Бут.* 2, 7), потім помічає, що бракує чогось суттєвого, і формує жінку, і потім чує захоплення чоловіка: «Ах, тепер так, оця так!» Потім ми ніби чуємо чудовий діалог, в якому чоловік і жінка відкривають одне одного. Бо навіть у важкі моменти інша особа викликає здивування, і відчиняються нові двері для зустрічі – ніби вперше; і на кожному новому етапі знову «формують» одне одного. Любов спонукає чекати іншу особу і вправлятися у терпеливості митця, успадкованої від Бога.

222. Супроводження повинно заохочувати подругів до щедрості у передачі життя. Відповідний спосіб планування родини, згідно з особовим і повністю людським характером подружньої любові, зумовлює діалог подругів до взаємної згоди, яка бере до уваги періоди плідності й пошану до гідності кожного члена подружньої пари. У цьому сенсі важливо заново відкрити послання енцикліки *Humanae vitae* (див. 10-14) і Апостольської адгортації *Familiaris consortio* (див. 14; 28-35) – щоб протидіяти ментальності, яка часто вороже налаштована до життя [...] Відповідальний вибір батьківства зумовлює формування сумління, яке є «найпотаємнішим осердям і святилищем людини, де вона перебуває наодинці з Богом, голос якого промовляє у глибинах її душі» (*Gaudium et spes*, 16). Наскільки чоловік і жінка намагаються слухати в своєму сумлінні Бога і Його заповіді (див. *Рим.* 2, 15) і користуються духовним супроводженням, настільки їхнє рішення буде внутрішньо вільним від суб'єктивних суджень і впливу зовнішнього середовища»²⁴⁹. Важливим залишається виразне твердження II Ватиканського Собору: «Нехай виконують своє завдання [...] у взаємній згоді стараються виробити для себе правильне рішення, прагнучи як свого власного блага, так і блага дітей, уже народжених чи сподіваних, враховуючи при цьому матеріальні й духовні обставини часу та свого життєвого становища і, нарешті, пильнуючи благо сімейної спільноти, земного суспільства та самої Церкви. Остаточне таке рішення чоловік і жінка повинні приймати самі перед Богом»²⁵⁰. З другого боку, «заохочується використовувати методи, базовані на «природних законах і періодах плідності» (*Humanae vitae*, 11). Також слід звернути увагу, що «ці

249 Там само, 63.

250 II Ватиканський Собор, Душпастирська конституція *Gaudium et spes*, про Церкву в сучасному світі, 50.

заходи шанують тіло чоловіка й дружини, сприяють ніжності між ними і вихованню правдивої свободи» (*Катехизм Католицької Церкви*, 2370), завжди наголошуючи, що діти – чудовий Божий дар, радість для батьків і для Церкви. Ними Господь відновлює світ»²⁵¹.

Деякі засоби

223. Отці синоду відмітили, що «перші роки подружнього життя – життєдайний і делікатний період зростання в розумінні викликів і значення подружжя. І тому після шлюбу потрібне пастирське супроводження (див. *Familiaris consortio*, 3^a частина). Велике значення у пастирському супроводженні має присутність досвідчених подружніх пар. Парафія розглядається як середовище, в якому досвідчені подружні пари можуть допомагати молодят – з можливою підтримкою церковних товариств, рухів і нових спільнот. Молодят треба спрямовувати до фундаментального налаштування – прийняти дітей як великий дар. Необхідно представити важливість родинної духовності, молитви й участі в недільній Євхаристії, і заохочувати молодят регулярно зустрічатися з метою розвитку духовного життя і солідарності в конкретних життєвих потребах. Літургійні церемонії, різні релігійні практики і Євхаристія для родин, особливо в річниці шлюбу, вважаються доброю нагодою для євангелізації родин»²⁵².

224. Цей шлях – справа часу. Любов вимагає достатнього й безкорисливого часу, який все інше відсуває на другий план. Час потрібний для розмови, для обіймів без поспіху, для ділення своїми планами, для того, щоб вислухати одне одного, щоб подивитися одне одному в очі, щоб доцінити себе взаємно, щоб зміцнити стосунки. Часом шалений ритм суспільства або професійні обов'язки створюють проблему. Часом проблема полягає в тому, що час проводять разом будь-як. Перебувають разом в одному просторі, але не звертають увагу одне на одного. Пасторальні працівники і групи родин повинні допомогти молодят чи незрілим парам вчитися використовувати моменти зустрічей, щоб вони були чуйними одне до одного, вміли ділитися навіть хвилинами мовчання, які вимагають від них відчувати присутність подруга.

225. Подружжя, які мають добрий досвід здобування такого вміння, можуть запропонувати практичні корисні засоби: планування часу для себе, для дітей, різні способи святкування важливих подій, спільний духовний простір. Можуть також учити, як наповнити цей час змістом і сенсом, щоби покращити спілкування. Це дуже важливо тоді, коли згасає свіжість закоханості. Бо якщо не знають, що робити зі спільним часом, то

251 Підсумковий звіт 2015, 63.

252 Звіт синоду 2014, 40.

хтось із подругів утікати до електронних приладів, шукатиме нові заняття, шукати заспокоєння в інших обіймах або втікати від невивідної інтимності.

226. Молодят потрібно заохочувати створювати власні звичаї, які забезпечуватимуть здорове відчуття стабільності й захисту, і які будуються через щоденні спільні ритуали. Добра річ – вранці поцілуватися, ввечері благословити одне одного, чекати, коли подруг прийде, і привітати його або її, часом прогулятися разом, розподіляти домашні роботи. Водночас варто відмовитися від старих забав, а свята проводити з родиною, радіти взаємно і тішитися гарним досвідом. Потрібно разом захоплюватися Божими дарами і зміцнювати ентузіазм до життя. Якщо вміють святкувати, то ця здатність відновлює енергію любові, звільнює її від монотонності й наповнює кольорами надії і щоденних звичаїв.

227. Ми, пастирі, повинні заохочувати родини зростати в вірі. І тому добре спонукати їх до частоті сповіді, духовного керівництва, реколекцій. Також не забувати спонукати їх до родинної молитви раз на тиждень, бо «родина, яка молиться разом, буде міцною». У свою чергу, коли відвідуємо дома, то мусимо запросити всіх членів родини до спільної молитви одне за одного і щоб віддати родину в руки Господа. Водночас бажано заохочувати подружжя до індивідуальної молитви, бо чоловік і жінка мають свої потаємні хрести. Чому би не розказати Богові те, що турбує серце, або просити в Нього зцілити наші рани і благати про світло, яке нам потрібно для виконання своїх обов'язків? Отці синоду також відмітили, що «Боже Слово – джерело життя і духовності родини. Все душпастирство родин повинно внутрішньо моделювати й формувати членів домашньої церкви через молитовне й церковне читання Святого Письма. Боже Слово є не лише доброю новиною для приватного життя індивіда, але й критерієм оцінювання і світлом у розпізнаванні різних викликів, які очікують подружні пари й родини»²⁵³.

228. Можливо, що хтось із подругів неохрещений або не виконує релігійні обов'язки. У такій ситуації бажання християнина зростати у вірі зустрічається з байдужістю подруга, що породжує страждання. Незважаючи на це, можливо знайти спільні цінності, якими можна ділитися і культивувати їх з ентузіазмом. У всякому разі – любити невіруючого подруга, дарувати йому або їй щастя, полегшувати страждання і жити з ним або з нею – це справжня дорога освячення. З другого боку, любов – це Божий дар, і там, де вона поширюється, відчувається її здатність трансформувати, часом у таїнственный спосіб, до такої міри, що «невіруючий бо чоловік освячений жінкою, і невіруюча жінка освячена братом» (1 Кор. 7, 14).

229. Парафії, рухи, школи та інші церковні організації можуть

253 Там само, 34.

розгорнути різні форми опіки й оновлення родин. До прикладу, через такі засоби: зустрічі родин, які живуть по сусідству, або родин, які між собою дружать, короткі реколекції для подружніх пар, конференції фахівців про дуже конкретні проблеми родинного життя, центри сімейних консультацій, допомога місіонерів, приготованих до розмов з подругами про їхні труднощі та прагнення, соціальні служби для різних родинних ситуацій (узалежнення, подружня зрада, домашнє насильство), простори духовності, майстер-класи для батьків проблемних дітей, асамблеї родин. Парафіяльна канцелярія повинна бути здатною сердечно прийняти родини і ретельно зайнятися їхніми нагальними проблемами або відразу направити туди, де їм можуть допомогти. Пасторальну підтримку дають також групи подружніх пар – своїм служінням, місіями, молитвою, навчанням і взаємною підтримкою. Такі групи – це нагода, аби давати, аби жити, відчиненими для інших, аби ділитися вірою, але водночас вони є засобом для зміцнення і розвитку подружжя.

230. Правда, що багато подружніх пар зникає із християнської спільноти після шлюбу, але багаторазово нехтуємо деякими можливостями, коли вони знову з'являються, і можемо запропонувати їм у привабливий спосіб ідеал християнського подружжя та наблизити їх до простору супроводження: маю на увазі, до прикладу, хрещення дитини, перше Причастя або похорон чи шлюб когось із родини чи друзів. Майже всі родини з'являються при таких нагодах, які можемо краще використовувати. Інший спосіб наблизитися до родини – душпастирські візити з колядою або ходження по хатах з іконою Богородиці, які дають можливість розпочати душпастирську розмову про родинну ситуацію. Також добре би було доручити зрілим подружжям завдання супроводження незрілих подружжів, які живуть по сусідству, аби відвідували їх, супроводжували на початку подружнього життя і пропонували способи зростання. Більшість подружжів, з огляду на ритм сучасного життя, не готові до частих зустрічей, а ми не можемо редукувати пастирську працю до малих груп. Сьогодні душпастирство родин повинно бути головно місіонерським, виходити до людей, а не зводитися до множення конференцій для малої кількості людей.

231. Слід сказати кілька слів про тих, в любові яких нове вино заручин вже вистояне. Якщо вино в досвіді цієї дороги вже вистояне, то тоді з'являється і розцвітає у всій повноті вірність малих моментів життя. Ця вірність, наповнена зреченнями і радостями, ніби розцвітає у віці, коли все вже «вистояне» і очі горять, споглядаючи дітей своїх дітей. Так було від початку, але тепер це усвідомлене, зміцнене й дозріле у щоденних здивуваннях від постійного відкривання – день за днем, рік за роком. Святий Йоан від Хреста навчав, що «старі коханці навчені й випробувані». Вони «вже не піддаються ні кипінню почуттів, ні жодним зовнішнім вибухам пристрасті й вогню, а смакують ніжність вина любові, добре

приготованого у своїй сутності [...] і вкоріненого в глибині душі»²⁵⁴. Це означає, що вони здатні разом долати кризи й тривоги, не втікаючи від викликів і не ховаючись від труднощів.

Кризи як виклик

232. Історія родини позначена різними кризами, які також становлять частину її драматичної краси. Потрібно допомогти відкрити, що подолана криза не послаблює інтенсивність стосунків, а покращує їх, вкорінює і зміцнює вино єдності. Разом живуть не для того, щоб щораз менше бути щасливими, а щоб навчитися бути щасливими по-іншому, знаходячи можливості, які відчиняє наступний етап. Кожна криза – урок, завдяки якому можна збільшувати інтенсивність спільного життя або, принаймні, знайти нове значення подружнього досвіду. В жодному разі не можна погоджуватися із падіннями, з неуникненим погіршенням, зі стерпною посередністю. Навпаки, якщо подружжя сприймається як завдання, яке зумовлює долання труднощів разом, що кожна криза буде вважатися нагодою зустрітися і разом випити найкраще вино. Було би добре супроводжувати подружні пари, аби вони прийняли можливі кризи, не втікали від них, дали їм місце в родинному житті. Досвідчені й зрілі подружжя повинні бути готовими супроводжувати їх у цьому, щоб кризи їх не лякали і не спонукали до поспішних рішень. Кожна криза приховує добру новину, яку необхідно почути серцем.

233. Негайна реакція – це спротив виклику кризи, захисна постава, коли відчуваємо, що втрачаємо контроль над ситуацією, бо проявляються вади нашого стилю життя, а це неприємно. І тому заперечуємо існування проблем, приховуємо їх, применшуємо їхнє значення, надіємося, що з плином часу все стане на свої місця. Це затримує вирішення проблем, багато енергії витрачаємо на даремне їх приховування, що лише ускладнює справу. Стосунки погіршуються, а самотність підсилюється – що шкодить інтимності. Уникання кризи найбільше шкодить спілкуванню. У такий спосіб, крок за кроком, той, хто був «особою, яку кохаю», стає «постійним супутником життя», а потім лише «батьком або мамою моїх дітей», і, врешті, – «чужою особою».

234. Для долання кризи повинні бути присутні двоє. Це важко, бо часом люди не хочуть проявляти свої почуття, зачиняються у вигідному й оманливому мовчанні. У такій ситуації необхідно створити простір для сердечного спілкування. Проблема полягає в тому, що якщо цього не вчилися раніше, то в моменти кризи так спілкуватися важче. Це мистецтво, якого вчать у спокійний час, аби впровадити його в життя у важкі хвилини. Потрібно допомогти знайти найпотраємніші причини в серцях

254 *Духовна Пісня*, В, 25, 11.

подругів і ставитися до них як до пологів, які минуть, а новий скарб залишиться. Але відповіді на поставлені запитання показали, що в важких чи критичних ситуаціях більшість пар не звертається до пастирського супроводження, бо не вважає його розуміючим, близьким, реалістичним, втіленим у життя. Отож, ми повинні так підходити до подружніх криз, щоб не ігнорувати їхній біль і страждання.

235. Існують загальні кризи, які зазвичай мають місце у всіх подружжях, такі як криза початку подружнього життя, коли слід навчитися погоджувати відмінності й віддалитися від батьків; криза народження дитини, що породжує нові емоційні виклики; криза, пов'язана з вихованням дитини, бо батьки повинні змінити свої звички; криза підліткового віку, який вимагає багато енергії, коли втрачається стабільність і між батьками виникають протиріччя; криза «порожнього гнізда», яка вимагає переглянути подружні стосунки; криза, пов'язана зі старінням батьків, яка вимагає від подругів приділяти своїм батькам більше часу, турбот й приймати важкі рішення. Це вимогливі ситуації, які породжують страх, почуття провини, депресію або перевтому – що може суттєво впливати на подружні стосунки.

236. До них додаються особисті кризи, пов'язані з економічними, професійними, емоційними, соціальними й духовними проблемами, які б'ють по подружніх парах. Ще додаються непередбачувані ситуації, які також б'ють по родинному життю й вимагають прощення і примирення. У той час, коли маємо намір зробити крок в напрямку прощення, кожний у тихій покорі повинен задатися запитанням, чи сам не створив умови і не спровокував іншого зробити деякі помилки. Деякі родини руйнуються тоді, коли подруги звинувачують одне одного, але «досвід показує, що відповідна допомога і акти примирення за допомогою благодаті дають можливість у задовільний спосіб подолати значний відсоток подружніх криз. Вміти пробачити й прийняти прощення – фундаментальний досвід подружнього життя»²⁵⁵. «Важке мистецтво примирення, бо вимагає допомоги благодаті, великодушної співпраці родичів, друзів і, часом, зовнішньої та професійної допомоги»²⁵⁶.

237. Часто трапляється, що якщо хтось вважає, що не отримує те, чого прагне, або не здійснюються його мрії, то це достатній привід для розлучення. І тому тривалого подружжя не буде. Часом, щоби прийняти рішення про розрив стосунків, достатньо одного розчарування, відсутності другого в хвилину, коли він був дуже потрібний, ображена гордість чи неясний страх. Існують ситуації, властиві людській слабкості, які викликають надмірне емоційне навантаження. До прикладу, відсутність відчуття повної взаємності, ревності, відмінності між подругами, які

255 Звіт синоду 2014, 44.

256 Підсумковий звіт 2015, 81.

виходять на поверхню, потяг до іншої особи, нові зацікавлення, які захоплюють серце, фізичні зміни подруга й багато іншого, що, замість загрози кохання, може бути нагодою відтворити його ще раз.

238. У таких обставинах деякі достатньо зрілі для того, щоб відновити вибір іншого як товариша подорожі, незважаючи на обмеження в стосунках, і реалістично визнати, що він не може задовольнити всі бажання. Не вважають себе жертвами, цінять маленькі й обмежені можливості, які їм дає родинне життя, і намагаються зміцнити будівлю, яка вимагає часу й зусиль. Бо підсвідомо розуміють, що кожна криза – це ніби нове «так», яке уможлиблює відродження міцнішої, переміненої, зрілої й просвітленої любові. У кризі вони мають відвагу шукати глибокі причини того, що відбувається, переглянути основні умови, знайти нову рівновагу і разом перейти на новий етап подружнього життя. Із налаштуванням постійної відкритості можна вирішувати багато важких проблем. У всякому разі, визнаючи, що примирення можливе, сьогодні відкриваємо, що «душпастирство розлучених видається найважливішим»²⁵⁷.

СТАРІ РАНИ

239. Зрозуміло, що в родинях виникає багато криз тому, що хтось незрілий у стосунках, бо залишилися незцілені рани минулого. Проблемне дитинство і юність – плідний ґрунт для особистих криз, які нищать подружжя. Якщо би всі дозрівали нормально, то кризи траплялися би рідше і не так боляче. Правда, що часом особам навіть у віці сорока років потрібно пройти етап дозрівання, який повинен був закінчитися у ранній юності. Часом кохають егоцентричною дитячою любов'ю, зафіксованою на фазі деформованої дійсності, коли живуть примхами і все кружляє довкола власного «я». Це ненаситна любов, яка кричить і плаче, якщо не отримує бажаного. Часом кохають любов'ю, зафіксованою на підлітковому етапі, позначеному конфронтаціями, гіркою критикою, звичкою осуджувати інших, логікою емоцій і фантазії, де інші повинні заповнити мою пустку або виконувати мої примхи.

240. Багато людей виходить із дитинства, ніколи не зазнавши почуття безумовної любові, і це зменшує їхню здатність довіряти й жертвувати. Погані стосунки з близькими людьми в родині, які ніколи не були зцілені, проявляються в подружньому житті й шкодять йому. І тому необхідно розпочати процес звільнення, якого до цього часу не було. Якщо стосунки між подругами не функціонують добре, то перед прийняттям важливих рішень необхідно в'яснити, чи подруги пройшли процес зцілення свого минулого. Це вимагає визнати необхідність зцілення, наполегливо просити про благодать прощення іншому й самому собі, прийняти допомогу,

257 Там само, 78.

шукати позитивні мотивації й розпочинати все з початку. Треба бути щирим по відношенню до самого себе, аби визнати, що моя любов незріла. Навіть якщо очевидно, що винна інша сторона, то ніколи не зможемо подолати кризу, якщо очікуватимемо, що лише інший змінить себе. Також слід задатися запитанням – що мені треба в собі розвивати або зцілити, щоб вирішити конфлікт.

СУПРОВОДЖУВАТИ ПІСЛЯ РОЗРИВУ СТОСУНКІВ І РОЗЛУЧЕННЯ

241. У деяких випадках почуття власної гідності й добро дітей вимагає рішуче припинити надмірні претензії іншого, велику несправедливість, насильство чи хронічну відсутність пошани. Слід визнати, що «існують ситуації, в яких сепарації не уникнути. Часом вона необхідна з моральної точки зору, коли йдеться про захист слабшого подруга або малих дітей від великих ран, спричинених зловживанням і насильством, приниженням і використанням, ігноруванням і байдужістю»²⁵⁸. Але «сепарацію слід розглядати як крайній засіб, коли всі інші розсудливі намагання її уникнути зазнали невдачі»²⁵⁹.

242. Отці синоду відмітили, що «для пастирського супроводження тих, які живуть у сепарації, розлучених і покинутих потрібне особливе розпізнавання. Передовсім треба прийняти й оцінити біль тих, які страждають від несправедливої сепарації, розлучення чи полишення, або були змушені розірвати стосунки через знущання подруга. Пробачити кривди нелегко, але благодать уможливорює цю дорогу. Звідси впливає потреба душпастирства примирення і посередництва з участю спеціалізованих консультаційних центрів, які повинні постати в дієцезіях»²⁶⁰. Водночас «потрібно заохочувати розлучених, які живуть одні й часто є прикладом подружньої вірності, шукати в Євхаристії поживу, яка їх підтримуватиме в їхньому стані. Локальна спільнота й пастирі повинні сумлінно супроводжувати їх, особливо тоді, коли вони мають дітей або живуть у важких матеріальних умовах»²⁶¹. Розпад подружжя більш травматичний і болісний в умовах убогості, бо для переорієнтації свого життя не достатньо засобів. Вбога особа, позбавлена безпечного родинного середовища, подвійно наражається на полишення й різні загрози для її цілісності.

243. Важливо, щоби розлучені, які живуть у нових зв'язках, відчували себе частиною Церкви, що вони «не екскомуніковані» і їх так не

258 *Katexiza* (24 червня 2015): *L'Osservatore Romano*, іспанською 26 червня 2015, ст. 16.

259 Йоан Павло II, Апостольська адгортація *Familiaris Consortio* (22 листопада 1981), 83: AAS 74 (1982), 184.

260 *Звіт синоду* 2014, 47.

261 *Там само*, 50.

трактують, бо вони завжди належатимуть до церковної спільноти²⁶². Такі ситуації «вимагають уважного розпізнавання і делікатного супроводження, уникаючи мови й постав, які вони можуть вважати дискримінаційними, і підтримувати їхню участь у житті спільноти. Для християнської спільноти турбота про них не означає послаблення віри й свідчення про непорушність шлюбу, а вираження любові»²⁶³.

244. З другого боку, багато отців «наголосило на необхідності більш доступних і гнучких, можливо повністю безкоштовних, процедур уневажнення шлюбу»²⁶⁴. Повільність процедур нервує і втомлює людей. Мої два документи на цю тему²⁶⁵ спростили процедуру можливого уневажнення шлюбу. В них я хотів «виразно ствердити, що сам єпископ в своїй Церкві, в якій він поставлений пастирем і главою, тим самим є суддею довірених йому вірян»²⁶⁶. І тому «застосування цих документів накладає на єпископів-ординаріїв велику відповідальність, бо вони покликані особисто вирішувати деякі справи й, у будь-якому разі, гарантувати легший доступ вірян до правосуддя. Це зумовлює приготування достатньої кількості як духовних осіб, так і мирян, для яких це служіння Церкві буде пріоритетним. І тому необхідно запевнити тим, які живуть в сепарації або подружнім парам, які переживають кризу, доступ до інформації, порадиництва й посередництва, пов'язаних із душпастирством родин – з чого могли би користати також особи, які розпочинають процедуру уневажнення шлюбу (див. *Mitis Iudex Dominus Iesus*, art. 2-3)»²⁶⁷.

245. Отці синоду також вказали на «наслідки сепарації або розлучення для дітей – невинних жертв таких ситуацій»²⁶⁸. Незалежно від усіх тем, які хочемо розглянути, добро дітей – найвищий пріоритет, який не можна прикрити іншими справами або цілями. Благаю розлучених батьків: «Ніколи, ніколи не робіть дитину заручником. Ви розійшлися з огляду на різні труднощі й мотиви, життя поставило перед вами ці випробування, але нехай діти не несуть тягар цього розлучення, і не використовуйте їх як заручників у боротьбі одне проти одного. Нехай чують, що мама добре говорить про тата, хоча вони не разом, і що тато добре говорить про

262 Див. *Katexuza* (5 серпня 2015): *L'Osservatore Romano*, іспанською 7-14 серпня 2015, ст. 2.

263 *Звіт синоду* 2014, 51; пор. *Підсумковий звіт* 2015, 84.

264 *Там само*, 48.

265 Див. *Motu proprio Mitis Iudex Dominus Iesus* (15 серпня 2015): *L'Osservatore Romano*, 9 вересня 2015, ст. 3-4; *Motu proprio Mitis et Misericors Iesus* (15 серпня 2015): *L'Osservatore Romano*, 9 вересня 2015, преамбула 3, 1: *там само*, ст. 5-6.

266 *Motu proprio Mitis Iudex Dominus Iesus* (15 серпня 2015), преамбула, 3: *L'Osservatore Romano*, 9 вересня 2015, ст. 3.

267 *Підсумковий звіт* 2015, 82.

268 *Звіт синоду* 2014, 47.

маму»²⁶⁹. Безвідповідально нищити образ батька чи матері з метою здобути почуття дитини, аби помститися або захищатися, бо це руйнує внутрішнє життя дитини і спричинює рани, які важко лікуються.

246. Церква, хоча й розуміє конфлікти, через які проходять подружжя, повинна бути голосом найслабших – страждаючих, часто мовчки, дітей. Сьогодні, «незважаючи на нашу ніби розвинену чуйність і всі тонкощі психологічного аналізу, задаюся питанням, чи ми не втратили чуйність до ран у душах дітей [...] Чи ми відчуваємо вагу гори, яка падає на душу дитини в родині, в яких особи зневажають і кривдять одне одного, аж поки не знищать зв'язок подружньої вірності?»²⁷⁰. Травмувальний досвід перешкоджає дітям дозріти і стати здатними приймати остаточні зобов'язання. І тому християнські спільноти повинні не залишати розлучених, які живуть у нових зв'язках. Навпаки, повинні прийняти їх і виконувати виховні функції. Бо «як можемо заохочувати цих батьків робити все можливе для виховання своїх дітей у християнській вірі й бути для них прикладом усвідомленої й практикованої віри, якщо триматимемо їх здалека від життя спільноти так, ніби вони екскомуніковані? Необхідно поводитися так, щоб не докладати додаткових тягарів до тих, які діти вже несуть у таких ситуаціях»²⁷¹. Допомога в зціленні ран батьків і духовна допомога – це також добро для дітей, які потребують бачити родинне обличчя Церкви, яка їх підтримує в цьому травмувальному досвіді. Розлучення – це зло, і дуже непокоїть збільшення кількості розлучень. І тому немає сумнівів, що наше найважливіше завдання у душпастирстві родин – зміцнення любові й допомога в зціленні ран, щоб запобігти поширенню цієї біди нашої епохи.

СКЛАДНІ СИТУАЦІЇ

247. «Питання, пов'язані зі змішаними шлюбами, вимагають особливої уваги. Шлюби між католиками й іншими охрещеними «уже завдяки своїй особливій природі мають багато елементів, які потрібно оцінити й розвивати, з огляду як на їхню внутрішню цінність, так і на можливий внесок в екуменічний рух». З цією метою «треба старатися [...] вести сердечну співпрацю між католицьким і некатолицьким духовенством, починаючи від приготування до подружжя та шлюбу» (*Familiaris consortio*, 78). Стосовно можливості прийняти Причастя, нагадуємо, що «рішення допустити чи не допустити некатолицьку сторону до Причастя повинно прийматися згідно з відповідними нормами – як для східних християн, так і для інших християн, беручи до уваги цю конкретну

269 *Katexiza* (20 травня 2015): *L'Osservatore Romano*, іспанською 22 травня 2015, ст. 16.

270 *Katexiza* (24 червня 2015): *L'Osservatore Romano*, іспанською 26 червня 2015, ст. 16.

271 *Katexiza* (5 серпня 2015): *L'Osservatore Romano*, іспанською, 7-14 серпня 2015, ст. 2.

ситуацію, коли таїнство Подружжя приймають двоє охрещених християн. Хоча наречені в змішаному подружжі мають ті самі таїнства Хрещення і Подружжя, але участь у спільній Євхаристії може бути лише як виняток і, у кожному разі, з дотриманням установлених правил» (Папська Рада сприяння єдності християн, *Довідник застосування принципів і норм екуменізму*, 25 березня 1993, 159-160)»²⁷².

248. «Міжрелігійні шлюби – це упривілейований простір для міжрелігійного діалогу [...] З ними пов'язані деякі особливі труднощі – стосовно християнської тотожності родини і релігійного виховання дітей [...] Зростання кількості міжрелігійних шлюбів як у міській країні, так і в країнах з довгою християнською традицією вимагає невідкладної пастирської уваги, інкультурованої в різні соціальні й культурні обставини. У деяких країнах, де немає релігійної свободи, християнська сторона, щоби одружитися, змушена змінити релігію, і не може взяти церковний міжрелігійний шлюб, ані хрестити дітей. І тому ми повинні наголосити на необхідності релігійної свободи для всіх»²⁷³. «Необхідно звернути особливу увагу на тих, які єднаються у такому виді подружжя, не лише у дошлюбний період. Особливі виклики стоять перед парами й родинами, в яких один із подругів – католик, а другий – невіруючий. У таких випадках потрібно свідчити про здатність Євангелія увійти в такі ситуації й уможливити християнське виховання дітей»²⁷⁴.

249. «Особливі труднощі виникають із хрещенням осіб зі складними подружніми умовами. Йдеться про особи в тривалому подружньому зв'язку, які одружилися тоді, коли принаймні одна сторона не знала християнської віри. У таких випадках єпископи покликані зробити пастирське розпізнавання відповідно до їхнього духовного добра»²⁷⁵.

250. Церква наслідує Господа Ісуса, який у безмежній любові віддає себе кожній людині без винятку²⁷⁶. Звертаю увагу, разом із Отцями синоду, на ситуацію родин, у яких присутні особи з гомосексуальними схильностями – що нелегко ні для батьків, ні для дітей. І тому передовсім хочемо підтвердити, що кожну особу, незважаючи на сексуальну орієнтацію, треба сприймати з повагою до її гідності й тактовності, й тому слід уникати «будь-яких ознак несправедливої дискримінації»²⁷⁷ і, особливо, будь-яких форм агресії й насильства. А родинам необхідно забезпечити тактовне супроводження, аби особи з гомосексуальними схильностями могли знайти потрібну допомогу в зрозумінні й повній

272 Підсумковий звіт 2015, 72.

273 Там само, 73.

274 Там само, 74.

275 Там само, 75.

276 Див. Булла *Misericordiae vultus* (11 квітня 2015), 12: AAS 107 (2015), 407.

277 *Катехизм Католицької Церкви*, 2358; див. Підсумковий звіт 2015, 76.

реалізації Божої волі в своєму житті²⁷⁸.

251. В ході дискусій про гідність і місію родини Отці синоду зауважили, що для пропозицій зрівняти гомосексуальні стосунки з подружжям «немає жодних підстав для порівнянь чи аналогій, навіть далеких, гомосексуальних стосунків із Божим планом щодо подружжя і родини [...] Недопустимо, що локальні Церкви зазнають утисків у цій справі й що міжнародні організації за фінансову допомогу бідним країнам вимагають прийняти закони про легалізацію гомосексуальних «подружжів»²⁷⁹.

252. Однобатьківські родини часто виникають тоді, коли «біологічні матері або батьки ніколи не хотіли збудувати родину, з ситуацій насильства, коли хтось із батьків змушений був утікати разом із дітьми, смерть одного з батьків, полишення родини одним із батьків та іншими ситуаціями. Незалежно від причин, того з батьків, хто живе з дитиною, інші родини в християнській спільноті повинні підтримувати й потішати, як і інші пасторальні осередки парафії. Дуже часто ці родини пригнічені й іншими проблемами: економічними, з працевлаштуванням, з утриманням дітей, з житлом»²⁸⁰.

КОЛИ СМЕРТЬ ВСТРОМЛЮЄ СВОЄ ЖАЛО

253. Часами смерть близької особи кидає виклик родинному життю. Ми не можемо стояти осторонь, а повинні підтримувати вогонь віри й супроводжувати родини у цей час страждання²⁸¹. Залишити родину саму тоді, коли її ранив смерть, було би браком милосердя, втратою пастирської нагоди, і така постава може зачинити двері для будь-яких євангелізаційних дій.

254. Розумію муки тих, хто втратив кохану особу, подруга, з яким пов'язано так багато речей. Сам Ісус був зворушений смертю товариша і плакав біля його гробу (див. *Йо.* 11, 33, 35). І як не розуміти голосіння тих, які втратили дитину? Бо «це так, ніби час зупиняється: відкривається бездна, яка поглинає минуле й майбутнє [...] І часом звинувачують Бога. Скільки людей – я їх розумію – зневіряється в Богові»²⁸². «Вдівство – особливо важкий досвід [...] Дехто після смерті подруга показує вміння зосередити з більшою самопосвятою всю свою енергію на дітях і внуках, і в цьому досвіді любові знаходить нову виховну місію [...] Християнська спільнота повинна підтримувати з особливою уважністю й відкритістю

278 Див. *Катехизм Католицької Церкви*, 2358.

279 Підсумковий звіт 2015, 76; див. Конгрегація Віровчення, *Міркування стосовно пропозицій правового визнання зв'язків між особами однієї статі* (3 червня 2003), 4.

280 Підсумковий звіт 2015, 80.

281 Див. *там само*, 20.

282 *Катехиза* (17 червня 2015): *L'Osservatore Romano*, іспанською 19 червня 2015, ст. 16.

тих, які не мають можливості жити з близькими, яким могли би себе посвятити й від яких могли би отримувати любов і близькість, особливо коли вони живуть в умовах злиднів»²⁸³.

255. Зазвичай жалоба за померлими може тривати досить довго, і якщо душпастир хоче супроводжувати цей процес, то повинен допасуватися до потреб кожного етапу. Весь процес позначений запитаннями про причину смерті, про те, що можна було зробити, що людина відчувала перед смертю. Мир повертається шляхом щирої й витривалої молитви і внутрішнього звільнення. На якомусь етапі жалоби необхідно допомогти відкрити, що ми, які втратили дорогу особу, все ще повинні виконати якусь місію в житті, і не варто продовжувати страждання – так, ніби воно було актом поклоніння. Коханій особі не потрібне наше страждання, і її не радує руйнування нашого життя. Також не буде найкращим вираженням любові постійно думати й говорити про неї, бо це прилипання до минулого, яке вже не існує, а не любов до реальної особи, яка вже на другому боці. Вона не може бути присутньою фізично, але, хоча смерть сильна, то «любов бо, як смерть сильна» (II. п. 8, 6). Любов має інтуїцію, яка дозволяє чути без звуків і бачити без образів. Це означає не уявлення коханої особи такою, якою вона була за життя, а вміння уявити її преображеною – такою, якою вона є тепер. Воскреслий Ісус, коли його приятелька Марія хотіла силою Його затримати, попросив її не доторкатися до Нього (див. *Йо.* 20, 17), аби спрямувати її до іншої зустрічі.

256. Нас потішає розуміння, що померлі не зникають безслідно, а віра нас вчить, що Воскреслий ніколи нас не залишить. У такий спосіб можемо перешкодити смерті «отруїти наше життя, знищити наші почуття, зіпхати нас у найтемнішу бездну»²⁸⁴. Біблія говорить, що Бог створив нас з любові, і що створив нас такими, що життя не закінчується смертю (див. *Муд.* 3, 2-3). Апостол Павло говорить про зустріч з Христом відразу після смерті: «Хотілося б мені померти, щоб із Христом бути» (*Фил.* 1, 23). Після смерті нас разом із Ним чекає те, що «наготував Бог тим, що його люблять» (*I Кор.* 2, 9). Це добре виражає префація Літургії за померлих: «Хоча нас засмучує неunikненність смерті, але втішає обітниця майбутнього безсмертя. Бо життя Твоїх вірних, Господи, не закінчується, а преображається». Бо «наші близькі не зникли в мороці пустки: надія дає нам упевненість, що вони перебувають в добрих і сильних руках Бога»²⁸⁵.

257. Один із способів спілкування з близькими померлими – молитися за них²⁸⁶. Біблія говорить, що «молитися за мертвих» – «свята й благочестива думка» (*2 Мак.* 12, 44-45). Молитва за померлих «може не

283 Підсумковий звіт 2015,19.

284 Катехиза (17 червня 2015): *L'Osservatore Romano*, іспанською 19 червня 2015, ст. 16.

285 Там само.

286 Див. Катехизм Католицької Церкви, 958.

лише допомогти їм, а й зробити успішним їхнє заступництво за нас»²⁸⁷. Книга Одкровення показує мучеників, які заступаються за тих, хто несправедливо страждає на землі (див. *Одк.* 6, 9-11), і солідарних зі світом, який ще в дорозі. Деякі святі перед смертю потішали своїх близьких і обіцяли їм, що будуть поряд і допомагатимуть. Свята Тереза з Лізьє прагнула продовжувати чинити добро з неба²⁸⁸. Святий Домінік твердив, що «після смерті з нього буде більше користі [...] Буде краще випрошувати благодаті»²⁸⁹. Це узи любові²⁹⁰, бо «єднання тих, що в дорозі, з братами, які уснули у Христовому мирі, аж ніяк не переривається [...] укріплюється обміном духовних благ»²⁹¹.

258. Якщо приймемо смерть, то зможемо до неї приготуватися. Дорога до цього – зростати в любові до близьких людей аж до дня, коли «смерти не буде більше, ні скорботи, ні плачу, ні болю не буде більше» (*Одк.* 21, 4). У такий спосіб ми також готуємося до зустрічі з близькими померлими. Як Ісус повернув жінці її померлого сина (див. *Лк.* 7, 15), так само вчинить і з нами. Не витрачаймо енергії, живучи довгими роками в минулому. Чим краще живемо на цій землі, тим щасливіше житимемо з близькими особами в небі. Чим краще тут дозріємо й зростемо, тим більше краси принесемо на небесну учту.

287 Там само.

288 Див. *Останні розмови*. «Жовтий зошит» Матері Агнеси (17 липня 1897): *Повне зібрання творів*, Burgos 1996, 826. У цьому контексті важливе свідчення черниць про обітниця святої Терези, що її відхід з цього світу буде як «дощ троянд» (*там само*, 9 червня, 991).

289 Jordan of Saxony, *Libellus de principiis Ordinis predicatorum*, 93: *Monumenta Historica Sancti Patris Nostri Dominici*, XVI, Rome, 1935, ст. 69.

290 Див. *Катехизм Католицької Церкви*, 957.

291 II Ватиканський Собор, Догматична конституція *Lumen gentium*, про Церкву, 49.

VII РОЗДІЛ ДОБРЕ ВИХОВАТИ ДІТЕЙ

259. Батьки мають постійний вплив на напрямок моральності дітей – до добра чи до зла. І тому буде найкраще, якщо вони приймуть цю неминучу роль і виконуватимуть її свідомо, з ентузіазмом, розсудливо і відповідно. Оскільки виховна роль родини дуже важлива і тепер дуже складна, хочу на цьому затриматися.

ДЕ ДІТИ?

260. Родина не може відмовитися бути місцем підтримки, супроводження, керівництва, хоча повинна переглянути свої методи й знайти нові способи. Повинна зрозуміти – на що наражаються її діти. І тому повинна вияснити – хто займається забавами й іграми для дітей, хто входить в її помешкання через екрани телевізорів і комп'ютерів, з ким діти проводять свій час. Лише час, який присвячуємо їм, щиро й з любов'ю розмовляючи про важливі справи й створюючи здорові умови для заповнення вільного часу, допоможе уникнути шкідливих впливів. Завжди потрібно бути чуйними. Залишати їх самими ніколи не приведе до добра. Батьки повинні орієнтувати й перестерігати дітей і підлітків перед можливими ризиковими ситуаціями, такими як агресія, насильство чи наркотики.

261. Але владне налаштування не виховує, і не можна мати контроль над усіма ситуаціями, в які може потрапити дитина. Тут діє засада, що «час важливіший від простору»²⁹². Це означає, що генерувати процеси важливіше, ніж панувати над простором. Якщо батьки владно прагнуть знати про дитину все й контролювати всі її рухи, то лише намагатимуться заволодіти її простором. У такий спосіб вони її не виховують, не роблять сильною, не приготують до можливих викликів. Важливо з великою любов'ю пробудити в дитині процес дозрівання свободи, здатність учитися, розвиватися комплексно, плекати справжню самостійність. Лише так дитина матиме якості, необхідні для того, щоб захистити себе й діяти розумно й розсудливо в різних обставинах. І тому головне питання – де дитина перебуває не фізично й з ким у даний момент, а де перебуває екзистенційно, де перебуває з точки зору своїх переконань, своїх цілей, своїх прагнень, своїх життєвих планів. І тому запитую батьків: «Чи намагаємося зрозуміти, «де» справді перебувають діти на своїй дорозі? Чи

²⁹² Апостольська адгортація *Evangelii gaudium* (24 листопада 2013), 222: AAS 105 (2013), 1111.

знаємо, де їхні душі? І, передовсім, чи хочемо це знати?»²⁹³

262. Якщо би зрілість була лише розвитком того, що міститься в генетичному коді, то роботи було би небагато. Розторопність, добрий осуд і здоровий глузд не залежить від суто кількісних факторів росту, а від усього ланцюга елементів, які синтезуються всередині особи; а точніше – в центрі її свободи. Кожна дитина неминуче дивує нас планами, які походять із її свободи і ламають наші схеми, і добре, що так діється. Виховання включає завдання розвивати відповідальну свободу, яка в ключових пунктах проявляє розторопність і розумність, і особу, яка без будь-яких застережень розуміє, що її життя і життя її спільноти перебуває в її руках, і що ця свобода – великий дар.

ЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ

263. Школа потрібна, щоб діти отримали основну освіту, але батьки не можуть віддати школі все моральне виховання дітей. Емоційний та етичний розвиток особи вимагає фундаментального досвіду – довіри до своїх батьків. Це конститує педагогічний обов'язок: любов'ю і свідченням пробуджувати в дітях довіру, надихати їх до люблячої пошани. Коли дитина починає відчувати, що вона зі своїми вадами вже не дорога батькам або вони вже щиро нею не опікуються, то це спричинює глибокі рани, які породжують багато труднощів при дозріванні. Така відсутність батьків, таке емоційне занедбання спричинює набагато глибший біль, ніж різні докори за погану поведінку.

264. В обов'язки батьків входить виховання волі й розвиток добрих звичок і емоційних потягів до добра. Це означає, що подаються бажані взірці поведінки, яких слід навчитися, і схильності, які слід розвивати. Але завжди йдеться про процес розвитку від недосконалості до більшої повноти. Прагнення пристосуватися до суспільства або звичка відмовлятися відразу заспокоювати свої бажання, щоб пристосуватися до якоїсь норми й забезпечити собі добре співжиття, вже самі по собі є початковими вартостями, які налаштовують до вищих вартостей. Моральне виховання завжди повинно здійснюватися за допомогою активних методів і педагогічного діалогу, який залучає чутливість і мову, властиву дітям. Окрім того, таке виховання повинно відбуватися індуктивно, щоб дитина сама відкривала значення окреслених цінностей, принципів і норм, а не впихати їх в неї як беззаперечні правди.

265. Щоби добре діяти, не достатньо «правильно оцінити» або точно знати, що треба робити – це повинно бути пріоритетом. Часто наші дії не співпадають з нашими переконаннями, навіть якщо переконання тверді. Навіть якщо сумління диктує нам ясний моральний осуд, то часом інші

293 *Katexiza* (20 травня 2015): *L'Osservatore Romano*, іспанською 22 травня 2015, ст. 16.

речі притягують більше, якщо добро, прийняте розумом, не закарбувалося в нас як глибока емоційна схильність, як смак до доброго, який притягує більше і відчуває, що те, що ми прийняли розумом як добро, є також добром «для нас» тут і тепер. Ефективне етичне виховання зумовлює усвідомлення особи, що добра поведінка корисна для неї самої. Сьогодні часто не ефективно просити про щось, що вимагає зусилля й зречення, якщо виразно не покажемо добро, яке цим здобувається.

266. Необхідно розвивати звички. Також звички, набуті в дитинстві, відіграють позитивну роль, бо допомагають великим внутрішнім цінностям втілитися у зовнішню здорову й стабільну поведінку. Хтось може мати теплі почуття й добре ставитися до інших, але якщо довший час під тиском дорослих не мав звички говорити «прошу», «дозвольте», «дякую», то його добре внутрішнє налаштування не проявлятиметься легко у таких словах. Зміцнення волі й повторення окреслених дій буде моральну поведінку, і без свідомого, добровільного й цінного повторення окреслених добрих дій добру поведінку не виховаємо. Мотивації або привабливість окреслених цінностей не трансформуються у чесноту без відповідно вмотивованих дій.

267. Свобода – це щось величне, але можемо її втратити. Моральне виховання – це культивування свободи через пропозиції, мотивації, практичне застосування, стимули, нагороди, приклади, взірці, символи, рефлексію, заохочення, перегляд вчинків, діалоги, які допомагають особам розвивати внутрішні стабільні засади, які спонукають спонтанно вибирати добро. Чеснота – це переконання, яке трансформувалося у внутрішню й стабільну засаду дії. І тому життя чеснотами буде, зміцнює й виховує свободу і захищає особу від компульсивних, дегуманізуючих і антисоціальних схильностей. Бо сама гідність людини вимагає, щоб кожний «діяв за свідомим і добровільним вибором, тобто особисто, за внутрішнім поштовхом та переконанням»²⁹⁴.

НАПОУМЛЕННЯ ЯК ЗАОХОЧЕННЯ

268. Так само необхідно, щоб дитина чи підліток відчували наслідки поганої поведінки. Потрібно вчити поставити себе на місце скривдженого і відчути його біль і страждання. Деякі покарання – за агресивну антисоціальну поведінку – можуть частково реалізовувати цю мету. Необхідно твердо спрямовувати дитину просити прощення і відшкодовувати збитки, заподіяні іншим. Якщо процес виховання показує результати в дозріванні особистої свободи, то сама дитина в якійсь момент з вдячністю визнає користі від зростання в цій родині й від вимог,

294 II Ватиканський Собор, Душпастирська конституція *Gaudium et spes*, про Церкву в сучасному світі, 17.

які перед нею ставилися у процесі виховання.

269. Напоумлення буде стимулом, якщо водночас оцінюються й визнаються зусилля і якщо дитина відкриває, що її батьки зберігають терпеливу довіру. Дитина, яку напоумляють з любов'ю, відчуває, що нею опікуються, що вона є кимсь важливим, що батьки цінять її можливості. Це не вимагає від батьків бути досконалими, але щоб покірно визнали свої обмеження й показували свої зусилля ставати кращими. Але дітям потрібно бачити, що їхні батьки не піддаються імпульсам гніву. Дитину, яка погано поводить, потрібно виправляти, але не як ворога або когось, на кому можна розрядити свою агресію. Окрім того дорослі повинні знати, що деяка погана поведінка пов'язана зі слабкістю й обмеженнями, притаманними даному вікові. І тому постійні дорікання будуть шкідливими й не допоможуть розрізняти різну вагу вчинків, й викликать невдоволення й нервовість: «Батьки, не дратуйте дітей ваших» (*Еф.* 6, 4; див. *Кол.* 3, 21).

270. Важливо, щоб дисципліна не калічила прагнення, а стимулювала зажди йти вперед. Як поєднати дисципліну з внутрішнім неспокоєм? Як зробити, щоб дисципліна була конструктивним обмеженням процесу, в який повинна ввійти дитина, а не муrom, який його зупиняє, чи вихованням, яке його пригнічує? Потрібно вміти знайти рівновагу між двома однаково шкідливими крайностями: одна – намагатися створити світ в міру прагнень дитини, яка, підростаючи, відчуває себе суб'єктом прав, але не обов'язків. В іншій крайності дитина не усвідомлює своєї гідності, своєї самотньої тотожності й своїх прав, тортурована обов'язками і вимогами реалізовувати бажання інших.

ТЕРПЕЛИВИЙ РЕАЛІЗМ

271. Моральне виховання зумовлює просити від дитини чи підлітка лише те, що не вимагає непропорційних жертв, лише тих зусиль, які не викликать образ або тільки вимушених дій. Звичайний спосіб – пропонувати малі кроки, які дитина зрозуміє, прийме й оцінить, і які поєднані з пропорційними зреченнями. А вимагаючи багато, не отримаємо нічого. І коли вона звільниться від батьківської влади, то, правдоподібно, перестане робити добро.

272. Етичне виховання часом викликає погорду внаслідок досвіду полишення, розчарування, недостатнього емоційного розвитку або поганого образу батьків. На етичні цінності накладаються зіпсуті образи батька або мами, або недосконалості дорослих людей. І тому потрібно допомогти молодим людям зрозуміти, що цінності найкраще втілюються окремими особами, яких беремо за взірці, але втілюються недосконало і в різній мірі, й прикладати це до життя. Оскільки опір молоді тісно поєднаний із негативним досвідом, то необхідно допомагати їй у зціленні

внутрішнього зраненого світу так, щоб вона могла це зрозуміти й примиритися з іншими людьми та з суспільством.

273. Цінності слід пропонувати малими кроками, йти вперед у різні способи – відповідно до віку й можливостей конкретних людей, уникаючи твердих і незмінних методик. Психологічні й педагогічні дисципліни показують необхідність поступового процесу зміни поведінки і що свобода вимагає напрямних і стимулів, бо сама по собі не гарантує дозрівання. У конкретних і реальних ситуаціях свобода обмежена й обумовлена. Це не чиста здатність вибрати добро цілком спонтанно. «Добровільний» і «вільний» акти не завжди добре розрізняють. Хтось може хотіти вчинити щось погане з великою силою волі, але через нездоланну пристрасть або погане виховання. У цьому випадку його рішення справді добровільне й не суперечить внутрішньому бажанню, але не вільне, бо не вибрати зло майже неможливо. І так діється у випадку сильної наркозалежності. Прагне наркотиків усіма силами, і так узалежнений, що в цей момент не здатний прийняти інше рішення. І тому його рішення добровільне, але не вільне. Не має сенсу «дозволити вільно вибирати», бо насправді не може вибирати, а наражати його на наркотики – це підсилювати узалежнення. Йому потрібна допомога інших і процес виховання.

РОДИННЕ ЖИТТЯ ЯК МІСЦЕ ВИХОВАННЯ

274. Родина – перша школа людських цінностей, в якій вчать добре використовувати свободу. В дитинстві розвиваються схильності, які глибоко проникають в особу й залишаються там на все життя як позитивна емоційність щодо якоїсь цінності або спонтанне неприйняття якоїсь поведінки. Багато людей діють усе життя у визначений спосіб, який вважають цінним, бо присвоїли його ще з дитинства як процес осмосу: «Так мене навчили»; «це мені прищепили». У родинному середовищі також можна вчитися критично розпізнавати меседжі різних мас-медіа. На жаль, у багатьох випадках деякі телевізійні програми чи види реклами впливають негативно й ослаблюють цінності, отримані в родині.

275. В сучасну епоху неспокою й технологічного поспіху дуже важливим завданням родини є виховання здатності чекати. Йдеться не про те, щоб забороняти дітям бавитися електронними пристроями, а щоб допомогти їм пробудити в собі здатність відрізнити різні логіки й не накладати швидкість цифрових технологій на всі сфери життя. Відкласти – не заперечити бажання, а відстрочити його заспокоєння. Якщо дітей і підлітків не вчать, що деякі справи повинні почекати, то вони стають зарозумілими, підпорядковують усе заспокоєнню своїх тимчасових бажань і зростають із вадою: «Хочу і маю». Це великий обман, який не розвиває свободу, а отруєє її. Якщо вчимо відкладати деякі справи й чекати на слухну хвилину, то вчимо панувати над собою незалежно від внутрішніх

імпульсів. Якщо дитина відчуває відповідальність за себе саму, то зростає її самооцінка. Водночас вона вчиться шанувати свободу інших людей. Очевидно, що від дітей не можна вимагати дорослої поведінки, але не можна також легковажити їхню здатність зростати у відповідальній свободі. У здоровій родині таке навчання відбувається природно через вимоги родинного життя.

276. Родина – середовище першої соціалізації, бо це перше місце, в якому вчимося спілкуватися з іншим, слухати його, ділитися, підтримувати, шанувати, допомагати, співжити. Мета виховання – пробудити відчуття світу й суспільства як дому, навчити «жити» поза власним домом. У родині вчать знаходити близькість, опіку, привітність. Тут руйнується перше коло смертельного егоїзму, аби визнати, що живемо разом із іншими, які гідні нашої уваги, доброзичливості й любові. Соціальні зв'язки не існують без цього першого щоденного і майже мікроскопічного виміру: бути поряд одне одного, проходити повз себе у різні пори дня, турбуючись тим, що стосується усіх, допомагаючи одне одному в дрібних щоденних справах. Родина повинна щодня знаходити нові способи вираження взаємної пошани.

277. У родинному середовищі також можна переосмислити споживацькі звички, аби разом піклуватися власним домом: «Родина відіграє провідну роль у інтегральній екології, бо є основним соціальним суб'єктом, який містить два основні принципи людської цивілізації на землі: принцип спільноти і принцип плідності»²⁹⁵. Також важкі моменти родинного життя можуть багато чому навчити. Це відбувається, до прикладу, у важкій хворобі, бо «через людську слабкість при хворобі навіть в родині з'являються труднощі. Але, переважно, під час хвороби зміцнюються родинні узи [...] Виховання, яке уникає розвитку вразливості до людської хвороби, охолоджує серце й призводить до того, що молоді люди стають «знеболеними» до страждання інших, нездатними міряться силами зі стражданням і жити досвідом обмежень»²⁹⁶.

278. Виховний процес батькам можуть полегшувати або утрудняти технічні засоби комунікації й розваг, які постійно розвиваються. Якщо їх добре використовувати, то вони допомагатимуть спілкуванню членів родини на відстані. Спілкуватися можна частіше й допомагати вирішувати проблеми²⁹⁷. Але має бути ясно, що вони не замінять необхідність особистої й глибокої розмови, яка вимагає фізичної присутності або принаймні чути голос іншої особи. Знаємо, що часом технічні засоби віддаляють, а не зближують, як, до прикладу, коли в обідню пору кожний займається своїм мобільним телефоном або коли один із подругів засипає,

295 *Katexiza* (30 вересня 2015): *L'Osservatore Romano*, іспанською 2 жовтня 2015, ст. 2.

296 *Katexiza* (10 червня 2015): *L'Osservatore Romano*, іспанською, 12 червня 2015, ст. 16.

297 Див. *Підсумковий звіт* 2015, 67.

чекаючи на іншого, який сидить біля комп'ютера. У родині також і це повинно бути темою розмов і порозуміння, щоб надавати пріоритет зустрічі членів родини без нераціональних заборон. Але не можна ігнорувати небезпеку нових засобів комунікації для дітей і підлітків, які часом стають безвольними й вирваними з реального світу. Такий «технологічний аутизм» легко наражає їх на вплив тих, які хочуть увійти в їхнє життя з егоїстичними намірами.

279. Також погано, якщо батьки стануть для своїх дітей всесильними істотами, єдиними, кому діти можуть довіряти, бо це перешкоджає властивому процесові соціалізації й емоційного дозрівання. Щоби продовження батьківства в ширшій дійсності було ефективним, «християнські спільноти покликані підтримувати виховну місію родини»²⁹⁸, особливо через катехизи втаємничення. Щоби поживити інтегральне виховання, необхідно «оживити зв'язок родини з християнською спільнотою»²⁹⁹. Синод наголосив на важливості католицьких шкіл, які «відіграють важливу роль і допомагають батькам виховувати їхніх дітей [...] Католицькі школи потрібно заохочувати в їхній місії допомоги учням вирости зрілими дорослими, які зможуть дивитися на світ поглядом любові Ісуса і розуміти життя як покликання служити Богові»³⁰⁰. І тому «необхідно рішуче ствердити свободу Церкви у навчанні своєї доктрини і право вчителів на спротив сумління»³⁰¹.

СЕКСУАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ

280. II Ватиканський Собор підкреслив необхідність «розумного та позитивного статевого виховання» дітей і підлітків «з поступом літ» і «з урахуванням прогресу психології, педагогіки й дидактики»³⁰². Ми повинні задатися питанням, чи наші навчальні заклади прийняли цей виклик. Важко думати про статеve виховання в епоху, коли сексуальність баналізують і збіднюють. Її можна зрозуміти лише в контексті виховання до любові, до взаємного дару. У такий спосіб мова сексуальності не зубожіє, а стане зрозумілішою. Сексуальний потяг можна виховувати в процесі самопізнання і розвитку здатності панування над собою – що допоможе проявити цінну здатність радості й любовної зустрічі.

281. Статеve виховання забезпечує інформацією, пам'ятаючи, що діти й підлітки ще не досягнули повну зрілість. Інформація повинна подаватися у відповідному часі й у відповідній до їхнього віку формі. Не можна

298 *Катехиза* (20 травня 2015): *L'Osservatore Romano*, іспанською 22 травня 2015, ст. 16.

299 *Катехиза* (9 вересня 2015): *L'Osservatore Romano*, іспанською 11 вересня 2015, ст. 14.

300 *Підсумковий звіт* 2015, 68.

301 *Там само*, 58.

302 II Ватиканський Собор, Декларація *Gravissimum educationis*, про християнське виховання, 1.

насичувати інформацією, якщо не розвиваємо критичний осуд щодо натиску пропозицій, неконтрольованої порнографії й надміру збудників, які можуть скалічити сексуальність. Молоді люди повинні усвідомити, що їх бомбардують меседжами, які не сприяють їхньому добру й дозріванню. Їм потрібно допомогти розпізнавати й знаходити позитивні впливи саме тоді, коли вони дистанціюються до всього, що деформує їхню здатність любити. Також мусимо визнати, що «необхідність нової й сучасної мови постає саме тоді, коли подаємо дітям і підліткам тему сексуальності»³⁰³.

282. Статеве виховання, яке плекає здоровий сором, є великою цінністю, хоча сьогодні це вважають реліктом минулих епох. Сором – це природний захист своєї інтимності й уникання перетворитися в об'єкт. Без сорому почуття і сексуальність зведемо до рівня обесивності, яка зосереджує лише на статевих органах, до хворобливих станів, які деформують здатність любити, й до різних форм сексуального насильства, коли до нас ставляться не по-людському або коли ми до когось так ставимося.

283. Часто статеве виховання зосереджується на «забезпеченні», «безпечному сексі». Ці вирази передають негативне налаштування до природної прокреативної мети сексуальності, ніби можлива дитина була би ворогом, від якого слід захищатися. У такий спосіб виховується нарцисична агресивність, а не доброзичливість. Безвідповідально заохочувати підлітків у будь-який спосіб бавитися своїми тілами й прагненнями, ніби вони вже осягнули зрілість, прийняли цінності, взаємні обов'язки й властиву мету подружжя. У такий спосіб їх безтурботно заохочують використовувати іншу особу як об'єкт для експериментів, щоб компенсувати вади й великі обмеження. Натомість дуже важливо навчити їх у різні способи проявляти любов, взаємну опіку, шанобливу чуйність, спілкування, наповненого почуттями. Бо це готуватиме їх до повного й великодушного дару себе самих, який проявиться після шлюбу у взаємному дарі тіл. Сексуальний зв'язок у подружжі тоді проявиться як знак повного заангажування, збагаченого всім попереднім вихованням.

284. Не можна обдурювати молодих людей, щоб вони плутали різні рівні: сексуальний потяг «короткочасно створює ілюзію «єдності», але без любові у такій єдності чужі люди відділені одне від одного так, як були відділені перед тим»³⁰⁴. Мова тіла вимагає терпеливо вчитися інтерпретувати й виховувати свої бажання, щоби насправді вміти себе дарувати. Коли хтось намагається дати все відразу, то можливо, що не дасть нічого. Одна річ – розуміти слабкості, які походять від віку й безладу, друга – спонукати підлітків продовжувати незрілі способи любити. Але хто сьогодні про це говорить? Хто здатний сприймати молодь

303 Підсумковий звіт 2015, 56.

304 Еріх Фромм, *Мистецтво любові*, Нью-Йорк, 1956, ст. 54.

серйозно? Хто їй допомагає солідно приготуватися до великої та великодушної любові? До статевого виховання ставляться поблажливо.

285. Статеве виховання включає також пошану і поцінування відмінностей, показуючи кожному можливість подолати замкнутість у власних границях і відчинитися для іншого. Окрім зрозумілих труднощів, які може мати кожна особа, потрібно допомагати прийняти власне тіло таким, яким воно було створене, бо «логіка панування над власним тілом трансформується в логіку, часом непомітну, панування над створінням [...] Також поцінування свого тіла в його жіночості чи чоловічості необхідно для того, щоб усвідомити себе самого при зустрічі з протилежною статтю. У такий спосіб можна радісно прийняти особливий дар іншого чи іншої як діло Бога Творця і взаємно збагатитися»³⁰⁵. Тільки позбуваючись страху перед відмінністю, можна звільнитися від іманенції власного буття і захоплення самим собою. Статеве виховання повинно допомагати прийняти власне тіло у такий спосіб, щоб особа не прагнула «заперечувати різниці між статями, бо не знатиме, як до цього підійти»³⁰⁶.

286. Також не можна ігнорувати факт, що на формування свого способу існування як жінки або як чоловіки накладаються не тільки біологічні чи генетичні фактори, але й різні елементи, пов'язані з темпераментом, родинною історією, культурою, життєвим досвідом, вихованням, впливом друзів, родини, кумирів, та інші конкретні обставини, які вимагають для адаптації зусилля. Правда, що не можемо розділити чоловіче й жіноче в творчому ділі Бога, яке випереджає всі наші рішення і досвід, і в якому не можемо ігнорувати біологічні елементи. Але правда також, що чоловіче й жіноче не є чимось твердим. І тому можливо, до прикладу, що чоловічість чоловіка може гнучко пристосуватися до умов праці дружини. Домашня праця або участь у вихованні дітей не зменшують його чоловічість, не означають поразку, капітуляцію чи сором. Треба допомогти дітям прийняти як звичайний цей здоровий «обмін», який не позбавляє батька гідності. Тверді установки стають надмірним вираженням чоловічого чи жіночого і не виховують дітей і підлітків до взаємності, втіленої в реальну ситуацію подружжя. Тверді установки так само можуть перешкоджати розвиватися здатностям кожного до тої міри, що вважатимуть не чоловічою справою займатися мистецтвом чи танцями, і не жіночою справою обіймати керівні посади. Це, дякуючи Богові, змінилося, але в деяких місцях неправильні концепції впливають на слухну свободу й калічать автентичний розвиток індивідуальної тотожності дітей і їхній потенціал.

ПЕРЕДАЧА ВІРИ

305 Енцикліка *Laudato si'* (24 травня 2015), 155.

306 *Katexiza* (15 квітня 2015): *L'Osservatore Romano*, іспанською 17 квітня 2015, ст. 2.

287. Виховання дітей необхідно поєднати з передачею віри, чому перешкоджає стиль сучасного життя, професійні обов'язки, складність сучасного світу, в якому, щоб вижити, потрібно підтримувати шалений ритм³⁰⁷. Проте домашнє вогнище повинно бути місцем навчання і прийняття мотивів і краси віри, молитви й служіння ближньому. Це розпочинається у Таїнстві хрещення, де, як сказав святий Августин, матері, які приносять своїх дітей, «співдіють у святих пологах»³⁰⁸. Потім розпочинається розвиток цього нового життя. Віра – Божий дар, отриманий при хрещенні, а не результат людських дій, але батьки – знаряддя в руках Бога для дозрівання і розвитку віри. І тому «чудово, коли мами вчать малих дітей посилати поцілунки Ісусові й Діві Марії. Скільки в цьому чулості! У такі моменти серця дітей стають місцем молитви»³⁰⁹. Передача віри зумовлює справжній досвід батьків і довіру до Бога, пошуки Його, необхідність у Ньому, бо лише у такий спосіб «рід родові діла твої буде славити і возвіщати про твою могутність» (Пс. 145, 4) і «батько оповідає дітям про твою вірність» (Іс. 38, 19). Це вимагає молитися, щоб Бог проник в закамарки серця – куди ми не можемо проникнути. Зерно гірчиці, таке маленьке насіння, стає великим деревом (див. Мт. 13, 31-32), і тоді пізнаємо різницю між дією і її ефектами. Тоді починаємо розуміти, що ми – не власники дару, а лише турботливі хранителі. Але наші творчі зусилля роблять свій внесок у співпрацю з Божим починанням. І тому «потрібно цінувати подружні пари, матерів і батьків як активних суб'єктів катехиз [...] Великою допомогою будуть родинні катехизи як ефективний метод виховання молодих батьків, аби вони усвідомили свою місію євангелізаторів власної родини»³¹⁰.

288. Виховання віри вміє пристосуватися до кожної дитини, бо вивчені методи або рецепти часом не діють. Дітям потрібні символи, наочність, оповідання. Оскільки підлітки часто переживають кризи щодо авторитету й норм, то потрібно стимулювати їхній особистий досвід віри й виразно свідчити про красу самого досвіду. Батьки, які хочуть супроводжувати своїх дітей у вірі, повинні бути уважними до змін, які з ними відбуваються, розуміючи, що духовний досвід не можна накинати, лише пропонувати, не порушуючи свободу дітей. Суттєво, щоб діти конкретно бачили, що для їхніх батьків молитва є насправді важлива. І тому молитва в родині й прояви народної побожності можуть мати більшу євангелізаційну силу, ніж уся катехизація й теоретичне навчання. Особливо хочу подякувати всім матерям, які моляться безустанно – як свята Моніка – за синів, які віддалилися від Христа.

307 Див. Підсумковий звіт 2015, 13-14.

308 *De sancta virginitate*, 7, 7: PL 40, 400.

309 Катехиза (26 серпня 2015): *L'Osservatore Romano*, іспанською 28 серпня 2015, ст. 12.

310 Підсумковий звіт 2015, 89.

289. Передача дітям віри, в сенсі полегшення її вираження і зростання, робить родину євангелізатором, вона спонтанно передає віру всім, хто близько і хто поза родинним середовищем. Діти з місіонерських родин часто стають місіонерами, якщо батьки вміють виконувати це завдання так, що люди відчують їх близькими й привітними, і діти зростають у такому ставленні до світу, не відмовляючись від своєї віри й переконань. Пам'ятаймо, що сам Ісус їв і пив з грішниками (див. *Мр.* 2, 16; *Мт.* 11, 19), розмовляв із самарянкою (див. *Йо.* 4, 7-26), приймав уночі Никодима (див. *Йо.* 3, 1-21), дозволив блудниці намастити йому ноги (див. *Лк.* 7, 36-50), не вагався доторкатися до хворих (див. *Мр.* 1, 40-45; 7, 33). Так само чинили апостоли, які не погорджували іншими, не зачинялися в малих групах вибраних осіб, не відчужувалися від життя простого люду. Хоча влада їх переслідувала, вони втішались любов'ю «всього люду» (*Ді.* 2, 47; див. 4, 21.33; 5, 13).

290. «Родина стає суб'єктом душпастирської діяльності через безпосереднє проголошення Євангелія і спадкоємство різноманітних форм свідчення, таких як солідарність із убогими, відкритість для людей із різними характерами, захист середовища, моральна і матеріальна солідарність із іншими родинами, особливо з найбільш потребуючими, праця для спільного добра, включаючи зміну несправедливих соціальних структур, розпочинаючи від місця проживання, практикування діл милосердя для тіла й душі»³¹¹. Це потрібно вмістити в контексті найціннішого християнського переконання – любові Отця, який нас підтримує і спрямовує, яка проявилася в повному дарі Ісуса Христа, який живе серед нас, який дає нам здатність долати разом усі бурі й усі етапи життя. Також у серці кожної родини має бриніти *kerygma* – у властивому й не властивому часі, аби освітлювала дорогу. Усі ми повинні сказати, завдяки досвіду, набутому в своїх родинних: «Ми пізнали й увірували в ту любов, яку Бог до нас має» (1 *Йо.* 4, 16). Лише на основі цього досвіду родинне душпастирство може зробити родини домашніми церквами й водночас євангелізаційною закваскою в суспільстві.

311 Там само, 93.

VIII РОЗДІЛ СУПРОВОДЖУВАТИ, РОЗПІЗНАВАТИ ТА ІНТЕГРУВАТИ КРИХКЕ

291. Отці синоду ствердили, що хоча Церква розуміє, що будь-яке порушення шлюбного зв'язку «суперечить Божій волі, але також усвідомлює слабкість багатьох своїх дітей»³¹². Церква, просвічена поглядом Ісуса Христа, «дивиться з любов'ю на тих, які беруть участь у її житті не повністю, і визнає, що Божа благодать діє також і в їхньому житті й дає їм відвагу чинити добро, піклуватися з любов'ю одне про одного і служити спільноті, в якій вони живуть і працюють»³¹³. З другого боку, така постава зміцнюється у контексті Ювілейного Року, присвяченого милосердю. Завжди пропонуючи досконалість і запрошуючи до повнішої відповіді Богові, «Церква повинна уважно й турботливо супроводжувати своїх найкрихіткіших дітей, позначених зраненою й втраченою любов'ю, давати їм нову довіру й надію – як морський маяк або факел, піднесений серед людей, щоб освітити тих, які втратили курс або перебувають у середині бурі»³¹⁴. Пам'ятаймо, що часто завдання Церкви подібне до польового госпіталю.

292. Християнське подружжя, як відображення єдності Христа зі своєю Церквою, повністю реалізується в єдності між мужчиною і жінкою, які дарують себе одне одному в виключній любові й добровільній вірності, належать одне одному аж до смерті й відкриті для передачі життя, освячені Таїнством, яке дає їм благодать бути домашньою церквою і закваскою нового життя для суспільства. Інші форми єдності радикально суперечать цьому ідеалові, хоча дехто реалізує його принаймні частково й аналогічно. Отці синоду ствердили, що Церква не відкидає цінні конструктивні елементи в ситуаціях, які ще або вже не відповідають її навчання про подружжя³¹⁵.

ПАСТОРАЛЬНА ПОСТУПОВІСТЬ

293. Отці синоду також розглядали часткові ситуації цивільних шлюбів або, з належними застереженнями, ситуації, коли тільки разом живуть, і «якщо єдність стає помітно стабільною через публічний зв'язок, характеризується глибокими почуттями, відповідальністю за потомство, здатністю долати випробування, то може розглядатися як нагода до

312 *Звіт синоду 2014*, 24.

313 *Там само*, 25.

314 *Там само*, 28.

315 Див. *там само*, 41, 43; *Підсумковий звіт 2015*, 70.

супроводження в розвиткові аж до Таїнства подружжя»³¹⁶. З другого боку, непокоїть те, що багато молодих людей з недовірою ставляться до інституту подружжя, живуть разом і відкладають на невизначений час подружні зобов'язання, в той час як інші розривають подружній зв'язок й відразу входять у нові зв'язки. Особи, «які належать до Церкви, потребують милосердної й підбадьорливої душпастирської уваги»³¹⁷. Оскільки душпастирі повинні займатися не лише християнськими подружжями, але й «розпізнавати ситуації тих, які не живуть цією дійсністю», щоби «розпочати з ними душпастирський діалог, щоби пізнати елементи їхнього життя, які можуть вести до ширшого відчинення на Євангеліє подружжя в усій його повноті»³¹⁸. У душпастирському розпізнаванні слід «ідентифікувати елементи, які сприяють євангелізації й людському й духовному розвитку»³¹⁹.

294. «Вибір цивільного шлюбу або, в інших випадках, просто співжиття, часто мотивований не упередженнями чи опорами щодо сакраментальної єдності, а культурними й випадковими обставинами»³²⁰. У таких ситуаціях можна доцінити деякі знаки любові, які в якийсь спосіб відображають любов Бога³²¹. Знаємо, що «постійно збільшується кількість тих, які після довгого співжиття просять Церкву дати їм шлюб. Само лише співжиття часто вибирають з огляду на загальну ментальність, яка стоїть в опозиції до інституцій і прийняття остаточних зобов'язань, і також тому, що сподіваються досягнути більше матеріальне забезпечення (праця й постійні заробітки). Нарешті, в деяких країнах дуже багато фактичних зв'язків не внаслідок нехтування родинними й подружніми цінностями, а передовсім тому, що подружжя вважається розкішшю – з огляду на соціальні умови, коли матеріальні нестатки спонукають жити в фактичних зв'язках»³²². Але «потрібно до всіх цих ситуацій підходити конструктивно, намагатися змінити їх і дати можливість йти до повноти подружжя і родини в світлі Євангелія. Такі пари треба прийняти і терпеливо й делікатно їх супроводжувати»³²³. Саме так Ісус поступив із самарянкою (див. *Йо.* 4, 1-26), звернувся до її прагнення справжньої любові, аби звільнити її від темряви у її житті й довести її до повної радості Євангелія.

295. Під цим оглядом Йоан Павло II запропонував так званий «закон ступеневості», розуміючи, що людина «пізнає, любить і чинить моральне добро відповідно до етапів свого розвитку»³²⁴. Це не «ступеневість

316 *Звіт синоду* 2014, 27.

317 *Там само*, 26.

318 *Там само*, 41.

319 *Там само*.

320 *Підсумковий звіт* 2015, 71.

321 Див. *там само*.

322 *Звіт синоду* 2014, 42.

323 *Там само*, 43.

324 Апостольська адгортація *Familiaris consortio* (22 листопада 1981), 34; AAS 74 (1982),

закону», а ступеневість у розторопному виконанні вільних актів суб'єктами, які не спроможні зрозуміти, оцінити й повністю сповнювати об'єктивні вимоги закону. Бо закон – це також дар Бога, дороговказ, дар для всіх без винятку, яким можна жити силою благодаті, хоча кожна людина «поступово просувається завдяки дедалі повнішому залученню Божих дарів та вимог Його цілковитої й абсолютної Любові в усе особисте й суспільне життя людини»³²⁵.

РОЗПІЗНАВАННЯ «НЕРЕГУЛЯРНИХ» СИТУАЦІЙ³²⁶

296. Синод розглядав різні ситуації слабкостей та недосконалостей. Стосовно цього хочу нагадати тут те, що я хотів ясно представити всій Церкві, щоб ми не плутали шляхи: «Всю історію Церкви супроводжують дві логіки: виганяти й приймати [...] Шлях Церкви, розпочавши від Єрусалимського Собору, це завжди шлях Ісуса – милосердя та прийняття [...] Шлях Церкви – нікого не засуджувати довічно і свідчити милосердя Бога всім людям, які про це щиро просять [...] Бо справжня любов завжди незаслужена, безумовна й безкорислива»³²⁷. І тому «потрібно уникати осуджень, які не беруть до уваги складність різних ситуацій і уважно дивитися, як люди живуть і страждають у своїх життєвих обставинах»³²⁸.

297. Потрібно прийняти всіх, потрібно допомогти кожному знайти своє місце в церковній спільноті, щоб кожний відчував себе об'єктом «незаслуженого, безумовного й безкорисливого» милосердя. Нікого не можна осуджувати довічно, бо це не логіка Євангелія. Маю на увазі не лише розлучених, які живуть у нових зв'язках, а всіх – незалежно від їхніх життєвих ситуацій. Очевидно, що якщо хтось виставляє напоказ об'єктивний гріх так, ніби він був частиною християнського ідеалу, або хоче впровадити щось, відмінне від навчання Церкви, то він не може катехизувати чи проповідувати, і в цьому сенсі є щось, що віддаляє його від спільноти (див. *Мт.* 18, 17). Мусить ще раз почути Євангеліє й запрошення до навернення. Але навіть така особа може знайти своє місце в житті спільноти, в соціальній праці, в молитовних групах, у тому, до чого її спонукає власна ініціатива разом із розпізнаванням пастиря. Стосовно різних ситуацій, названих «нерегулярними, отці синоду дійшли до загального консенсусу, який я підтримую: «Стосовно душпастирського ставлення до осіб в цивільному шлюбі, до розлучених в нових зв'язках або

123.

³²⁵ Там само, 9: AAS 74 (1982), 90.

³²⁶ Див. *Катехиза* (24 червня 2015): *L'Osservatore Romano*, іспанською 26 червня 2015, ст. 16.

³²⁷ Гомілія під час Євхаристії у співслужінні з новими кардиналами (15 лютого 2015): AAS 107 (215), 257.

³²⁸ Підсумковий звіт 2015, 51.

тих, які лише живуть разом, обов'язок Церкви – показати їм божественну педагогіку благодаті в їхньому житті й допомогти їм досягнути повноти Божого плану щодо них»³²⁹, що завжди можливо за допомогою Святого Духа.

298. Розлучені в нових зв'язках, до прикладу, можуть перебувати у дуже різноманітних ситуаціях, які неможливо посортувати або зачинити в дуже суворих твердженнях, не залишаючи місця для відповідного особистого і душпастирського розпізнавання. Існують випадки, коли другий зв'язок зміцнів з часом, з новими дітьми, з випробуваною вірністю, з великодушним самопосвяченням, з християнськими обов'язками, з усвідомленням своєї ситуації й великих труднощів, щоб повернути минуле без докорів сумління, що це потягне за собою нові провини. Церква визнає ситуації, коли «мужчина і жінка з поважних причин, таких, як, наприклад, виховання дітей, не можуть виконати вимогу розстатися»³³⁰. Також існують ситуації, коли одна сторона чинила великі зусилля, щоб зберегти перше подружжя, і була несправедливо полишена, або «й такі, хто уклав другий союз заради виховання своїх дітей та хто часом суб'єктивно переконаний у своєму сумлінні, що їхнє попереднє, незворотно зруйноване подружжя ніколи не було правосильним»³³¹. Інша справа – новий зв'язок по недавньому розлученні з усіма наслідками страждання й замішання, які б'ють у дітей і цілі родини, або ситуації, коли хтось постійно не виконує подружніх обов'язків. Має бути ясно, що це не євангельський ідеал подружжя і родини. Отці синоду ствердили, що душпастирське розпізнавання завжди повинно бути «відповідним розрізненням»³³² поглядом, який «добре розпізнає ситуації»³³³. Знаємо, що немає «простих рецептів»³³⁴.

299. Приймаю роздуми отців синоду, які виразили бажання, щоб «охрещених, які розлучилися й вступили в нові цивільні шлюби, тісніше інтегрувати в християнські спільноти в різні способи, уникаючи будь-якої нагоди до згіршення. Логіка інтеграції – це ключ до душпастирського супроводження, щоби вони не лише знали, що належать до Тіла Христа, яким є Церква, але й щоб могли мати радісний і плідний досвід. Вони

329 Звіт синоду 2014, 25.

330 Йоан Павло II, Апостольська адгортація *Familiaris consortio* (22 листопада 1981), 84: AAS 74 (1982), 186. У таких ситуаціях багато людей знають про можливість жити «як брат і сестра», яку їм пропонує Церква, і приймають її, але відмічають, що якщо бракує деяких виражень інтимності, то «нерідко подружжя вірність може наразитися на небезпеку, а благо дітей – зазнати шкоди» (II Ватиканський Собор, Душпастирська конституція *Gaudium et spes*, про Церкву в сучасному світі, 51).

331 Там само.

332 Звіт синоду 2014, 26.

333 Там само, 45.

334 Бенедикт XVI, Розмова з Папою на святі свідків. VII Всесвітня Зустріч з Родинами в Мілані (2 червня 2012): *L'Osservatore Romano*, іспанською 10 червня 2012, ст. 12.

охрещені, вони брати й сестри, Святий Дух уділяє їм дари й харизми для спільного добра. Їхня участь може виражатися у різних церковних служіннях, і тому необхідно розпізнати, які форми виключення, які тепер практикуються в літургійному, пасторальному, навчальному й інституціональному середовищах, можна відмінити. Вони не тільки не повинні почуватися екскомунікованими, але можуть жити й зростати як живі члени Церкви, відчуваючи, що вона їхня мати, яка їх завжди прийме, з любов'ю опікуватиметься ними й підбадьорюватиме на дорозі життя Євангелієм. Ця інтеграція необхідна також і з огляду на християнську опіку й освіту їхніх дітей, що слід вважати найважливішим»³³⁵.

300. Беручи до уваги незліченну кількість конкретних ситуацій, деякі з яких ми вже згадали, можна зрозуміти, що не можна очікувати від синоду і від цієї адгортації нових загальних норм у канонічній формі, які можна було би застосовувати до всіх випадків. Можна лише знову заохочувати до відповідального особистого й душпастирського розпізнавання конкретних ситуацій і визнати, що, з огляду на те, що «рівень відповідальності різний у кожному випадку»³³⁶, то наслідки або ефекти якоїсь норми не обов'язково будуть такими самими³³⁷. Завдання священників – «супроводжувати зацікавлених процесом розпізнавання згідно з навчанням Церкви й напрямними єпископа. Цьому процесові допоможе іспит сумління за посередництвом рефлексії й скрухи. Розлучені в нових зв'язках повинні задатися питанням, як вони поводитися з дітьми в період подружньої кризи; чи були спроби примирення; як виглядає ситуація покинутого подруга; які наслідки нового зв'язку для всієї родини й спільноти вірних; який приклад це зв'язок подає молодим людям, які готуються до подружжя. Щира рефлексія може зміцнити віру в Боже милосердя, яке не відмовляє нікому»³³⁸. Йдеться про процес супроводження і розпізнавання, який «спрямовує цих вірних до усвідомлення своєї ситуації перед Богом. Розмова зі священником на «внутрішньому форумі» допомагає точно оцінити перешкоди до повнішої участі в житті Церкви й дії, які можуть цьому сприяти й це розвивати. Беручи до уваги, що в самому законі немає ступеневості (див. *Familiaris consortio*, 34), таке розпізнавання завжди повинно брати до уваги євангельські вимоги правди й любові, які пропонує Церква. Щоб так відбувалося, потрібно гарантувати необхідні умови покорі, розсудливості, любові до Церкви та її навчання, щирих пошуків

335 Підсумковий звіт 2015, 84.

336 Там само, 51.

337 Навіть якщо йдеться про участь у Таїнствах, то після розпізнавання можна ствердити, що в даному випадку нема важкого гріха. Тут застосовується те, про що я говорив у іншому документі: див. Апостольська адгортація *Evangelii Gaudium* (24 листопада 2013), 44.47: AAS 105 (2013), 1038.1040.

338 Підсумковий звіт 2015, 85.

Божої волі й бажання дати якнайкращу відповідь»³³⁹. Таке налаштування фундаментальне для того, аби уникнути великого ризику помилкових меседжів, таких як ідея, що якийсь священник може швидко погодитися на «винятки» або хтось може отримати сакраментальні привілеї взамін за якісь послуги. Якщо маємо справу з відповідальною і розсудливою особою, яка не претендує поставити свої прагнення вище загального добра Церкви, зі священником, який вміє добре розпізнати справу, якою займається, то тоді уникнемо ризику, що якимось конкретним розпізнаванням дасть привід думати, що Церква підтримує подвійну мораль.

ПОМ'ЯКШУВАЛЬНІ ФАКТОРИ У ПАСТОРАЛЬНОМУ РОЗПІЗНАВАННІ

301. Для того, щоб властиво зрозуміти, чому можливе й необхідне особливе розпізнавання в деяких ситуаціях, названих «нерегулярними», існує одне питання, яке слід завжди брати до уваги, аби ніколи не вважали, що намагаємося зменшити вимоги Євангелія. Церква володіє солідною рефлексією на тему пом'якшувальних обумовлень і обставин. І тому вже не можна стверджувати, що всі ті, які перебувають у якійсь із ситуацій, названих «нерегулярними», живуть у стані смертельного гріха і позбавлені освячуючої благодаті. Обмеження не залежать тільки від можливого незнання норми. Суб'єкт, який добре знає норму, може мати великі труднощі зі зрозумінням «цінностей, які містить моральна норма»³⁴⁰ або може потрапити в конкретну ситуацію, яка не дозволить йому діяти по-іншому і прийняти інші рішення без нової провини. Як добре виразили отці синоду: «Можуть існувати фактори, які обмежують здатність приймати рішення»³⁴¹. Вже святий Фома Аквінський визнавав, що хтось може мати благодать і любов, але не може добре практикувати якусь чесноту³⁴², так, що навіть може мати всі влиті моральні чесноти, але виразно не проявляє існування жодної з них, бо зовнішнє практикування цієї чесноти зустрічається із труднощами: «Коли говориться, що деякі святі не мали деяких чеснот, бо мали труднощі з їхнім практикуванням, навіть якщо вони мали габітус всіх чеснот»³⁴³.

302. Беручи до уваги ці фактори, *Катехизм Католицької Церкви* категорично стверджує: «Осудність і відповідальність за вчинок можуть бути зменшені або й скасовані через незнання, неухважність, насильство, страх, звички, непоміровані прив'язаності та інші психічні чи суспільні

339 Там само, 86

340 Йоан Павло II, Апостольська адгортація *Familiaris consortio* (22 листопада 1981), 33: AAS 74 (1982), 121.

341 Підсумковий звіт 2015, 51.

342 Див. *Summa Theologiae* I-II, q. 65, a. 3, ad 2; *De Malo*, q.

343 Там само, ad 3.

чинники»³⁴⁴. В іншому параграфі знову звертається до обставин, які зменшують моральну відповідальність, і детально говорить про «чуттєву незрілість, силу набутих звичок, стан тривоги та інші психічні або суспільні чинники»³⁴⁵. Через це негативний осуд об'єктивної ситуації ще не означає осуду про відповідальність чи винність особи³⁴⁶. У контексті цих переконань вважаю дуже потрібним те, що хотіли ствердити отці синоду: «В окреслених обставинах людям важко поводити себе інакше [...] Душпастирське розпізнавання, беручи до уваги добре сформоване сумління осіб, повинно взяти на себе відповідальність за ці ситуації. Також і наслідки таких дій не обов'язково однакові у кожному випадку»³⁴⁷.

303. Признаючи труднощі конкретних обставин, можемо додати, що людське сумління повинно краще залучатися до життя Церкви в деяких ситуаціях, які об'єктивно відбігають від нашої концепції подружжя. Природно, що треба заохочувати до дозрівання освіченого, сформованого сумління, яке супроводжується відповідальним і серйозним розпізнаванням душпастира, і пропонувати щораз більшу довіру до благодаті. Але сумління може не тільки вважати, що дана ситуація об'єктивно не відповідає головним вимогам Євангелія. Може також щиро й чесно признати те, що в даний момент буде щирою відповіддю Богові, і відкрити, з деякою моральною певністю, що це дар, який сам Бог хоче в конкретній складності обмежень, хоча це ще не повністю об'єктивний ідеал. У кожному разі пам'ятаймо, що це динамічне розпізнавання, яке повинно завжди бути відкритим для нових етапів росту і нових рішень, які дають можливість реалізувати ідеал повніше.

НОРМИ І РОЗПІЗНАВАННЯ

304. Дріб'язково буде роздумувати тільки про те, чи якийсь учинок особи відповідає чи не відповідає загальному закону чи нормі, бо цього не достатньо для того, щоб розпізнати і запевнити повну вірність Богові в конкретних обставинах даної особи. Наполегливо прошу завжди пам'ятати про те, чого навчав святий Фома Аквінський, і щоб ми вчилися вводити це в душпастирське розпізнавання: «Хоча загальні принципи необхідні, але чим глибше входимо в деталі, тим легше помилитися [...] У вимірі вчинків істина чи правильні вчинки однакові у всіх особах не у конкретних

344 N. 1735.

345 Там само, 2352; див. Конгрегація Віровчення, Декларація *Jura et bona*, про евтаназію (5 травня 1980), II: AAS 12 (1980), 546. Йоан Павло II, критикуючи «фундаментальний вибір», визнав, що «без сумніву, можуть бути дуже складні й неясні ситуації під психологічним аспектом, які впливають на суб'єктивну відповідальність грішника»: Апостольська адгортація *Reconaliatio et paenitentia* (2 грудня 1984), 17: AAS 77 (1985), 223.

346 Див. Папська Рада інтерпретації законодавчих текстів, *Декларація про допуск до Причастя розлучених у нових зв'язках* (24 червня 2000), 2.

347 Підсумковий звіт 2015, 85.

обставинах, а лише в загальних принципах; а в тих особах, в яких вчинки правильні в конкретних обставинах, не однакове знання теоретичних принципів [...] Чим глибше входимо в деталі, тим легше помилитися»³⁴⁸. Правда, що загальні норми – це добро, яке не можна ігнорувати й занедбувати, але в своїх формулюваннях вони не можуть охопити всі конкретні ситуації. Водночас слід сказати, що саме через це те, що є частиною практичного розпізнавання, в конкретних обставинах не можна підносити до рівня норми. Це не лише призвело би до нестерпної казуїстики, але би загрожувало цінностям, які потрібно дуже турботливо оберігати³⁴⁹.

305. І тому душпастир не може почуватися задоволеним, якщо до осіб, які живуть у «нерегулярних» ситуаціях, застосовує моральні закони лише як каміння, яке кидає в їхнє життя. Так є з зачиненими серцями, які часто ховаються навіть за навчанням Церкви, «аби засісти на кафедрі Мойсея й судити, часом із почуттям вищості й поверхнево, важкі випадки й зранені родини»³⁵⁰. В цьому самому дусі говорить Міжнародна Богословська Комісія: «Природний закон не можна представляти як сукупність уже встановлених правил, які *a priori* накладаються на моральний суб'єкт, але як джерело об'єктивного натхнення для суто індивідуального процесу прийняття рішень»³⁵¹. Можливо, з огляду на пом'якшувальні обставини й фактори, що в об'єктивній ситуації гріха – яка може не бути суб'єктивною провиною або не повною провиною – можна жити в Божій благодаті, можна любити й зростати в благодаті й любові, отримуючи допомогу Церкви³⁵². Розпізнавання повинно допомогти знайти можливі способи відповісти Богові й зростати в обмеженнях. Вважаючи, що все біле або чорне, часом зачинаємо двері для благодаті й розвитку й знеохочуємо йти шляхом освячення, який прославляє Бога. Згадаймо, що «один маленький крок серед великих людських обмежень може подобатися Богові більше, ніж правильне зовнішнє життя без зіткнення із значними труднощами»³⁵³. Практичне душпастирство служителів і спільнот не може обминути цю

348 *Summa Theologiae* I-II, q. 94, a. 4.

349 В іншому тексті, звертаючись до загального знання норми і до часткового знання практичного розпізнавання, св. Фома говорить, що «якщо з двох знань існує лише одне, то буде краще, якщо це буде знання практичної дійсності, бо воно ближче до вчинку»: Фома Аквінський, *Sententia libri Ethicorum*, VI, 6 (ed. Leonina, t. XLVII, 354).

350 *Промова на закінчення XIV Звичайної Генеральної Конференції Синоду Єпископів* (24 жовтня 2015): *L'Osservatore Romano*, іспанською 30 жовтня 2015, ст. 4.

351 *У пошуках універсальної етики: нове розуміння природного закону* (2009), 59.

352 У деяких випадках допоможуть Таїнства. І тому «священикам нагадую, що сповідальниця повинна бути не камерою тортур, а місцем Божого милосердя»: Апостольська адгортація *Evangelii gaudium* (24 листопада 2013), 44: AAS 105 (2013), 1038. Також наголошую, що Євхаристія «не є нагородою для досконалих, а шляхетними ліками і поживою для слабких» (*там само*, 47: 1039).

353 Апостольська адгортація *Evangelii gaudium* (24 листопада 2013), 44: AAS 105 (2013), 1038-1039.

дійсність.

306. У будь-якому разі, ті, які мають труднощі, аби жити Божим законом у повноті, повинні виразно чути запрошення йти *via caritatis*. Братерська любов – перший християнський закон (див. *Йо.* 15, 12; *Гал.* 5, 14). Пам'ятаймо обітницю Святого Письма: «Насамперед майте велику любов один до одного, бо любов силу гріхів покриває!» (*1 Пт.* 4, 8); «Спокутуй свої гріхи милостиною і твої переступи – милосердям до бідних» (*Дан.* 4, 24). «Як палкий вогонь гасить вода, так і милостиня гріхи відпускає» (*Сир.* 3, 30). Подібно навчає святий Августин: «Як під час пожежі біжимо шукати воду, щоб загасити вогонь [...] так само, якщо поповнимо гріх і через це втратимо спокій, то, якщо буде нагода вчинити діло милосердя, радіймо з цього так, ніби воно є джерелом, яке нам дали для того, щоб загасити полум'я гріха»³⁵⁴.

ЛОГІКА ПАСТОРАЛЬНОГО МИЛОСЕРДЯ

307. Для того, щоб уникнути будь-яких помилкових інтерпретацій, нагадую, що в жодному разі Церква не може відмовитися пропонувати повний ідеал подружжя, проект Бога в усій його величі: «Важливо заохочувати молодих охрещених людей не сумніватися перед багатством, яке Таїнство подружжя дасть їхнім планам любові, разом із силою підтримки, отриманої благодаттю Христа і можливістю брати повну участь у житті Церкви»³⁵⁵. Літеплість, будь-яка форма релятивізму або надмірна ейфорія, з якою це пропонується, були би вираженням браку вірності Євангелію і також браком любові Церкви до самих молодих людей. Зрозуміння виняткових ситуацій ніколи не означає приховування світла повнішого ідеалу, ані пропонування чогось меншого від того, що Ісус пропонує людині. Пасторальні зусилля для зміцнення подружжя і запобігання розлученням сьогодні важливіші від душпастирства розлучених.

308. Але з нашого розуміння значення пом'якшувальних обставин – психологічних, історичних і навіть біологічних – впливає, що, «не применшуючи цінність євангельського ідеалу, їх необхідно супроводжувати з милосердям і терпеливістю на всіх можливих етапах людського розвитку, які будуються день за днем», створюючи місце для «Божого милосердя, яке нас стимулює до добра»³⁵⁶. Розумію тих, які надають перевагу більш ригористичному душпастирству, в якому немає місця для неясностей. Але я щиро вірю, що Ісус Христос прагне мати

354 *De catechizandis rudibus*, 1, 14, 22: PL 40, 327; див. Апостольська адгортація *Evangelii gaudium* (24 листопада 2013), 193: AAS 105 (2013), 1101.

355 *Звіт синоду* 2014, 26.

356 Апостольська адгортація *Evangelii gaudium* (24 листопада 2013), 44: AAS 105 (2013), 1038.

Церкву, яка звертає увагу на добро, яке Святий Дух уділяє людській слабкості: Матір, яка виразно проголошує об'єктивне навчання й водночас «не відмовляється від можливого добра, навіть якщо ризикує забруднитися вуличним болотом»³⁵⁷. Душпастирі, пропонуючи вірним повний ідеал Євангелія і доктрину Церкви, також повинні допомогти їм засвоїти логіку співчуття до слабких, щоб вони їх не переслідувати й не видавали занадто суворі й нетерплячі осуди. Це саме Євангеліє закликає нас не осуджувати й не видавати вироків (див. *Мт.* 7, 1; *Лк.* 6, 37). Ісус «хоче, щоб ми доторкалися до людського нещастя, до страждаючих тіл інших людей. Він очікує, що припинимо пошуки особистих і спільнотних засобів, які триматимуть нас здалеку від джерел людського страждання, і насправді ввійдемо в контакт з конкретним життям людей і пізнаємо силу ніжності. Якщо починаємо це робити, то наше життя завжди ускладнюється чудесним способом»³⁵⁸.

309. Провіденційно, що ці роздуми розвиваються в контексті Ювілейного Року, присвяченого милосердю, бо також перед лицем різноманітних ситуацій, які шкодять родині, «Церква має місію проголошувати милосердя Бога, живого серця Євангелія, аби таким чином торкнутися серця й думки кожної людини. Наречена Христова робить своєю поведінку Сина Божого, який усім виходив назустріч, не обминаючи нікого»³⁵⁹. Вона добре знає, що сам Ісус представляє себе як Пастиря ста овець, а не дев'яносто дев'яти. Він любить їх усіх. Із усвідомлення цього стане можливим, що «до всіх – як віруючих, так і тих, хто далеко, – нехай дістанеться бальзам милосердя як знак Божого Царства, що вже присутнє посеред нас»³⁶⁰.

310. Ми повинні пам'ятати, що «милосердя – це не тільки діяння Отця, але що воно стає потрібним, аби зрозуміти, хто Його істинні сини. Отже, ми покликані жити милосердям, оскільки то нам було насамперед уділене милосердя»³⁶¹. Це не романтична пропозиція або немічна відповідь на Божу любов, яка завжди прагне допомагати людям, бо «опорна балка, на яку спирається Церква, це милосердя. У душпастирській діяльності Церкви все має бути огорнене ласкавістю, з якою звертаються до вірних; також і ніщо з її проповідування та її свідчення, наданого світові, не може бути позбавлене милосердя»³⁶². Правда, що часом «ми поводимось як контролери благодаті, а не як ті, які допомагають їй отримати. Але Церква – не митниця, а батьківський дім, де є місце для кожного, яким би не було

357 Там само, 45: AAS 105 (2013), 1039.

358 Там само, 270: AAS 105 (2013), 1128.

359 Булла *Misericordiae vultus* (11 квітня 2015), 12: AAS 107 (2015), 407.

360 Там само, 5: 402.

361 Там само, 9: 405.

362 Там само, 10: 406.

його життя»³⁶³.

311. Навчання моральної теології не може нехтувати цими роздумами, бо хоча правдою є те, що ми повинні дбати про інтегральність морального навчання Церкви, але необхідно особливо наголошувати на найважливіших і центральних вартостях Євангелія³⁶⁴ і заохочувати до них, зокрема до верховенства любові як відповіді на безкорисливу любов Бога. Часом нам коштує великих зусиль зробити в пасторальній праці місце для безкорисливої любові Бога³⁶⁵. Ставимо милосердя стільки умов, що спустошуємо його конкретний сенс і реальне значення, і це найгірший спосіб розбавлення Євангелія. Правда, до прикладу, що милосердя не виключає справедливості й істини, але передовсім потрібно сказати, що милосердя – це повнота справедливості й найясніше вираження Божої правди. І тому завжди слід вважати «невідповідною будь-яку богословську концепцію, яка в остаточному вираженні ставить під сумнів Божу всемогутність і, зокрема, Боже милосердя»³⁶⁶.

312. Це нас ставить у рамки й клімат, які не дозволяють розвивати холодну академічну моральність стосовно найделікатніших справ, і вводить у контекст душпастирського розпізнавання, наповненого милосердною любов'ю, яка завжди готова зрозуміти, пробачити, супроводжувати, надіятися і передовсім прийняти. Ця логіка повинна домінувати в Церкві, аби «пізнати відкриття сердець до всіх тих, хто живе у найбільш безнадійних життєвих периферіях»³⁶⁷. Запрошую вірних, які живуть у складних ситуаціях, щоб із довірою розмовляли зі своїми пастирями або мирянами, відданими Богові. Ви не завжди знайдете в них підтвердження своїх ідей чи прагнень, але напевно отримаєте світло, яке допоможе краще зрозуміти те, що діється, і зможете відкрити дорогу особистого зростання. Запрошую пастирів слухати з любов'ю і спокоєм, зі щирим бажанням увійти в суть драми людей і зрозуміти їхню точку зору, аби допомогти їм жити краще і розпізнати своє місце в Церкві.

363 Апостольська адгортація *Evangelii gaudium* (24 листопада 2013), 47: AAS 105 (2013), 1040.

364 Див. *там само*, 36-37: AAS 105 (2013), 1035.

365 Може через педантичність, приховану за великим бажанням бути вірними істині, деякі священники вимагають від каяників абсолютної постанови поправки, і тому милосердя зникає за пошуками гіпотетично чистої справедливості. І тому варто нагадати про навчання святого Йоана Павла II, який твердив, що передбачуваність наступного падіння «не применшує автентичності постанови»: *Лист до кардинала Вільяма В. Баума і учасників щорічного курсу на внутрішньому форумі, організованого Апостольською Пенітенціарією* (22 березня 1996), 5: *L'Osservatore Romano*, іспанською 5 квітня 1996, ст. 4.

366 Міжнародна Богословська Комісія, *Надія на спасіння померлих неохрещених дітей* (19 квітня 2007), 2.

367 Булла *Misericordiae vultus* (11 квітня 2015), 15: AAS 107 (2015), 409.

ІХ РОЗДІЛ ПОДРУЖНЯ І РОДИННА ДУХОВНІСТЬ

313. Любов приймає різні форми – у відповідності зі станом життя, до якого кожний покликаний. Більше ніж півстоліття тому II Ватиканський Собор, роздумуючи про апостолят мирян, наголосив на духовності, яка впливає з родинного життя. Собор сказав, що духовність мирян «має проявлятися відповідно до їхнього подружнього й сімейного стану»³⁶⁸ і що родинні турботи не мають бути відокремлені «від їхнього духовного життя»³⁶⁹. І тому варто затриматися і коротко описати деякі фундаментальні риси цієї особливої духовності, яка розвиває динаміку стосунків родинного життя.

ДУХОВНІСТЬ НАДПРИРОДНОГО СОПРИЧАСТЯ

314. Ми завжди говорили про перебування Бога в серці людини, яка живе в Божій благодаті. Тепер можемо також сказати, що Пресвята Тройця перебуває у храмі подружньої єдності. Як вона перебуває в молитвах свого люду (див. *Пс.* 22, 4), так само живе глибоко в подружній любові, яка прославляє Бога.

315. Господь перебуває у справжній і конкретній родині з усіма її стражданнями, боротьбою, радостями і щоденними постановами. У родині важко симулювати й обманювати, не можемо одягнути маску. Якщо любов оживляє автентичність родини, то Господь царює там з радістю і миром. Духовність родинної любові твориться тисячами справжніх і конкретних жестів. Бог живе у цій різноманітності дарів і зустрічей, які зміцнюють єдність. У цій взаємності поєднується «людське й божественне»³⁷⁰, бо вона наповнена Божою любов'ю. В остаточному розрахунку подружня духовність – духовність зв'язку, в якому живе Божа любов.

316. Добра родинна єдність – справжня дорога освячення у щоденному житті й шлях містичного розвитку, засіб для внутрішнього з'єднання з Богом. Бо братерські й спільнотні вимоги життя в родині є нагодою до щораз ширшого відчинення серця й тим самим – до щораз повнішої зустрічі з Господом. Боже Слово говорить, що «хто ж ненавидить брата свого, той у темряві» (*1 Йо.* 2, 11), «у смерті перебуває» (*1 Йо.* 3, 14) і «не спізнав Бога» (*1 Йо.* 4, 8). Мій попередник, Бенедикт XVI, сказав, що «відсутність уваги до ближнього – сліпота щодо Бога»³⁷¹, і що по суті

368 Декрет *Apostolicam actuositatem*, про апостолят мирян, 4.

369 Там само.

370 II Ватиканський Собор, Душпастирська конституція *Gaudium et spes*, про Церкву в сучасному світі, 49.

371 Енцикліка *Deus Caritas est* (25 грудня 2005), 16: AAS 98 (2006), 230.

любов – єдине, що «знову і знову розвіює темряву світу»³⁷². Лише «коли ми любимо один одного, то Бог у нас перебуває, і його любов у нас досконала» (1 Йо. 4, 12). Так як «людська особа володіє природним і структурним суспільним виміром»³⁷³ і «основним і першим проявом суспільного виміру особи є подружжя і сім'я»³⁷⁴, то духовність втілюється у родинну єдність. І тому ті, які мають великі духовні прагнення, не повинні вважати родину перешкодою до духовного розвитку, але дорогою, яку Господь вибрав для того, щоб підняти їх на вершини містичної єдності.

СПІЛЬНА МОЛИТВА В СВІТЛІ ПАСХИ

317. Якщо родині вдається зосередитися на Христові, то Він об'єднує й освітлює все родинне життя. Страждання і тривоги переживаються в єдності з хрестом Господа, а Його близькість допомагає пережити найважчі моменти. У важкі дні в родині є місце для єдності з Ісусом покинутим – що може запобігти розпаду подружжя. Родина осягає поступово «за допомогою благодаті Святого Духа свою святість через подружнє життя, беручи участь також і в таїні Христового хреста, який перемінює труднощі й страждання в жертвну любов»³⁷⁵. З другого боку, моменти радості, відпочинку і свят, як і сексуальність, переживаються як участь у повноті життя Його Воскресіння. Через різні щоденні жести подружня пара будує «теологальний простір, в якому можна досвідчити містичну присутність воскреслого Господа»³⁷⁶.

318. Молитва в родині – упривілейований засіб для вираження і зміцнення цієї пасхальної віри³⁷⁷. Щодня можна знайти кілька хвилин, щоб з'єднатися з живим Господом, розказати Йому про свої турботи, помолитися в намірах родини, помолитися за когось, хто перебуває у важкій ситуації, попросити про дар любові, подякувати за життя і за благодаті, просити Богородицю захищати нас своїм материнським покровом. Кількома словами – кілька хвилин молитви можуть принести родині багато добра. Різноманітні прояви народної побожності – скарб духовності багатьох родин. Дорога спільнотної молитви осягає кульмінацію у спільній Євхаристії, особливо в контексті недільної літургії. Ісус стукає у двері родини, аби розділити з нею євхаристійну вечерю (див. Ді. 3, 20). Там подружня пара завжди може запечатати пасхальний завіт,

372 Там само, 39: AAS 98 (2006), 250.

373 Йоан Павло II, Апостольська адгортація *Christifideles laici* (30 грудня 1988), 40: AAS 81 (1989), 468.

374 Там само.

375 Підсумковий звіт 2015, 87.

376 Йоан Павло II, Апостольська адгортація *Vita consecrata* (25 березня 1996), 42: AAS 88 (1996), 416.

377 Див. Підсумковий звіт 2015, 87.

який їх з'єднав і який відображає Завіт Бога з людством, запечатаний на Хресті³⁷⁸. Євхаристія – Таїнство нового Завіту, в якому Христос здійснює діло відкуплення (див. *Лк.* 22, 20). У такий спосіб проявляється внутрішній зв'язок, який існує між подружнім життям і Євхаристією³⁷⁹. Євхаристійна пожива – сила й натхнення для щоденного переживання подружнього завіту як «домашньої церкви»³⁸⁰.

ДУХОВНІСТЬ ВИКЛЮЧНОЇ І ВІЛЬНОЇ ЛЮБОВІ

319. У подружжі живуть із відчуттям повної приналежності лише до однієї особи. Подруги приймають виклик і бажання жити разом до старості й у такий спосіб виражають вірність Богові. Це тверде рішення, яке позначає стиль життя, є «внутрішньою вимогою завіту подружньої любові»³⁸¹, бо «тому, хто не наважиться полюбити назавжди, важко буде любити по-справжньому навіть один день»³⁸². Але це не мало би духовного значення, якби було виконанням закону лише з послуху. Це приналежність сердець, яку бачить тільки Бог (див. *Мт.* 5, 28). Щодня після пробудження перед Богом повторюється присяга вірності, незалежно від того, що трапиться упродовж дня. І кожний, лягаючи спати, надіється, що пробудиться вранці продовжувати цю подорож, вірячи в допомогу Господа. У такий спосіб кожний із подругів є для другого знаком та знаряддям близькості Господа, який не залишає нас самих: «Отож я з вами по всі дні аж до кінця віку» (*Мт.* 28, 20).

320. Приходить така мить, коли любов подружньої пари досягає своє найбільше визволення і перетворюється у простір здорової автономії: коли кожний відкриває, що інший не належить йому, але має важливішого власника – свого єдиного Господа. Ніхто не може претендувати заволодіти найінтимнішою і найпотаємнішою частиною людської душі, лише Бог може посісти центр людського життя. Водночас принцип духовного реалізму спричинює, що подружня пара не вимагає одне від одного повного заспокоєння своїх потреб. Важливо, щоб духовний шлях кожного, як добре зауважив Дітріх Бонхеффер, допомагав йому «розчаруватися» в

378 Див. Йоан Павло II, Апостольська адгортація *Familiaris consortio* (22 листопада 1981), 57: AAS 74 (1982), 150.

379 Пам'ятаймо, що Завіт Бога зі своїм народом описується як заручини (див. *Єз.* 16, 8.60; *Іс.* 62, 5; *Ос.* 2, 21-22), а новий Завіт описується як подружжя (див. *Ді.* 19, 7; 21, 2; *Еф.* 5,25).

380 II Ватиканський Собор, Догматична конституція *Lumen gentium*, про Церкву в сучасному світі, 11.

381 Йоан Павло II, Апостольська адгортація *Familiaris consortio* (22 листопада 1981), 11: AAS 74 (1982), 93.

382 Id., *Гомілія під час Євхаристії для родин Кордови, Аргентина* (8 квітня 1987), 4: *L'Osservatore Romano*, іспанською 26 квітня 1987, ст. 21.

іншому³⁸³ й перестати покладати в ньому надії, властиві лише Божій любові. Це вимагає внутрішнього спустошення. Приватний простір, який кожний із подругів резервує для особистих стосунків із Богом, не лише дасть можливість лікувати рани спільного життя, але й знайти в Божій любові сенс власного існування. Кожного дня потрібно молитися до Святого Духа, щоб ця внутрішня свобода стала можливою.

ДУХОВНІСТЬ ОПІКИ, ПОТІШАННЯ І ЗАОХОЧЕННЯ

321. «Члени християнського подружжя є співпрацівниками благодаті й свідками віри одне для одного, для своїх дітей та інших родичів»³⁸⁴. Бог покликав їх народжувати дітей і опікуватися ними. І тому родина «завжди була найближчою «лікарнею»»³⁸⁵. Опікуймося, підтримуймо і надихаймо одне одного, і переживаймо це як елемент нашої родинної духовності. Спільне життя подружньої пари – це участь у плідному ділі Бога, і одна особа для другої – постійний виклик Святого Духа. Божа любов проголошується «живими й конкретними словами, якими чоловік і жінка виражають свою подружню любов»³⁸⁶. У такий спосіб вони обоє – взаємне відображення Божої любові, яка втішає словом, поглядом, допомогою, ласками та обіймами. І тому «бажання будувати родину – це рішення бути частиною Божої мрії, аби мріяти разом із Ним, будувати разом із Ним, брати участь у цій історії побудови світу, в якому ніхто не почував би себе самотнім»³⁸⁷.

322. Все життя родини – милосердне «пастирювання». Кожний турботливо малює і пише в житті другого: «Наш лист – це ви; лист, написаний у серцях наших [...] написаний не чорнилом, але Духом Бога живого» (2 Кор. 3, 2-3). Кожний є «рибаком людей» (Лк. 5, 10), і в ім'я Ісуса «закидає сіті» (див. Лк. 5, 5) на інших, або рільником на родючій ріллі, якою є його найближчі, надихаючи їх до того, що в них найкраще. Подружня плідність зумовлює розвиток, бо «любити когось – це сподіватися від нього чогось не окресленого і не передбачуваного; й водночас – давати йому у якийсь спосіб можливість відповісти на ці сподівання»³⁸⁸. Це Божий культ, бо це Бог засіяв багато добра в інших

383 Див. *Спільне життя*, М'юнхен 197314, 18.

384 II Ватиканський Собор, Декрет *Apostolicam actuositatem*, про апостолят мирян, 11.

385 *Katechiza* (10 червень 2015): *L'Osservatore Romano*, іспанською 12 червня 2015, ст. 16.

386 Йоан Павло II, Апостольська адгортація *Familiaris consortio* (22 листопада 1981), 12: AAS 74 (1982), 93.

387 *Промова на молитовному чужанні Свята Родин у Філадельфії* (26 вересня 2015): *L'Osservatore Romano*, іспанською 2 жовтня 2015, ст. 16.

388 Габріель Марсель, *Ното viator: Вступ до метафізики надії*, Париж 1944, 63.

людях з надією, що ми розвиватимемо його.

323. Глибокий духовний досвід – споглядати близьку особу очима Бога і впізнавати в ній Христа. Для цього необхідно безкорисливо відчинитися, щоби оцінити її гідність. Можна бути повністю присутнім для другого, якщо даємо себе, «не питаючи чому» і забуваючи про все довкола. Кохана особа привертає всю нашу увагу. Ісус був взірцем цього, бо коли хтось приходив до Нього, то дивився на нього поглядом любові (див. *Мр.* 10, 21). У Його присутності ніхто не відчував себе обділеним увагою, бо Його слова і жести виражали це запитання: «Що ти хочеш, щоб я зробив тобі?» (*Мр.* 10, 51). Це щоденний досвід родинного життя. У родині знаємо, що особа, яка живе з нами, заслуговує на все, бо має безмежну гідність, є об'єктом великої любові Отця. Так розцвітає ніжність, здатна «пробудити в іншому радість відчувати себе коханим. Вона виражається, зокрема, в чуйній увазі до обмежень іншої особи, особливо тоді, коли вони проявляються виразно»³⁸⁹.

324. Під натхненням Святого Духа родина не лише приймає життя, народжене в її лоні, але й відчиняється, виходить поза себе й уділяється іншим, оточує їх опікою і прагне їхнього щастя. Ця відкритість в особливий спосіб виражається у гостинності³⁹⁰, до якої Боже Слово вимовно закликає: «Гостинности не забувайте, бо нею деякі, не відаючи, ангелів були вгостили» (*Євр.* 13, 2). Коли родина приймає й виходить до інших, особливо до вбогих і полишених, то стає «символом, свідченням та учасником материнства Церкви»³⁹¹. Суспільна любов, відображення Пресвятої Тройці, по своїй суті об'єднує духовний сенс родини з її зовнішньою місією, бо реалізує *керигму* з усіма її вимогами щодо спільноти. Родина живе своєю духовністю й водночас є домашньою церквою і живою клітиною, здатною преобразити світ³⁹².

* * *

325. Слова Вчителя (див. *Мт.* 22, 30) і апостола Павла (див. *1 Кор.* 7, 29-31) про подружжя не випадково поміщені в остаточний і дефінітивний вимір нашого існування, яке ми повинні відтворити. У такий спосіб подружжя зможуть розпізнавати сенс шляху, яким йдуть. Бо, як уже не раз наголошувалося у цій Адгортації, жодна родина не є досконалою й сформованою остаточно, але потребує постійного дозрівання своєї здатності любити. Існує заклик, який походить від повного сопричастя

389 Підсумковий звіт 2015, 88.

390 Див. Йоан Павло II, Апостольська адгортація *Familiaris consortio* (22 листопада 1981), 44: AAS 74 (1982), 136.

391 Там само, 49: AAS 74 (1982), 141.

392 Про соціальні аспекти родини: див. Папська Рада Справедливості і Миру, *Компендіум соціальної доктрини Церкви*, 248-254.

Пресвятої Тройці, цінної єдності між Христом і Його Церквою, красивої спільноти Родини з Назарету і непорочного братерства святих у небі. Окрім того, споглядання повноти, яку ми ще не осягнули, дає нам можливість релятивізувати історичний шлях, яким йдемо як родини, аби припинити вимагати від міжлюдських стосунків досконалості, чистих намірів і когерентності, які можемо знайти лише в остаточному Царстві. Це також стримує тверде осудження тих, які живуть в дуже несприятливих умовах. Усі ми покликані виходити поза себе самих і поза свої обмеження, і кожна родина повинна жити цим покликом постійно. Родини, йдімо вперед безустанно. Те, що нам обіцяно, є завжди далі. Не втрачаймо надію через свої обмеження, але й не відмовляймося шукати повноту любові та єдності, які нам обіцяно.

Молитва до Пресвятої Родини

Ісусе, Маріє і Йосипе,
в вас ми споглядаємо
красу справжньої любові,
до вас звертаємося з довірою.

Пресвята Родино з Назарету,
вчини також і наші родини
місцем єдності й Вечірником молитви,
автентичними школами Євангелія
і малими домашніми церквами.

Пресвята Родино з Назарету,
щоб у наших родинах ніколи вже не було
насилства, замкнутості й поділів;
щоб зранені або згіршені
швидко були втішені й зцілені.

Пресвята Родино з Назарету,
щоб усі мали свідомість
сакральності й непорушності родини,
і її краси в Божих планах.

Ісусе, Маріє і Йосипе,
вислухайте й сповніть наші прохання.

Амінь.

Дано в Римі на площі святого Петра в надзвичайний ювілейний рік Милосердя, 19 березня, в свято святого Йосипа, 2016 рік, четвертий рік мого Понтифікату.

Franciscus

ⁱ Примітка перекладача: і пристане до своєї жінки (*icn.* Se unirá a su mujer).

ⁱⁱ Примітка перекладача: пристати (*icn.* unirse).

ⁱⁱⁱ Примітка перекладача: Душа моя до тебе лине (*icn.* Mi alma está unida a ti); unir – з'єднати; unirse – з'єднатися; unirá – з'єднає; se unirá – з'єднається; unida – з'єднана.

^{iv} Примітка перекладача: *icn.* servicial – послужлива, догідлива, запобіглива.

^v Примітка перекладача: El amor de amistad se llama «caridad» – Любов дружби називається «самовідданою любов'ю». Caridad – *гр.* ἀγάπη, найвища форма любові. Йо. 15, 13: «Ніхто більшої любови не має над ту – *μείζονα ταύτης ἀγάπην οὐδεὶς ἔχει*».

^{vi} Примітка перекладача: «del amor por el cual a uno le es grata otra persona depende que le dé algo gratis» – «від любові, з огляду на яку комусь мила інша особа, залежить – що дасть цій особі безкорисливо».